

O. KARIMOVA, N. ISMATOVA, SH. SARIQOV, O. AMANOVA

ÓZBEKSTAN MÁMLEKETI HÁM HUQÍQÍ TIYKARLARÍ

Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw ministrligi
ulıwma bilim beriw mektepleriniń 8-klası ushın sabaqlıq
retinde usınıs etilgen

"Huqıq hám Jámiyet" baspası
Tashkent – 2019

UOK 372.83 (075)
КБК 67.0 (50)
Ó-21

Avtorlar jámaáti:

O. Karimova
N. Ismatova
Sh. Sariqov
O. Amanova

E. Sariqovtín stillik redaktorlawında.

Arnawlı redaktor:

X. Odilqoriyev — *yuridika ilimleriniń doktori, professor.*

Pikir bildiriwshiler:

A. A. Dadasheva — *Yuridika ilimleriniń kandidati, docent;*
N. Z. Hakimov — *Respublikalıq oqıw metodikalıq orayı metodisti;*
O. I. Orziyev — *Tashkent qalası Yunusabad rayonındağı 265-mekteptiń huqıq pâni oqıtıwshısı;*
Q. U. Exsonov — *Tashkent qalası Yunusabad rayonındağı 231-mekteptiń huqıq pâni oqıtıwshısı;*

«Respublika maqsetli kitap qorı» qarjıları esabınan ijara ushun basıp shıǵarıldı.

ISBN 978-9943-5874-9-6

© O. Karimova hám b. 2019

© «Huqıq hám Jámiyet» JSHJ baspası, 2019

SABAQLÍQTAN PAYDALANÍW BOYÍNSHA ULÍWMA KÓRSETPELER

Hár bir temada materiallar tómendegi bantlerge bólingen hám málim-tártip tiykarında sabaqlıq betlerinde jaylastırılğan

1. Sabaqtıń tártip sanı hám tema atı.
2. Temaǵa tiyisli, tiykarǵı, úyde qaytalawǵa berilgen tiykarǵı tekst.
- 3. Oqıwshılardıń belsendiligi hám de erkin pikirlewge rawajlandırıwshı kórgizbeli materiallar, soraw hám tapsırmalar.
- 4. Tema boyınsha tayanış atamalarınıń dizimi.
- 5. Ózlestirilgen bilimlerin bekkemlew hám óz-ózin tekseriw ushın soraw hám tapsırmalar.
- 6. Tema boyınsha erkin pikirlewge tayanǵan halda toparlarǵa bólinip dóretiwshilik penen shuǵıllanıw ushın tapsırmalar.
- 7. Temaǵa tiyisli tariyxıy maǵlıwmatlar.
- 8. Ámeliyatqa tiyisli tapsırmalar.
- 9. Analizlew ushın materiallar, úzindiler, huqıqıy hújjetlerden statiyalar.
- 10. Temaǵa tiyisli qosımshalar hám úzindiler.

Ózbekstan Respublikası
Konstituciyasınan
keltirilgen statiyalar.

Ózbekstan Respublikasınıń Miynet kodeksinen keltirilgen statiyalar.

Ózbekstan Respublikasınıń Jınayat kodeksinde keltirilgen statiyalar.

1-tema

Ўзбекстан Республикасі – Ǵárezsiz mámleket

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Joqarıdaǵı súwretlerden paydalanıp “sońǵı jıllarda mámleketimizde alıp barılıp atırǵan reformalar insan, xalıq máplerin gózlep ámelge asırılmaqta” degen pikirdi túsindirip beriñ.
2. Mámleketimiz ǵárezsiz mámleket bolmay basqa mámleketke ǵárezli bolǵanında xalqımızdıñ, hár bir insanıñ, siz hám bizıñ

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

- máplerimiz, huqıq hám erkinliklerimiz, milliy baylıqlarımız qanshelli qádirlener edi? Ğárezsizlik xalqımızğa ne berdi?*
3. *Elimizdiñ barlıq aymaqlarında soñğı jıllarda kóplep Xalıq qabıllawxanaları ashılıw sebebi nede? Olardıñ iskerligi haqqında nelerdi bilesiz? Olar kimge xızmet kórsetedi? Ol jerde kim, ne sebepten mürájáát etiledi?*
 4. *“Huqıqıy sawatsızlıq” degende neni túsinesiz?*
 5. *Nızamlardı bilmegenliligiñiz ushın ókingen paytlarınız boldı ma?*
 6. *Óz huqıqınızdı biliwiñizge qolay bolğan jağdayğa misal keltiriñ.*

Elimizde soñğı jıllarda sonday ózgerisler, jañalanıwlar júz bermekte, bul ózgerisler pátinen, kóleminden, dúnya júzliginen aqıl asıǵıp qaladı. Qısqa waqt ishinde boy kóterip atırǵan imaratlar, iske túsirilip atırǵan zavod hám fabrikalar, paydalanıwǵa tapsırılıp atırǵan bilimlendiriw hám densawlıqtı saqlaw orayları, lagerler, sport, sanaat, mádeniyat oraylarınıń hámmesi xalıq ushın, siz hám biz ushın jaratılmaqta.

Soñğı jıllarda, ğárezsizlikke erisken dáwirden soñğı jıllarda birinshi ret ğárezsizliktiń tuwrı mánisin ańlatıwshı ideya — insan máplerin mámleketimiz iskerliginiń orayına alıp shıǵıw ideyası ilgeri súrildi.

Hár bir insan erkin, ğárezsiz turmıs keshiriwshi, óziniń imkaniyatların, qábiletlerin tolıq seze otırıp, barlıq sharayatlar jaratılǵan jerlerde jasaw insanlardıń ázelden arızı ármanı bolǵan. Insannıń bul ármanı orınlanıp, olar jasaytuǵın mámleket haqıyqıy erkin, baxıtlı turmıstı támiyinlep bere alıwı ushın bul mámlekette belgili social-ekonomikalıq hám siyasiy huqıqıy sharayat payda bolıwı lazım. Bul jerde insan huqıq hám erkinliklerge bolǵan itibar eń joqari dárejede bolmaǵı lazım. Sebebi insan ózin ğárezsiz hám baxıtlı seziwi ushın, dáslep onıń huqıq hám erkinlikleri támiyinlengen bolıwı shárt. Adamzat jámiyeti rawajlanıwınıń soñğı júz jıllıǵında insannıń huqıq hám erkinliklerine bolǵan itibar kúsheyip bardı.

Hár bir jámiyettiń tiykarǵı ólshemi esaplangan insan huqıqları xalıq aralıq huqıqtıń obykti sıpatında 1948-jılı “Insan huqıqları dúnya júzilik Deklaraciyasınıń qabıl etiliwi menen tán alındı. BMSH Bas Assambleyası tárepinen qabıl etilgen bul hújjettiń tariyxıy áhmiyeti sonda, dáslepki

mártebe dúnya jámiyetleri insan hám onıń huqıqların qorǵawdı xalıq aralıq mashqalalar dárejesinde moyınladı. Sonıń menen birge, xalıqara jámiyetshiliktiń haqıqiy aǵzası bolıwǵa hám siyasiy huqıqiy jaqtan rawajlangan mámleketler qatarına kiriwge háreket etetuǵın mámleketler hám óz aymaǵında, insan huqıqı hám erkinliklerin támiyinlewge juwapker ekenligin túsiniw bardı. Mine sonday mámleketler qatarına Ózbekstan Respublikası hám gárezsizlikke eriskennen keyin belgili huqıqı hám minnetlemeler iyesine aylandı.

Bulardıń ishinde eń tiykarǵısı hám ústinligi mámleketimiz aymaǵında insan huqıqı hám erkinliklerin támiyinlew, mámleketimiz puqaraların erkin hám gárezsiz shaxsqa aylandıruwdan ibarat.

Insan huqıqları pútkil jáhán deklaraciyası Ózbekstan Respublikası gárezsizlikke eriskennen keyin qosılǵan birinshi xalıqaralıq huqıqiy hújjet esaplanadı. Usı deklaraciyanıń talapları Ózbekstan Respublikasınıń Konstituciyasında hám nızamlarında óz kórinisin taptı.

Ózbekstan Respublikası gárezsizlikke eriskennen keyin tómendegi huqıqlarǵa iye boldı:

- qol qatılmaslıq, óz huqıqı hám shegaralarına iyelik etiw huqıqı;
- shaxslardı puqaralıqqa qabıl etiw hám puqaralıqtan shıǵarıw huqıqı;
- óz Konstituciyası, kodeksleri hám nızamların qabıl etiw huqıqı;
- óz tiykarǵı nızamı — Konstituciyası, kodeksleri hám nızamların qabıl etiw huqıqı;
- óz qurallı kúshlerin shólkemlestiriw huqıqı;
- xalıqara huqıq subyekti sıpatında shet el mámleketleri menen gárezsiz tárizde baylanıslar ornatiw huqıqı;
- óz mülkine iyelik etiw, byudjet, salıq hám finans dizimlerin shólkemlestiriw huqıqı;
- óz gáziynesi hám pul birligi — milliy valyutanı qabıl etiw huqıqı;
- óz sud sistemasin shólkemlestiriw hám sud islerin gárezsiz alıp barıw huqıqı;
- óz sud sistemasın shólkemlestiriw hám sud islerin gárezsiz alıp barıw huqıqı;
- óz gerbi, bayraǵı, gimni hám paytaxtına iye bolıw huqıqı;
- óziniń rawajlanıw jolın, óziniń atın, óz hákimshilik dúzilisin ózi belgilew huqıqı;

– ulıwma dawıs beriw (referendum) arqalı hákimiyat hám basqarıw organları tártibin belgilew huqıqı.

Kórip turǵanıńızday, ǵárezsizlik Ózbekstan Respublikasına bir qatar ajıralmas huqıqlardı berdi.

Ǵárezsizlik Ózbekstan Respublikası hám onıń hár bir puqarası ortasındaǵı qatnasıqlarǵa óz tásirin ótkizbey qalmaydı.

Ǵárezsiz insan degende biz óz jurtında erkin hám baxtıyar ómir keshiriw ushın bárshe zárúr huqıqlarǵa iye bolǵan, olardan tolıq paydalana alatuǵın shaxstı túsinemiz. Lekin hár bir insan átirapındaǵı adamlardan, jámiyetten ajıralǵan halda jasay almaydı. Sonıń ushın hám óz ǵárezsizligin húrmet etiw huqıqlarınan paydalanar eken, átirapındaǵı insandıń huqıq hám erkinliklerin támiyinlew haqqında oylanıwı kerek. Sonıń ushın haqıyqıy ǵárezsiz mámleket ǵana óz puqaralarınń mıtajliklerinen kelip shıǵıp, olardıń tınısh, olardıń turmıs hám baxtıyar turmıs keshiriwlerin támiyinleytuǵın siyasiy huqıyqıy shárt-sharayatlardı dúze aladı. Haqıyqıy ǵárezsiz mámlekettiń puqarasınıń huqıq hám erkinlikleri joqarıdan qoyılǵan nızamshılıqtı payda etedi. Haqıyqıy ǵárezsiz mámlekettiń óz puqaralarınń usı nızamshılıq tiykarda erteńgi künge isenim menen jasawın támiyinley aladı.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev baslaması menen 2017—2021-jıllarda Ózbekstannıń rawajlanıwınıń 5 baslı baǵdarı boyınsha Háreketler Strategiyası qabıl qılıwı elimizde siz hám biz hár bir puqara, pútkil Ózbekstan xalqı ushın, abat turmıs, sonday-aq, huqıq hám erkinliklerimizdi támiyinleniw barısındaǵı túpkilikli reformalardı ámelge asırıwǵa túrtki beredi. Háreketler Strategiyasınıń “Nızam ústinligin támiyinlew hám sud-huqıq sistemasın jánede reformalaw” dep atalǵan ekinshi baǵdarda “Puqaralardıń huqıq hám erkinliklerin isenimli qorǵaw kepilliklerin bekkemlew” ayrıqsha belgilengen hám mámleketimizdiń insan mápleri, onıń huqıq hám erkinliklerine beretuǵın joqarı itibarında.

Júrgiziw óz táǵdirin ózi shehsiw huqıqına iye bolsa biz, hár bir puqara, usı ǵárezsizlik tiykarında berilgen huqıqlarımızdan paydalanıp erkin hám tınısh jasaw imkaniyatlarına iye bolamız.

Ǵárezsizlik sharapatı menen siziń bilim alıwıńız, dem alıwıńız, dóretiwshilik penen shuǵıllanıwıńız, sport penen shuǵıllanıwıńız, tájiriyebeli medicina xızmetinen paydalanıwıńızǵa imkaniyat jaratıldı. Yaǵnıy siz óz ǵárezsiz watanımızda tınısh turmıs keshiriw hám óz huqıqlarıńızdan

paydalanıw huqıqına iye boldıńız. Mámleket bolsa usı imkaniyatlardı jaratıp bermekte hám kepillmekte.

Sholw jasań!

Puqaralar óz huqıq hám erkinliklerin ámelge asırıwda basqa shaxslardıń, mámleket hám jámiyettiń nızamlı mápleri, huqıqları hám erkinliklerine zıyan jetkizbewi shárt.

20-statya.

dóretiwshilik xızmet

1. *Óz huqıqlarınızdı dizimin jazıń.*
2. *Óz minnetlernizdiń dizimin jazıń.*
3. *“Gárezsizlik” sózine berilgen anıqlamanı dápterinizge jazıń hám onu túsindirip beriń.*
4. *Ózinizdiń huqıqıy sawatxanlıǵıńızǵa ózińiz baha beriń.*
5. *Ne ushin insan huqıqların támiyinlew mámleket ushin tiykarǵı wazıypa esaplanadı? Bul wazıypanı orınlaw ushin mámleketimiz qanday ilajlardı ámelge asırmaqta?*

Bekkemlew hám tákirarlaw ushin soraw hám tapsırmalar

1. Elimizde sońǵı jıllarda ámelge asırılıp atırǵan reformalardıń bas ideası – maqseti nede?
2. Mámleket tárepinen insan máplerin gózlep ámelge asırılıp atırǵan islerge ózińiz jasap turǵan aymaqtan mısál keltiriń.
3. Insan huqıqları dúnya júzilik deklaraciyasına mámleketimizdiń qosılıwı biziń milliy nızamshılıǵımızǵa qanday tásir kórsetti.
4. “Insan huqıqları dúnya júzilik deklaraciyası” qabıl etiliw áhmiyeti haqqında aytıp beriń.
5. Gárezsizlik Ózbekstan respublikasına qanday huqıqlar beredi?
6. Gárezsiz insan degende siz qanday insandı túsinesiz?
7. Mámleketiń gárezsiz bolıwı onıń hárbir puqarası ushin qanday áhmiyeti bar?
8. Insan huqıq hám erkinliklerin támiyinlew haqqında Konstituciyamızda neler ayılǵan?

Bizñ iskerligimiz eñ áhmiyetli konstituciyalıq qağıydağa — sociallıq ádillik principin támiyinlewge qaratılıw shárt.

Sociallıq ádillik — bul siyasiy qaraslari, jinsi, milleti, tili hám diniy isenimlerinен qaramastan, nızam aldında barlıq puqaralardıñ teñlıgın támiyinlew.

Shavkat Mirziyoyev

I BAP

SHAXS, JÁMIYET HÁM MÁMLEKET

Shaxs. Jámiyet. Mámleket
Mámleket funkciyalari
Mámlekettin basqarırw formasi
Mámlekettin dúzilis formasi
Siyasiy tártip
Mámleket organlari. Mámleket mexanizmi

2-tema

Shaxs

Ziyreklestirwshi soraw hám tapsırmalar

1. Sıwretlerde sáwlelengen adamlar fizikalıq, materiallıq, aqlıy, ruwxıylıq tárepleri menen bir-birinen qanshelli pariq qıladı dep oylaysız??
2. Siziń pikirinińshe sıwretlerdegi adamlardıń qanday ulıwmalıq tárepleri bar?

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

3. *Ne ushin adamlar tuvilganidan birdey imkaniyat ham sifatlarina iye boladi, biraq ulkeye kelip bir-birinen pariqlanip baradi?*
4. *Insan oz shaharagina mektep, joqari oqiw orni yamasa jumis orninda qanday abiray, itibarg'a iye bolwi nelerge baylanisli dep oylaysiz?*
5. *Har qanday insan ushin en qadirli bolgan zatlardi sanap berin.*
6. *Ayriqsha darejedegi insanlar ushin qadirli bolgan biraq, basqalar ushin onshelli ahmiyetke iye bolmagan zatlarga misal keltirin.*
7. *Milliy ulwma insanilyiq qadiriyatlarga misallar keltirin. Usi qadiriyatlardin insan ushin ahmiyeti joqari bolwi bul insan haqqinda qanday isenim oyatadi?*

Adam har qanday tiri organizm siyaqli janli tabiyatnin bir agzasi, element. Biraq adam tabiyatdagi barliq jaratislardan ozinin koplegen imkaniyatlari menen pariqlanadi. Insan — tabiyatdagi en rawajlangan, sanali jaratilis. Ol basqa janzatlar siyaqli oz denesine iye. Onin haywanlarda bolganiday tabiiy zarurliklari, mine usi zarurliklerdi qandirwga umtiliwinda juzege keletugin, instink dep atalatuvin sipati bar. Biraq bunnan basqa insannin haywanlar menen ulwmalik tarepi bolmaydi. Yagniy adam sanali, aqilli jaratilis sipatidagi imkaniyatlarin juzege shigaradi, bul imkaniyatlar tek gana tabiyatnin adamzat dep atalagan bolegin wakili bolgan insanga tiyisli.

Har bir adam-bul insan. Ol hayal yaki erkek, jas yaki garri, uzin yaki kelte, ariq yaki semiz dep tariyiplenetuvin ulwmalik ayirmashilqlarina, awqat, suw, baspana, kiyim siyaqli ulwmalik zarurliklerine, ata-anaga oz uyine baylanislilik, saginw, muhabbat siyaqli sezimlerge iye boladi. Adamnin bunday tarepleri hamma adamlarga teindey. Yagniy adam tuwiliwi ham er jetiwi dawaminda bunday ozgerisler oz ozinen azli kopli qaliplesip baradi. Mine, usi individ, adam, insan qanday qilip shaxsqa aylanwi, yagniy insannin shaxs sipatinda qalipesiwı procesi insandardi erte zamanlardan berli qiziqtirip kelgen.

Xosh, insan qanday etip shaxsqa aylanadi? Qanday insandı biz shaxs dep atawımız mumkin?

Shaxs hám, álbette adam, insan, individ. Biraq onda tábiyy qásiyetler, zárúrlikleri, sezimleri, tuyǵılarınan tısqarı birneshe áhmiyetli bolǵan qásiyetler bar. Máselen, shaxs ushın birneshe tártip qáǵıydalar áhmiyetli. Bul qádiriyatlarǵa mısal etip óz úyi – shańaraǵı, mámleketi – watanı, mákanı – qońsı-qobaları, tuwǵan – tuwısqanları, oqıw ornı – klasları yamasa kursları, xızmet ornı – kásiplerin mısal keltiriw múmkin. Bul qádiriyatlarǵa erisiw, olardı saqlaw, hám qásterlew onıń turmısınń maqseti, mazmunı bolıp xızmet etedi. Shaxsqa jasaw principleri, átiraptaǵıları menen qarım-qatnas qáǵıydaları, ózi jasaytuǵın, iskerlik júritetuǵın ortalıqtaǵı abıroy – itibarına, dańqına iye bolıwına umtılwı boladı.

Shaxs óz sezimlerin hám mıtájliklerin jılawlap biledi. Onda sana hám sezim kúshli. Shaxs óz ishki dúnyasın biledi, túsinedi hám belgili bir sistemaǵa sala aladı.

Shaxs óz ózin hám óz turmısın quradı. Bunda ol ózin hám óz átirapındaǵı shárt-sharayatlardı ózgertedi, qalıplestiredi. Shaxs tek ǵana óz ózi menen áwere emes. Ol átiraptaǵılar, turmıs, máhelle, mámleket, watan haqqında barqulla oylaydı, qayǵıradı, ǵamxorlıq etedi. İnsan qay dárejede shaxs sıpatında qalıpleskenliginiń ólshemi, muǵdarı sıpatında onıń óz shaxsiyatı menen qay dárejede átiraptaǵı basqa adamlarǵa, watanına turmısqa tásirin ótkere alatuǵınlıǵın keltiriw múmkin.

Biz Amir Temur, Jalalatdin Manguberdi, Alisher Nawayı, Zahiriddin Muhammed Babur sıyaqlı ilimpazlardı tilge alǵanıımızda olardı ullı shaxslar dep ullılawımız hám shaxs túsiniǵiniń qanshelli dańqlı ekenligin bildiredi.

Insannıń shaxs sıpatında qalıplesiwinde shańaraq, mektep, qońsı-qobalar, mákán hám doslardıń táhiri kúshli. Shańaraqta bala ushın eń dáslepki tiykarlardı jaratsa, balalar baqshası, mektep yamasa baqsha bilimlendiriw mákemeleri zárúr bilim, kónlikpe hám uqıplardı beredi. Qońsı-qobılar hám mákán úrp-ádetler, dástúrleri menen tanıstıradı, átiraptaǵılar menen qarım-qatnasta bolıwǵa úyretedi. Insannıń qanday shaxsqa aylanıwı kópshilik tárepten mámlekettiń jas áwlad tálim-tárbiyasına qaratılǵan siyasatına tikkeley baylanıslı. Ózbekstanda sońǵı jıllarda Prezidentımız Shavkat Mirziyoyev baslaması menen ámelge asırılıp atırǵan reformalardıń eń áhmiyetli

bağdarlaridan biri jas áwlad tálim-tárbiyasına, keleshekтеgi abat turmısı hám rawajlangan mámlekettin qurıwshıları bolgan shaxslardı kámal taptırıwǵa qaratılǵan. Reformalardıń orayına shaxs, onıń erkinligi, mápleri, arızıw-ármanları, umtılıwları, talapları qoyılǵan.

Shaxs degende ózine tán ayırmashılıqları, talap hám usınıslar, arızıw hám umtılıwlar, bilim, kónlikpe hám uqıplarǵa iye, ruwxıy dúnyası bay bolǵan insan túsinedi.

Shaxs sıpatında qáliplesken insan jeterli dárejedegi aqıl, sana-sezim, bilim, aqıl, kúsh-quwat, tájiriye, kásiplik sheberlik, ilmiylik dáreje, fizikalıq hám ruwxıy salamatlıqqa, yaǵnıy insan kapitalı dep atalǵan baylıqqa iye bolıwı lazım.

Insannın ruwxıy baylıǵı-onıń dúnyalıq kóz-qarası, huqıqı, ádebi, mánawiyatı sıyaqlı ruwxıy dúnyası menen baylanıslı pazıyletleri insan kapitalının tiykarın qurawshı bolıp esaplanadı.

Elimizde ámelge asırılıp atırǵan reformalardıń bas maqseti-insan kapitalın rawajlandırıw etip belgileniwi tosinnan emes. Sebebi, insan kapitalı mámleketimizdin dúnyajúzilik arenadaǵı básekege shıdamlılıǵın támiyinlep beretuǵın faktor bolıp esaplanadı. Bul sońǵı jıllarda mámleketimiz tárepinen qabıl etilip atırǵan jańa nızam hújjetlerde de óz sáwlesin tabadı.

Siz ósip, erjetip, shaxs sıpatında qáliplesip barıwınız kerek. Sizdegi watan súyiwshilik ruwxı hám mámlekettin siziń jeke kámalǵa keliwdegi ǵamxorlıǵı siz hám watan arasındaqı maqsetler, umtılıwlardan derek beredi. Mine, usı umtılıw siziń shaxsınızdın rawajlanıwı, siz sıyaqlı jas áwladtin kámalǵa keliwi, bular óz nábetine watanın keleshekтеgi rawajlanıwı deregi bolıp esaplanadı. Sebebi, watan keleshegi siz jas áwladtin qolınızda.

dóretiwshilik xızmet

Ózinińizdin basıp ótken ómir jolınızdı analizleń. Bunda:

1. *Ótken ómirinińizdi dáwirlerge bólip alıń: a) nárestelik dáwirińiz; b) mektepke shekemgi dáwirińiz; d) baslawsh klaslardaǵı dáwirińiz; e) joqarı klaslardaǵı dáwirińiz.*

2. *Hàr bir dàwirdegi óziñizdiñ imkaniyatlarñızdı bahalap jazıp shıǵıñ. Hàr bir dàwirde siz shaxs dep atalıwǵa qay dàrejede ılayıq bolǵansız?*
3. *Sizdi bàrkamal shaxs dep ataw ushın sizge neler jetispeydi?*
4. *Keleshek ómiriñizdi dàwirlerge bòlip shıǵıñ: a) mektep dàwiriñiz; b) mektepten soñǵı bilim alıw dàwiri (kolledj, Joqarı oqıw ornı h.t.b); d) miynet etiw dàwiriñiz; e) kekselik dàwiriñiz.*
5. *Bul dàwirler boyınsha da joqarıdaǵıday analiz hám bahalawdı jazba tırde ámelge asırıñ.*
6. *Qashan óziñizdi jetik shaxs dep esaplay alasız?*
7. *Bunday jetiklikke erisiw ushın qaysı dàwirde nelerdi qılıwñız lazım boladı?*
8. *Iskerlik nátiyjelerin klaslaslarñız benen salıstırıñ.*

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Adamnıñ sestı basqa tiri jániwarlardan ajıralıp turıwshı táreplerin sanap kórsetiñ.
2. Sezim-tuyǵı hám zárúrlıklar insan ómirinde qanday orın tutadı?
3. Insannıñ shaxs sıpatında qalıplesiwine qanday faktorlar tásir etedi?
4. Shaxs ushın úrp-ádetlerdiñ qanday áhmiyeti bar?
5. Shaxs ushın itibarlı bolǵan úrp-ádetlerge mısallar keltiriñ.
6. Shaxstıñ qalıplesiwinde mámlekettiñ qanday áhmiyeti bar?
7. Mámleketimiz jas áwladlardıñ jetik insanlar bolıp kámal tabıwı ushın qanday imkaniyatlar jaratadı? Bul imkaniyatlardı mısallar keltiriñ.
8. Ózbekstanda Prezidentimiz baslaması menen ámelge asırılıp atırǵan tán qalarlıq reformalardıñ orayında insan, onıñ mápleri, jas áwladtı jetik shaxslar etip kámalǵa keltiriw ushın qoyılǵanlıǵı sizdi, sizdiñ teñlesleriñizdi nelerge jeteleydi?
9. İnsan kapitalınıñ insannıñ shaxsqa aylanıwındaǵı áhmiyetin túsindirıñ.
10. Qanday tariyxıy shaxslardı “Ullı shaxslar” dep atawımız múmkin? Siz bunday zatlardan kimlerdiñ atların ayta alasız?

3-tema

Ҷамият

Ziyreklestirivshi soraw hám tapsırmalar

1. Siz jamiyet degende neni túsinesiz?
2. Ózińizdi jamiyet aǵzası dep esaplaysızba?
3. “Jamiyet” hám “jamaát” túsiniqleri arasındaqı parqtı qanday túsinesiz?
4. Súwretlerde súwretlengen adamlardıń hámмесin jamiyet aǵzaları dep atawımız mümkinbe? Bunda ayırım adamlardıń shet el puqaraları bolıwı mümkinligin hám itibarǵa alıń.
5. Súwretlerge qarap, olarda súwretlengen hár bir shaxstı sawlelendirip beriwge häreket etiń. Bunda olar arasındaqı ulıwmalıqlar hám parqlardı ayırıqsha kórsetiń.
6. Näreste tuwılıwdan biz ádette, “jamiyettiń jańa aǵzası dúnyaǵa keldi”, — dep aytamız. Bul itibar qanshelli tuwrı? Pikirińizdi dälilleń.

7. *“Jámiyet” hám “xalıq” atamalarınń qaysı hallarda jumsalıwın bilesiz? Bilseñiz bunday hallarǵa mısallar keltiriñ.*
8. *Súwretlerdegi hár türdegi adamlardı ne hám qanday qural arqalı birlestirip turadı dep oylaysız?*

Siz “jámiyet” sózin ómirde kóbirek esitkensiz. Mısalı, Kóplegen firmalarınń atı janına “Juwapkershiligi sheklengen jámiyet” dep jazıp qoyılǵan boladı. Bunday firmalarda birneshe adam isbilermenlik xızmetin júrgiziw maqsetinde dúziledi. Yaǵnıy olar birge jumıs alıp barıw maqsetinde kishi jámiyet dúzedi. “Tutınıwshılar jámiyeti”, “Kózi ázziler jámiyeti”, “Filosoflar jámiyeti” sıyaqlı atamalar qulaǵıńızǵa esitilgen bolıwı itimal. Bul jámiyetlerge óz náwbetinde tutınıwshılar óz huqıqların birgelikte qorgaw maqsetinde kózi ázziler birgelikte islep shıǵarıw yaqi dóretiwshilik jumıs penen shuǵıllanıw maqsetinde filosof alımlar filosofiya tarawındaǵı qıyın sorawlarǵa birgelikte juwap tapsa birgelikte ilimiy izleniw alıp barıw maqsetinde birlesedi.

Mine usı atalǵan jámiyettiń qay birin almań ayırım adamlar jámááti ayırım maqsetlerdi ámelge asırıw maqsetinde óz ara birleskenin kóremiz. Lekin bul jámiyettiń hár biri tar mánisinde jámiyetke mısál bola aladı.

“Jámiyet” atamasınıń keń tolıq mánisin úyreniw ushın jáne ómirińizden mısál keltiremiz. Jası úlkenler sizge yaqi dostıńızǵa “Ósip úlkeyip tınısh abadan jámiyettiń múnásip aǵzası bolıp kámalǵa jetiñ” degen tilekler bildirgenin kóp márte gúwası bolǵansız. Xosh, bul jaǵdayda qanday jámiyet haqqında sóz barmaqta? Siz benen biz mine usı siz-biz, úlken-kishi barlıǵımız aǵzası bolǵan keń mánidegi jámiyet penen tanısamız.

Eñ qadimgi zamanlarda — algashqı jámáát dúzimi dáwirinde adamlar arasında ózine tán qaǵıydalar bolǵan. Adamlar erte dáwirde topar, urıw jámáátleri hám qawimlerge birleskende ózlerine jol basshı, urıw baslıǵı hám qawim baslıqların saylaǵan. Miynet qurallarınıń jetilisiw barısı miynet bólistirililiwin keltirip shıǵaradı hám adamlar arasındaǵı qatnasıwǵa alıp keledi. Sonıń ushın da tiykarǵı maqseti hám talabı jeke múlkshilik qatnasıqları hám múlk iyeleri máplerin qorgawdan ibarat bolǵan adamlardıń arnawlı toparları júzege keledi.

Mine usı payda bolğan topar yaki adamlar jámaati keń mánidegi jámiyettiń aldınǵı, eń ápiwayı kórinisi.

Jámiyet birgeliktegi turmıs xızmetleri processinde sol dáwirde birlesken adamlardıń belgili bir quramalı dúzimi. Adamlar óz talabı ushın kerekli zatlardı tayarlap, islep shıǵarıp aladı hám ózleri jasaw ushın zárúr sociallıq sharayatlardı ózleri jaratadı. Insan jámiyet aǵzası bolar eken sol sociallıq shárt-sharayat orayında jasaydı.

Jámiyet belgili aymaqta jasawshı, óz talap hám mápleri ushın birlesken adamlardıń belgili tárizde dúzilgen jámááti.

Jámiyet túrli adamlar toparı yaki jámááti emes. Jámiyet — quramalı sociallıq organizm. Ol — adamlardıń óz ara qatnasıqları, baylanıslardıń jemisi. Adamlardıń ómiri, eń dáslep, islep shıǵarıw, turmıs abadanlıǵın támiyinlewshi tutınıw buyımların jaratıw hám olardı óz-ara bólistiriw menen baylanıslı belgili ulıwmalıq xızmet negizinde keshedi.

Basqasha aytqanda, jámiyet biologiyalıq nızamlar emes, bálki adamlardıń sociallıq nızamları ústem bolğan, joqarı dárejede qáliplesken ulıwmalıq birligi.

Har qanday jámáát te jámiyet bola bermeydi. Biraq qálegen jámiyet jámáát esaplanadı. Jámiyet quramalı organizm bolıp úzliksiz ózgerip, rawajlanıp turadı.

Jámiyet — arabsha soz bolıp, **jámáát, jámlengen, birlesken** degen mánislerdi bildiredi.

Jámiyetti shólkemlestiriwshi adamlar kóp yaki kem, bay yaki kámbaǵal, teń huqıqlı yaki teń huqıqlı bolmaǵan, uqsas yaki hár túrli bolıwına qaramastan jámiyettiń aǵzaları esaplanadı. Yaǵnıy jámiyet insansız, insan bolsa jámiyetsiz bar bola almaydı.

1. *Jâmiyetke berilgen úsh târiyplewdi oqñ hám:*

- 1) *olar arasındağı ayırmashlıqlardı tabñ;*
 - 2) *olardağı ulıwmalıqlardı dâlilleñ;*
 - 3) *ne ushın jâmiyetke úsh túrli târiyp berilgen dep oylaysız?*
- A) *Jâmiyet — belgili aymaqta óz máplerin birgelikte qorgaw hám talapların birgelikte qanaatlardıw ushın birlesken adamlardıñ jâmáâti.*
- B) *Jâmiyet — dárejesi, sociallıq kelip shıǵıwı hám qızıǵıwlarına qaray birlesken adamlar ortalıǵı.*
- D) *Jâmiyet — qanday da bir maqset jolında turaqlı háreket etiwshi shólkem.*

2. *Tómendegi atap ótilgen elementlerden qaysıları qatnaspasa da, jâmiyet shólkemlestiriwi mümkin?*

— *Xalıq, ekonomika, mádeniyat. Mámleket, ideya, huqıq, nızam.*

Juwabñızdı dâlilleñ. Bunda jâmiyetke berilgen hár túrli târiyplewge müráját etiñ.

Súwrettegi adamlar toparın jâmiyet dep atasaq bola ma? Ne ushın.

Abu Ali ibn Sino
(980-1037)

Abu Ali ibn Sino belgili alım, tâbiyattanıwshı, filosof, agronom, tiltanıwshı, matematik, muzikant, huqıqtanıwshı, jazıwshı hám shayır.

Ibn Sino dúnyaǵa “Shayx-ur-rays” (“Alımlar danıshpanı”) atı menen de tanılǵan. Ibn Sino huqıqtanıw ilimine tiykarlangan bir qansha ideya hám pikirler avtorı. Onıñ jâmiyet, puqaralıq, mámleket basqarıwına tiykarlangan ideyaları, ásirese biybaha. Ibn Sino ilimiy-âdebiy miyrasın 450 den artıq shıǵarmalar quraydı. Solardan 160 qa jaqını bizgeshe shekem jetip kelgen.

Sholiń jasań!

Shańaraq jámiyettiń tiykarǵı buwını, jámiyet hám mámleket qorgawında bolıw huqıqına iye.

Neke táreplerdiń iqtıyarlı razılıǵı hám teń huqıqlılıǵına tiykarlanadı.

63-statya.

dóretiwshilik xızmet

5-6 oqıwshıdan ibarat toparlarǵa bóliniń.

- 1. Úlǵini hár bir topar óz betinshe analizleń.*
- 2. Hár eki domalaqtıń bir-biri menen kesiliskeinde neni bil-diredi?*
- 3. Úsh domalaqtıń bir-biri menen birden kesiliskeinde ne?*
- 4. Hár bir topar sızılmadan pay-dalanıp “jámıyet” atamasın táriyplewge háreket qılsın.*

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Algashqı jámaát dúzimi dáwirinde adamlar qalay kún keshirgen?
2. “Hár qanday jámiyet jámaát bolıp esaplanadı” degen pikirdi dálillep beriń.
3. “Hár qanday jámaát jámiyet bola almaydı” degen pikirdi dálillep beriń.
4. Jámiyet ushın ekonomikalıq qatnasıqlardıń qanday áhmiyeti bar?
5. Ózińizdiń jámiyettegi rolińizdi kúsheytiw ushın keleshekte nelerge erisiwdi qáler edińiz?
6. “Jámıyetti basqarıwsız kóz aldıǵa keltirip bolmaydı” degen pikirge siz qalay qaraysız? Pikirińizdi dálilleń.
7. “Jámıyet — sociallıq qatnasıqlar toplamı, jıyındısı” degen túsinik negizinde neler bar dep oylaysız?

4-tema

Mámleket

1

2

3

4

5

Ziyreklestirivshi soraw hám tapsırmalar

1. Süwretlerde Ózbekstan Respublikası mámleketlik gimnin aytp atırǵan jaslar, Ózbekstan Respublikası mámleketlik bayraǵı hám gerbi tastıyıqlanǵan. Ne sebepten gimn, bayraq, gerb atamaları aldında mámleket sózi qosılıp aytiladı. Bul haqqındaǵı pikirlerińizdi klassslarınıız benen oylasñ.
2. Siz jasap atırǵan aymaqta qanday ekonomikalıq hám sociallıq mashqalalar bolmasın olardıń sheshimi usı aymaqtaǵı hâkimiyatqa barıp taqaladı. Bunıń sebebi nede dep oylaysız. Juwap beriwde hâkimiyat mámleketlik jergilikli basqarıw organı ekenligin itibarǵa alıń.
3. Mámleketimizdegi nızamlar kim tárepinen jaratıladı hám olardıń orınlanıwı kim tárepinen qadaǵalaydı. Mine usı nızamlardıń barlıǵı hám olarǵa ámel etiw qay dárejede zárúr. Usı nızamlarsız jasaw mümkin be? Juwaplarıńızdı dâlilleń.

ÓZBEKSTAN MÁMLEKETI HÁM HUQÍQÍ TIYKARLARI

4. *Pul kim tárepinen aylanisqa kiritiledi hám aylanisi kim tárepinen qadaǵalanıp bariladi? Bunday qadaǵalaw qay dárejede zárúr dep oylaysız?*
5. *Siz kúndelikli turmısıńızda mámlekettiń tásirin qalay sezesiz?*
6. *Mámleketsiz turmıs qalay keshiwi múmkinligin oylap kóriń. Bul jaǵdayda qanday minnet hám juwapkershiliklerden azat bolar edińiz hám qanday mashqalalarǵa dus bolar edińiz?*
7. *“Mámleket” penen “jámiyet” túsinikleri birdey me yaki parqı bar ma? Bul túsiniklerden qaysı biri keńirek dep oylaysız?*
8. *Ne ushın biz “biziń mámleketimiz” degen sózdi qollanamız?*

Huqıqtanıw iliminde “mámleket”, “jámiyet” degen túsinikler bar. Biraq mámleket penen jámiyet túsinikleri birdey emes. Mámleket — jámiyettiń qalıplesken siyasiy institutu. Jámiyet rawajlanıwınıń jetiliske belgili bir dáwirinde payda bolǵan. Ápiwayı etip aytqanda, jámiyet — mámlekettiń anası. Mámleket bolsa jámiyettiń “perzenti”, onıń jemisi. Solay eken, jámiyet qanday bolsa, mámleket te sonday boladı hám kerisinshe. Jámiyet óziniń rawajlanıwında qanday basqıshlardan ótse, mámleket te soǵan say tárizde ózgerip, rawajlanıp bara beredi. Bul — nızam.

Mámleketlerdiń dúziliwi bul — insaniyattıń algashqı jámiyet dúziminen civilizaciyaǵa qaray burılıwı edi. Dúnyada birinshi civili-zaciyalasqan mámleketlerdiń payda bolıwı áyyemgi Shıǵısta b. e. sh. IV—III mın jıllıqlar dáwirine tuwra keledi. Orta Aziya aymaǵında b.e.sh. I mın jıllıqtıń baslarında algashqı mámleket birlespeleri payda bola baslaǵan.

B.e.sh. I mın jıllıqtıń birinshi yarımında, b.e.sh. VII— VI ásirlerde Ózbekstan aymaǵında algashqı mámleket birlespeleri Áyyemgi Xorezm, Áyyemgi Baqtriya, Soǵdıyana dúzilgen dáwirde-aq elimizde mámleketshilik negizleri úzil-kesil qurıldı.

Xorezm mámleket birlespesi— awqamı aymaǵında Sırdáryadan Orta Awǵanstanǵa shekem bolǵan jerler kirgen. Xorezm mámleketiniń orayı Kuzaliqir (Xorezm) qalası bolǵan.

Jámiyet dáslep sociallıq hákimiyat, yaǵnıy hámme adamlardıń hákimiyatı tárepinen basqarılgan. Adamlar hár

túrli qáwimlerge birllesip, sol qáwimde júzege kelgen áhmiyetli máselelerdi birgelikte sheshken. Qáwim islerin basqarıwda hámme qatnasqan. Bul demokratiya, yaǵnıy xalıq hákimiyatınıń dáslepki ápiwayı kórinisi edi. Islep shıǵarıwdıń ósiwi, rawajlanıw nátiyjesinde áste-aqırın jámiyette siyasiy qatnasıqlar payda boldı.

Jámáát hákimiyatı (algashqı demokratiya) ornına óz aldına adamlar hákimiyatı payda boldı. Jámiyet baylar hám kámbaǵallar, keyinirek basqarıwshılar hám basqarılıwshılarga bólindi.

Solay etip, basqarıwshılardıń siyasiy hákimiyatı sıpatında mámleket payda boldı. Buǵan shekem insaniyat júdá uzaq tariyxıy dáwirde basıp ótti. Mámleket júzege kelgennen keyin bolsa adamlardıń turmısı pútkilley ózgerip ketti.

Mámleket jámiyet rawajlanıwıń belgili bir basqıshında júzege kelgen bolıp, ol óziniń qalıplesiwi hám rawajlanıwında uzaq hám quramalı joldı basıp ótken. Dáslepki basqıshqa mámleket basqarıwı eń dáslep májbúrlaw usılına tiykarlangan.

Lekin áste-aqırın ulıwma mápler átirapında birikken adamlar birllespesi usı máplerge erisiw ushın, birgelikte jumıs alıp bariw ushın ayırım qaǵıyda-talaplarga zárúrlık seze basladı. Mine usı zárúrlık sebepli usı awqamnıń bárshe aǵzaları ushın májbúriy bolǵan huqıqıy tártip qaǵıydalar-nızamlar júzege kele basladı. Bul bolsa jalǵız aymaqta birikken adamlar ústinen ádil tárizde húkimdarlıq etiw imkaniyatın jaratadı. Mine usı huqıq-tártip hákimiyatınıń keñeyiwine alıp keldi. Nátiyjede házirgi zamanaǵóy mánidegi mámleket kórinisi qalıplese basladı. Mine usı mámleketti tómendegishe ápiwayı tárizde táriyplew múmkin: Mámleket belgili huqıq-tártip tiykarında shólkemlesken jalǵız aymaqta húkimdarlıq ornatqan hám jalǵız hákimiyatqa boysınıwshı adamlar toparı.

Lekin bul joqarıdaǵı mámlekettiń búgingi kúndegi barlıq belgilerin óz ishine almaydı. Mámleketke tolıq túsiniw beriw ushın onıń ayırım belgilerin úyrenip shıǵıwımız lazım boladı.

Mámlekettiń algashqı, urıwshılıq jámiyetinen ajuralıp turatuǵın belgileri tómendegiler:

1. Mámleket payda bolǵan jámiyette puqaralar belgili bir aymaqqa birlsesedi.

2. Mámleket óz xızmetin ámelge asırıwı ushın atları bir mánisti ańlatatuǵın quramalı sistemadan dúzilgen basqarıw apparatına iye

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

boladı hám áne usı basqarıw sisteması járdeminde óziniń barlıq puqaralar ushın májbúriy bolǵan mámleket hákimiyatın ámelge asıradı.

3. Mámleket hákimiyatın tolıq ámelge asırıw ushın nızamlar hám túrli normativ-hújjetler qabıl etedi. Yaǵnıy mámleket bar jerde huqıq ta boladı.

4. Óz xizmetin alıp barıwǵa kerek bolatuǵın zárúr bolǵan kerekli qárejetler hár túrli shólkemlerden hám xalıqtan salıqlar hám basqa tólemler sıpatında óndirip alınadı.

5. Mámleket óz isin tolıq ámelge asırıwı ushın ol suverenitetke (ǵárezsizlikke) iye bolıwı kerek.

Demek, mámleket ózine tán belgilerge iye, eger olardıń biri bolmasa, biz bunday shólkemdi mámleket dep ayta almaymız.

Mámleket — májbúr etiw kúshine, yaǵnıy hákimiyatqa iye bolǵan, óz puqaraları, sonday-aq, aymaqta jasawshı barlıq insanlardıń máplerin qorǵaytuǵın, basqa mámleketler menen siyasiy, ekonomikalıq, mádeniy qatnasıqqa kirisetuǵın erkin siyasiy shólkem bolıp tabıladı.

Ámir Temur
(1336-1405)

Babamız Ámir Temur tárepinen orta ásirlerde payda bolǵan mámlekette onu ápiwayı jámiyetten ajıratıp turıwshı barlıq belgiler payda bolǵan.

Ámir Temur Kóragan ibn Ámir Taraǵay Bahadır-iri mámleket xızmetkeri, jeńilmes sárkarda orta ásirlerde eń mámleketlerden biriniń jaratıwshısı, sırtqı siyatsatlarda eń tınıshlıq joldı taba bilgen basshı, áskeriy usıl hám nızamların islep shıqqan belgili áskerbası.

Hikmetler ǵáziynesinen!

Mámleket saltanatı úsh náirse menen: Múlk, ǵaziye hám ásker menen kúshli. Dana wázir bulardıń hár ushewinde isbilermenlik penen jaqsı awhalda álpayım tutadı.

(Ámir Temur)

Xalq mámleketlik shólkemlerge emes, mámleketlik mákemeler xalqımızğa xızmet qılıwı kerek.

Shavkat Mirziyoyev

Prezidentimizdiń joqarıdağı qısqa hám anıq pıkıırinde mámlekettiń iskerligi, onıń bolıwınıń shárti, mámleketlik mákemelerdiń status hám wazıypaları uyǵınlasqan. Mine, usınan kelip shıǵıp:

1. Shańaraǵımızdağı jası úlkenlerden sońǵı jıllarǵa shekem ápiwayı puqara mámleketlik shólkemlerge múrájáát etpekshi bolsa, qanday qıyınshılıqlarǵa dus kelgenligin sorap biliń.

2. Elimizdiń barlıq aymaqlarında óz iskerligin baslaǵan “Xalq qabıllawxanalari”nıń wazıypaları haqqında maǵlıwmat toplań.

3. Mámleketlik xızmet oraylarınıń iskerligi Prezidentimizdiń joqarıdağı pikiriniń ámeldegi dálili ekenligin dálilleń.

dóretiwshilik xızmet

1. *Shártli mámleket dúziń. Onı atań.*
2. *Mámleketińizdi joqarıda keltirilgen 5 belgi boyınsha táriyipleń.*
3. *Eger usı belgilerden birewi yaki ekewi bolmasa qanday jaǵday júzege keliwi múmkinligin modellestirip kóriń hám bunıń aqıbetlerin oylawǵa háreket etiń.*

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Mámleket hám jámiyet túsinikleri qanday ulıwmalıq hám ayırmashılıqlı pariqlarǵa iye?
2. Jámiyet mámleketsiz quralıwı múmkin dep oylaysızba? Jámiyetsiz mámleket quralıwı múmkin be?
3. Mámlekettiń payda bolıwı insaniyatqa ne berdi?
4. Mámleketimiz aymaǵında jámiyetshilik qashan payda bola baslaǵan?
5. Dáslepki mámleketshilikti táriyiplep beriń.
6. Jámiyetshiliktiń rawajlanıwına neler tásir kórsetedi?
7. Dáslepki basqısha mámleketler óz isin nege tiykarlanıp júrgizgen?
8. Mámlekettiń tiykarǵı belgilerin sanap beriń.

5- tema

Мамлекет funkciyalari

1

3

4

2

5

Ziyreklestirivshi sorav hám tapsirmalar

1. Sizniñ shañarağınızda kekselik pensiyası, stipendiyalar hám mámleket napaqaların alatuğınlar barma? Bul tólemlerdi kim ámelge asıradı?
2. Házir orinlarda mámleketlik xızmetler orayı xızmet kórsetpekte. Bul oraylar qanday xızmetler kórsetiwın bilesizbe? Mámleket tárepinen bul oraylar arqalı xalıqqa xızmet kórsetetuğın xızmet túrlerine misallar keltiriñ.
3. Qalañız (awılıñız) kóshelerinde júrgeniñizde bul jollardı qurıw hám qayta islewdi kim orinlaw haqqında oylap kórdiñiz be? Ne sebepten bunday isler ámelge asırılardı dep oylaysız?
4. Ishki isler, sud, prokuratura organlan bolmasa qanday jağday júzege keliwi mümkin? Siz bunday jağdayda jasawdı qáler me ediñiz?
5. Kúndelikli turmısıñızdan mámleket penen baylanıslı bolğan waqıya hám jağdaylardan misallar keltiriñ.
6. Mámleketsiz sheshiw qıyın bolğan mashqalalardı misallar keltiriñ.

Hár bir mámleket óz rawajlanıwınıń tiykarǵı baǵdarların belgileydi. Bul baǵdarlar onıń tiykarǵı wazıplarınan kelip shıǵadı.

Mámlekettiń bar bolǵanlıǵı, onıń zárúrligi, mámlekettiń funkciyalarında óz sáwleleniwın tabadı. Mámleket óz jumısında bir qansha funkciyalar (xızmet baǵdarlar)ın ámelge asıradı.

Mámlekettiń funkciyaları — mámleket isiniń tiykarǵı baǵdarları bolıp, olar da mámlekettiń jámiyetlik tárepleri júzege shıǵarladı.

Mámlekettiń funkciyaları úyreniwde bul funkciyalardı toparlarǵa bóliw uslubı qolaylı. Bólingen toparlardı belgiler boyınsha ámelge asırıw maqsetke muwapıq:

1. Xızmet kórsetiw ornı boyınsha:
 - ishki;
 - sırtqı.
2. Xızmet kórsetiw múddeti boyınsha:
 - bárqulla;
 - waqtınshalıq.
3. sociallıq jaqtan kerekligi boyınsha:
 - tiykarǵı;
 - tiykar bolmaǵan.
4. Ámelge asırıwdıń huqıqıy forması boyınsha:
 - huqıqtı dóretiw;
 - huqıqtı orınlaw;
 - huqıqtı qorǵaw xızmeti (qorıqlaw).

Biz jumıs alıp barıw jayı boyınsha bólistiriwdi keńirek úyrenip shıǵamız. Sonday-aq huqıqtanıw páninde usı belgige kóre bólistiriw zárúr.

Mámlekettiń ishki funkciyalarına mámleket ishinde ámelge asırılatuǵın funkciyalar kiredi. Mámleket sırtında ámelge asırılatuǵın funkciyalar bolsa mámlekettiń sırtqı funkciyaların payda etedi.

Mámleket óz funkciyaların orınlaw menen birgelikte bir qatar wazıypalardı orınlawdı óz ishine aladı. Mine usı wazıypalardı orınlaw óz náwbetinde mámlekettiń óz funkciyaların ámelge asırıwǵa alıp keledi. Mámleket orınlay alatúǵın wazıypalardı da tarawlar boyınsha túrlerge ajratıw múmkin. Mámlekettiń ishki funkciyasın ámelge

asirw barisinda orinlanatugin waziypalardi túrlerge ajiratip, tereñirek úyrenemiz: Bunda biz mámleket waziypalarin unamli ádalatli mámleket misalinda kórip shıgamız. Lekin, haqıyqatında barlıq dáwirlerde mámleketlerde sonday ádalatlı, xalıq súyiwshilik bola bermegenliginde itibardan qashırmawımız kerek. Mámlekettiñ ishki funkciyalarına tiyisli waziypalar tómendegilerden ibarat:

ekonomikalıq waziypalar:

- ◆ ekonomikalıq siyasattı islep shıgıw hám ekonomikağa tásir ótkeriw;
- ◆ ekonomikanıń mámleketlik sektorın ameliy-mámleket hám (zavod-fabrikalar, elektrostanciyalar, kánler) basqarıw;
- ◆ Bazar qatnasıqlarınıń huqıqiy tiykarları hám baha siyasatın jolğa qoyıw.

sociallıq waziypalar:

- ◆ Xalıqtıń járdemge mútáj bólimin qorgaw;
- ◆ Densawlıqtı saqlaw hám bilimlendiriw sistemasın qollap-quwatlaw;
- ◆ Xalıqtı sociallıq sawgalar menen támiyinlew.

Siyasiy-huqıqiy waziypalar:

- ◆ Puqaralardıń huqıq hám erkinliklerin qorgaw;
- ◆ Nızamlılıq hám tártipti támiyinlew;
- ◆ Tınıshlıq hám milletler aralıq tatıwlıqtı saqlaw.

Mádeniy agartıwshılıq waziypalar:

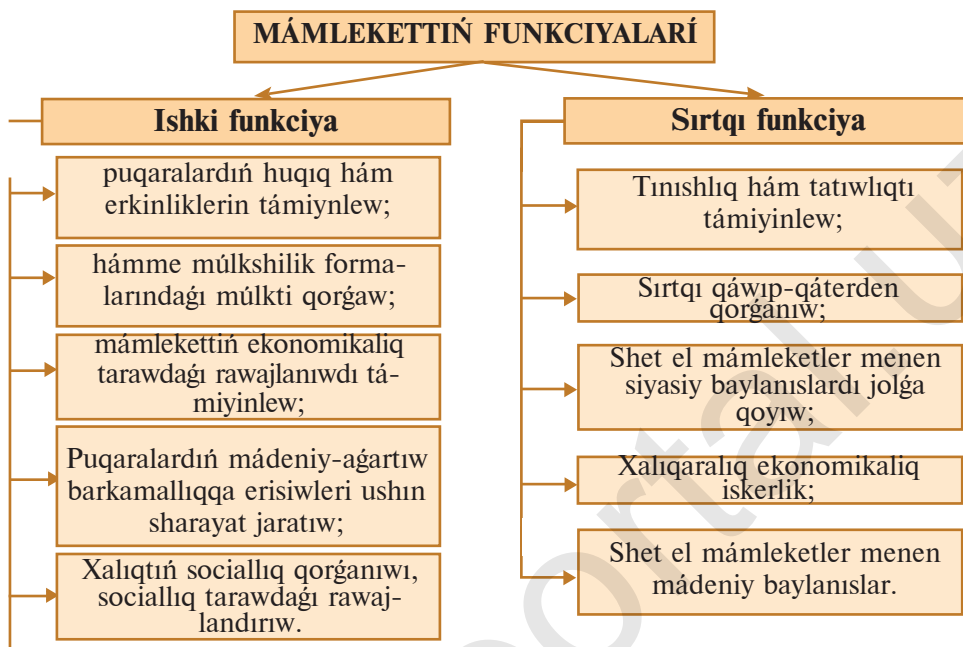
- ◆ ilim-pán, bilimlendiriwdi rawajlandırıw;
- ◆ Milliy mádeniyattı hám kórkem ónerdi rawajlandırıw.

Finanslıq waziypalar:

- ◆ Salıq sisteması hám bajıxana qadağalawı;
- ◆ Pul aylanısı ústinen qadağalaw;
- ◆ Finans tarawındağı basqa xızmetler.

Qáwipsizlik hám qorganıw tarawındağı waziypalar:

- ◆ Xalıqtıń huqıq hám erkinligin támiyinlew;
- ◆ Tabiyattı qorgaw;
- ◆ Múlk qol qatılmaslıgın támiyinlew;
- ◆ Huqıqiy tártip ornatiw.

Basqa mámleketler menen óz-ara qatnasıqlar alıp barıw mámlekettiń sırtqı funkciyaların belgileydi

Hár qanday mámleket jáhándegı basqa mámleketler menen túrli baylanıslardı jolǵa qoyıwǵa májbúr. Sonda ǵana ol jáhán jámiyetshiligi tárepinen tán alınıwı múmkin. Bul baylanıslarǵa tómendegilerdi kirgizsek boladı:

1. Diplomatıyalıq baylanıslar;
2. Sawda-satıq baylanısları;
3. Mádeniy baylanıslar;
4. Áskeriy baylanıslar hám basqalar.

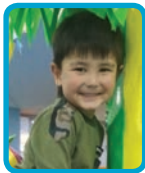
Mámleket, sonday-aq xalıq aralıq shólkemler menen baylanıslardı jolǵa qoyıwı lazım. Xalıqaralıq shólkemlerge Birlesken Milletler Shólkemi, Ulıwma jáhán sawda shólkemi hám basqalardı kirgiziw múmkin.

Bul xalıq shólkemlerdiń eń abıraylarına Ózbekstan Respublikası tolıq huqıqlı aǵza bolıp kirgen.

Sholw jasań

Mámlekettiń bar bolıwı onıń zárúrligi mámlekettiń funkciyasında óz sáwlesin tabadı.

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

1. *Süwretlerde körsetilgen adamlardıñ qaysı taypağa tiyisli ekenligin anıqlawğa hâreket etiñ.*

2. *Äsirese usı taypadağı adamlarğa qaramastan mámleket qanday funkciyalardı ämelge asradı?*

3. *Bul bağdarda ol qanday wazıypalardı atqaradı?*

dóretiwshilik xızmet

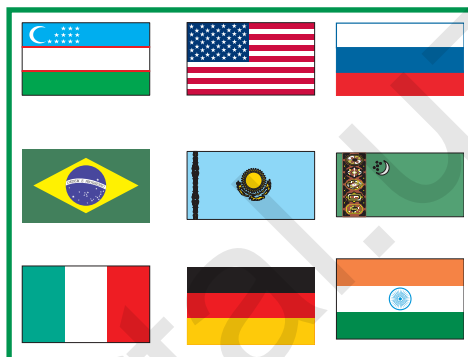
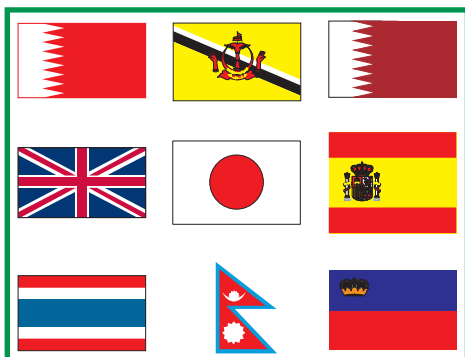
1. *Óziñiz düzgen shârtli mámlekette puqaralarınız ushın qanday sharayatlar jaratqan bolar ediñiz?*
2. *Bul sharayatlardı jaratıw ushın sizdiñ mámleketiñiz qanday wazıypalardı orınlawı kerek bolar edi?*
3. *Bul wazıypalardı orınlaw mámleketiñizge qanday funkciyalardı orınlaw imkanın berer edi?*
4. *Mámleketiñizdi qanday xalıq aralıq shólkemlerge aǵza etken bolar ediñiz? Ne ushın?*

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. “Mámlekettiñ funktsiyası” sóziniñ mánisin túsindirip beriñ.
2. Mámlekettiñ funkciyalarınıñ túrlerin ajratıp körsetiñ.
3. Mámlekettiñ tiykarǵı wazıypaların sanap beriñ.
4. Mámleket wazıypaların zárúr hám onsha zárúr emes dep ajratıw múmkin be?
5. Siz hár kúngi turmısıñızda mámlekettiñ óz wazıypaların orınlap atırǵanlıǵına misal keltiriñ.
6. Mámleket óz funkciyaların orınlaw ushın siz óziñiz qanday járdem bere alıwıñız múmkin?

6- tema

Mámleketiń basqarıw forması

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Süwretlerdegi bayraqlar qaysı mámleketke tiyisli?
2. Usı mámleketlerdiń mámleket basshıları qanday ataladı?
3. Bayraqları shep táreptegi mámleketiń basqarıw sistemasında qanday ulıwmalıq bar ekenligin bilesizbe? Oń táreptegi mámleketlerde ne?
4. Monarxiya hám respublika degen túsinikler menen tanıssız ba? Bul túsinikler neni ańlatıwın bilesiz be?
5. Bul túsinikler siz bilgen qaysı mámleketlerdiń atları menen qosıp qollanıladı?
6. Tariyx páninen sizge belgili bolğan monarxiya hám respublika mámleketlerin eslep, olardı sanap beriwge häreket etip kóriń.
7. Ózbekstandağı mámleket basqarıwına joqarıdağı túsiniklerdiń qaysı biri qollanıladı? Ne ushın bunday ekenligi haqqında hesh oylap kórdińiz be? Eger oylap kórgen bolsańız qanday sheshimge keldińiz?

Mámleket tówendegi tiykarlarğa qaray **túrlerge** bólinedi: basqarıw forması; aymaqlıq dúzilisi; siyasiy tártip (rejim).

Basqarıw formasına qaray mámleketler **monarxiya** hám **republika** túrlerine bólinedi.

Mámleket formalari degende, mámlekettiń basqarıw, aymaqlıq dúzilisi hám siyasiy tártibi jaǵınan qanday formalarǵa bó liniwi túsiniledi.

Basqarıw formasi degende mámleket hákimiyatı, onıń basqarmaların, xalıq penen óz ara qatnasıqları xalıqtıń usı basqarmalardı qalıplestiriwde qatnasıw dárejesi túsiniledi.

Monarxiya — joqarı hákimiyat jeke hákim mámleket baslıǵınıń qolında bolǵan mámleketlik basqarıw forması. Bunda hákimiyat ayırım waqıtlarda jeke hákim (monarx) nıń perzentlerine ayırım jaǵdaylarda bolsa jeke hákimniń qararına kóre basqa shaxsqa miyras bolıp ótedi.

Monarxiya — grekshe sóz bolıp, jeke **hákimlik** mánisin bildiredi.

Ўзбекстан аймаǵında tariyxta bolǵan monarxiya basqarıwına mısал etip Temuriyler dáwiriniń mámleketshiligin keltiriw múmkin.

Ullı sahipqıran Ámir Temur hám temuriyler dáwiriniń mámleket basqarıwı hám huqıqtıń rawajlanıwında jańa dáwir boldı. Ámir Temur mámleket basqarıwı tarawında ótmishte bar bolǵan siyasiy basqarıw tájiriybelerinen keń paydalana alǵan. Onıń tariyxtaǵı xızmeti sonnan ibarat, ol mámleketshiliktiń basqarıw sisteması, ishki hám sırtqı siyasattıń tártip-qaqıydaları, huqıqiy tiykarların jańa tariyxıy sharayatta jetilistirdi. Mámleket basqarıwınıń sisteması islam nızam-qaqıydalarına tiykarlangan. Qazılar tikkeley Ámir Temurdiń ózine esabat berip turǵan. Temur qatań tártipler hám nızamlardı óz tüzúklerinde sıpatlaǵan.

Monarxiyanıń tiykarǵı belgileri tómendegilerden ibarat:

- 1) monarx mámleketti jekelestiredi, sırtqı hám ishki siyasatta mámleket baslıǵı sıpatında maydanǵa shıǵadı;
- 2) monarx mámleketti jeke ózi basqaradı;
- 3) monarx hákimiyatı muqaddes hám ilahıy dep daǵazalanadı;
- 4) monarx óziniń iskerliginde erkin;
- 5) hákimiyatı ornatiw, qabil etiwdiń óz aldına tártibi bar;
- 6) ómirlik basqarıw;

7) monarx óz basqarıwınıń nátiyjesi ushın yuridikalıq jaqtan juwapker emes.

Monarxiya **ulıwma** hám **sheklengen (yaki parlamentar)** formalarda boladı.

Eger monarx óz mámleketin basqarıwda onıń basqarıwı basqa qanday da bir basqarma menen sheklengen bolsa, bunday monarxiya **ulıwma monarxiya** delinedi.

Eger monarxtıń húkimdarlıǵı konstituciyaǵa tayanıwshı qandayda bir basqarma menen sheklengen bolsa, bunday monarxiya **sheklengen, konstituciyalıq, parlament basqarıwı formasındaǵı monarxiya** boladı (mısalı, Ullı Britaniya, Daniya, Norvegiya, Shveciya).

Respublika mámleket basqarıwınıń sonday bir forması, onda hákimiyattıń joqarı basqarmaları belgili múddetke saylanadı.

Respublika formasındaǵı basqarıwǵa iye bolǵan mámlekettiń tiykarǵı belgileri tómendegilerden ibarat:

- ◆ hákimiyattıń joqarı basqarmalarınń saylap qoyılıwı;
- ◆ hákimiyat wákillikleriniń bóliniwi;
- ◆ hákimiyat joqarǵı basqarmalarınń óz qararların saylangan múddeti dawamında qabıl eriwı;
- ◆ nızamlardıń orınlanıwın qadaǵalawshı basqarma bolǵan sudlar abırayınıń artıwı;
- ◆ puqaralardıń mámleket islerin basqarıwda qatnasa alıwı.

“Respublika” sózi grekshe “ulıwmalıq is” mánisin bildiredi.

Respublikalar **prezidentlik respublikası** hám **parlamentar respublika** túrlerine bólinedi.

Prezidentlik respublikasında mámleketti tuwrıdan-tuwrı xalıq saylaytuǵın hám júdá keń wákilliklerge iye bolǵan prezident basqaradı. Ol atqarıwshı hákimiyattıń tuwrıdan-tuwrı basqarıwshısı esaplanadı.

Prezidentlik respublikasına mısal etip AQSh, Braziliya, Argentina hám Meksika mámleketlerin kiritiw múmkin. Parlamentar respublikada mámleket baslıǵı-prezident saylanıwshı lawazımlı shaxs bolıp tiykarınan parlament tárepinen saylanadı.

Parlamentar respublikaǵa mısal etip Italiya, Germaniya, Portugaliya, Greciya, Irlandiya hám Hindstan mámleketlerin kiritiw múmkin.

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

Fazil mámleket, onıń xalqı óz-ara járdem beriwege, insan párawanlıqqa, insanıy mehir-aqıbetlerge, onıń eń joqarı baylıq ekenligin ańlap alıwǵa, jaqsılawǵa tiykarlanıwı kerek.
Farabiy

Tòmendegi kesteni dápterinizge kòshirin hám toltırın.

<i>Mámleket atları</i>	<i>Monarxiya</i>	<i>Respublika</i>
Ózbekstan		
Rossiya		
Meksika		
Franciya		
Kuveyt		
Polsha		
Nigeriya		
Iran		
Awǵanstan		
Belgiya		
Islandiya		
Daniya		
Saudiya Arabstanı		
Marokko		
Chili		
Kuba		

Sholıw jasań

Mámleket isleriniń 9 úlesin keńes, shara hám aql, qalǵan bir úlesin bolsa qılısh penen orınlawın ańladım.

(Ámir Temur)

Hikmetler gáziynesinen!

Eger hákimiyat átirapında ádillik húkim súrmese, ol dağdarısqa júz tutadı. (Abu Bakr Xorazmiy)

dóretiwshilik xızmet

Tómendegi kesteni dápteihizge siziñ hám mámleket basqarıwı belgileri tiykarında toltırñ.

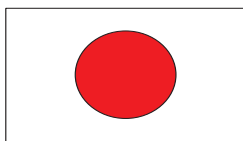
<i>Monarxiyahq basqarıw</i>	<i>Respublikahq basqarıw</i>
<p><i>Úlgi:</i> – monarx mámleketti menshiklestiredi. Sırtqı hám ishki siya-satta mámleket basshısı sıpatında maydanğa shıǵadı. _____</p> <p>_____</p> <p>_____</p> <p>_____</p>	<p><i>Úlgi:</i> – hakimiyattıñ joqarı basqarmaların saylap qoyıw.</p> <p>_____</p> <p>_____</p> <p>_____</p>

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Mámlekettiñ túrlerge bóliniwinde neler tiykar bolıp alınadı?
2. Basqarıw forması degende neni túsinesiz? (Onıñ sózlik mánislerine itibar beriñ).
3. “Monarxiya” sóziniñ sózlik mánisi bul atamanıñ mánisine say kele me?
4. Monarxiyanıñ tiykarǵı belgilerin sanap beriñ.
5. “Ulıwma monarxiya” hám “sheklengen monarxiya” sózleriniñ parqın hám ulıwma táreplerin sanap beriñ.
6. Temuriyeler mámleketshiliginde basqarıw qanday tiykarda jolǵa qoyılǵan edi?
7. “Respublika” sóziniñ sózlik mánisi bul atamanıñ mazmunın qay dárejede jarıtıp bere aladı?
8. Respublika formadaǵı basqarıwǵa iye bolǵan mámlekettiñ tiykarǵı belgilerin sanap beriñ.
9. Respublikanıñ qanday túrleri bar?
10. Olardıñ parıqların hám ulıwma táreplerin sanap beriñ.

7-tema

Мамлекеттин дўзилis formasi

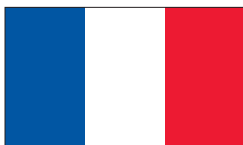
Unitar

Federativ

Konfederativ

Ziyreklestirwshi soraw hám tapsırmalar

1. Sıwretke qarap “unitar”, “federativ” hám “konfederativ” sóz-lerin túsindiriwge hâreket etiñ.
2. Rossiya federaciyasınıñ ne ushın bunday atalıwı haqqında oylap kórdiñiz be? Bul sorawğa öz pikiriniñdi bildiriwge hâreket etip kóriñ.
3. Evropa awqamı degen sóz qulağıñızğa shalıñan ba? Bul sózdiñ mánisin shamalap aytıp beriwge urınıp kóriñ.
4. Vengriya, Latviya, Polsha mámleketleriniñ atları atalganda ne ushın federaciya yaki konfederaciya ataması qosılıp aytmashlıgınıñ sebebin anıqlawğa urınıp kóriñ.
5. Ózbekstan Respublikasın siz qaysı mámleketler qatarında atağan bolar ediñiz? Ne ushın?

Mámleketler dўzilisi jaǵınan ápiwayı (**unitar**) hám quramalı (**federativ, konfederativ**).

Unitar mámlekette pútkil bir mámleket kóleminde ulıwma sistemaǵa iye bolǵan nızamshılıq, atqarıw hám sud basqarmaları boladı.

Unitar mámlekettiñ belgileri tówendegilerden ibarat:

- ◆ jeke konstituciya, jeke nızamshılıq sisteması;
- ◆ jeke armiyaga iye;
- ◆ jeke pul birliǵi;

- ◆ quramlıq bólimler, yaǵnıy hákimshilik aymaqlıq dúziliske bóliniw;
- ◆ barlıq hákimshilik-aymaqlıq birlikler ushın ulıwma bolǵan salıq hám kredit siyasatı;
- ◆ jeke puqaralıq.

*Mámlekettiń **dúzilis forması** onıń hákimshilik-aymaqlıq dúziliwi bolıp tabıladı.*

***Unitar** — latınsha sóz bolıp, **ápiwayı, jeke** degen má-nisti bildiredi.*

Jeke konstituciya
Jeke nızamlar
Jeke puqaralıq
Jeke pul birligi
Jeke salıq hám kredit siyasatı
Jeke armiya

Unitar mámleketke qaraǵanda federativ mámleket dúzimi esaplanadı. Federativ mámleket bir neshe mámleketlerdiń birlesiwinen payda boladı. Olardıń subyektleri shtat, úlke, respublika, ámirlikler dep atalıwı múmkin. Federaciya subyektleri óz hákimshilik-aymaqlıq bólimlerine iye.

Bul mámleketler óz ara birleskennen keyin federaciya aǵzaları esaplanıp, tiykarǵı hákimiyat wakillikleri federaciyanıń oraylıq organlarına beriledi

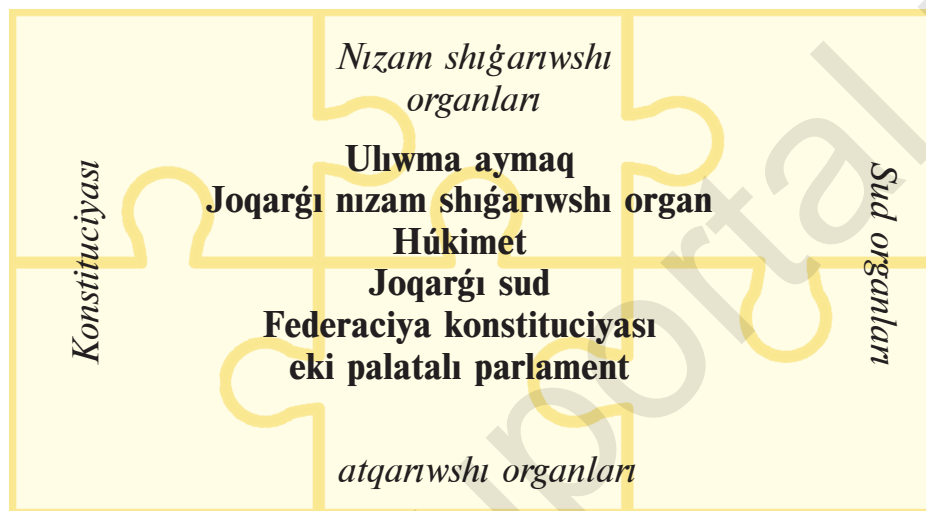
***Federativ mámleket** — bir neshe mámleketlerdiń birlesiwinen payda bolǵan quramlı, awqamlas mámleket.*

Federativ mámlekettiń belgileri tómendegiler bolıp tabıladı:

- ◆ federaciya aymaǵı onıń subyektleri aymaq jıyındısınan ibarat boladı;
- ◆ joqarǵı nızam shıǵarıwshı, atqarıwshı hám sud hákimiyatı federal mámleket basqarmalarına tiyisli boladı;
- ◆ federaciyanıń ulıwma konstituciyası onıń subyektleri hám federaciyanıń ózi huqıqıy qatnasıqlardı belgileydi;

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

- ◆ federaciya subyektlariniń hár biri óz aldına konstituciyası, ózleriniń joqarǵı nızam shıǵarıwshı, atqarıwshı hám sud organlarına iye boladı;
- ◆ federaciya joqarǵı nızam shıǵarıwshı basqarması ádette eki palatalı boladı. Bunda joqarı palata federaciya aǵzalarınıń máplerin kórsetip beredi.

Házirgi waqta dúnyada 20 dan kóbirek federativ mámleketler bar. Sonıń menen birge, federaciya hám onıń subyektlari arasındaǵı qatnasıqlar hár dayım da unamlı bola bermeydi. Bunı tarqalıp ketken Sovet Awqamı, Shexoslovakiya, Yugoslaviya usaǵan federacijalar mısasında kóriwimiz múmkin.

Konfederaciya (latinsha — awqam, birlespe) — suvereniteti hám ǵárezsizligin saqlap qalǵan jaǵdayda qanday da bir maqsetke erisiw ushın birlesken mámleket awqamı.

Mámleketler ol yaki bul maqsetti gózlep, óz suvereniteti hám ǵárezsliǵin saqlaǵan halda birlesiwleri de múmkin. Onday jaǵdayda bunday awqam **konfederaciya** dep ataladı. Konfederacijada jeke aymaq jeke puqaralıq bolmaydı. Hár bir mámleket xalıq aralıq huqıqtıń teń huqıqlı subyekti boladı.

Konfederaciya belgilari tóمندegilerden ibarat:

- ◆ gárezsiz mámleketler belgili bir maqsetlerge erisiwi ushın birlesedi;
- ◆ konfederaciya bekkem bolmağan dúzilme;
- ◆ jeke aymaqqa iye bolmaydı (konfederaciyanıń aymađı onıń ađzaları bolğan mámleketler aymađınan dúziledi);
- ◆ ulıwma puqaralıqqa iye bolmaydı;
- ◆ konfederaciya ağzaları onnan erkin shığıw huqıqına iye boladı;
- ◆ konfederaciya ağzaları awqam hákimiyatınıń nızam hújjetlerin tán almaw yaki qollamaw (nulifikaciya etiw) huqıqına iye boladı.
- ◆ konfederaciya wákilligine onsha kóp bolmağan máselelerdi sheshiw kiredi;
- ◆ konfederaciya kapitalı onıń ađzalarınıń iqtıyarlı tólemlerinen dúziledi.

Konfederaciya nızamların biykar etiw huqıqı

Belgili bir maqsetlerge erisiw ushın birlesedi

Bekke bolmağan dúzim

Jeke aymaqqa iye emes

Ođada shegaralanğan máselelerdi sheshiw huqıqı

Ađzalarınıń iqtıyarlı túrde jıynalğan salıqlarınan ibarat

Oraylıq hákimiyatqa iqtıyarlı túrde salıq tólew

Erkin ajralıp shığıw huqıqı

Gárezsiz mámleket

Ayrıqsha aymaq

Iqtıyarlı birlesiw

Óz puqaralığı

Sholw jasań

Mámlekettiń dúzilis forması onıń hákimshilik-aymaqlıq shól kemlestiriliwi.

дóретившиллик хизмет

1. *Дўзген шáртли мáмлекетиñиздиñ дўзilis формасин белгилеñ.*
2. *Классласлариниз бенен хár түрли дўзilis формасидағи мáмлекетлерди payда етиñ.*
3. *Дўзilis формаси жағинан бирдеy болған мáмлекетлерге iye болған оқиwшлар бирлесип, úш топар дўзиñ.*
4. *Хár bir топар óзи таñлаған дузilis формасиниñ абзалиқларин аytип берсин.*
5. *Керисинше, alternativiқ топарлар bul дўзilis формасиниñ кем-шилликлерин кeltирсин.*

дóретившиллик хизмет

Тóмендеги кестени дáптериñизге сизин, ата-анаñиз yамаса ўлкенлердиñ жáрдemi менен оми толтirin.

<i>Мáмлекетлер</i>	<i>Басқартw формаси</i>	<i>Дўзilis формаси</i>
<i>Ўзбекстан</i>	<i>respublika</i>	<i>unitar</i>
<i>Rossiya</i>		
<i>AQSH</i>		
<i>Iran</i>		
<i>Ispaniya</i>		
<i>Braziliya</i>		
<i>Qazaqstan</i>		
<i>Ull Britaniya</i>		

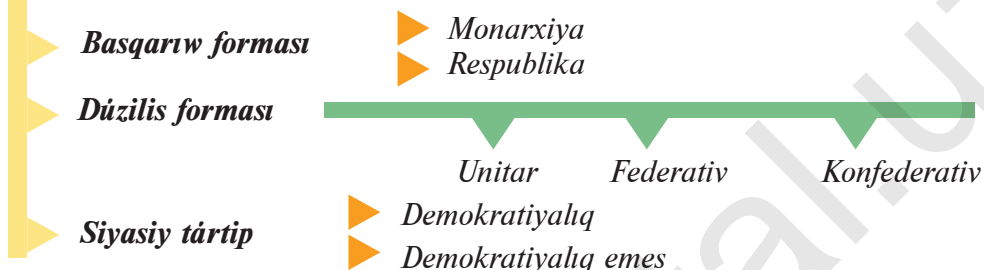
Беккеlew хám тákирарlaw ushун soraw хám tapsırmalar

1. Мáмлекетлердиñ дўзilis формаларин санап берин.
2. Мáмлекетлердиñ хár қылы дўзilis формасина iye болwина себеп ne деп оylaysız?
3. Úш formadaғи мáмлекетлердиñ улwмалиқ тáреplerин хám парıқларин аytıp берин.
4. Unitar мáмлекетлерге мısallar кeltirin.
5. Federativ мáмлекетлерге мısallar кeltirin.
6. Konfederativ мáмлекетлерге мısallar кeltirin.
7. Federativ хám konfederativ мáмлекетлердиñ айırım waқıтларн тарқалп ketiwine neler себеп болadı деп оylaysız?

8-tema

Siyasiy tártip (rejim). Mámleketlik organları. Mámleket mexanizmi

Mámleketniń formaları

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. *Demokratiya sózin kóp márte esitken bolsańız kerek. Usı sózdiń mánisi haqqında hesh oylap kórgensiz be? Pikirińizdi klaslaslarıńız benen ortaqlasıń.*
2. *Demokratiyalıq emes atamasınıń mánisin túsiniwge hâreket etiń. Bunda sózdiń quramına itibar beriń.*
3. *Fashistler haqqında kóp oqıǵansız yaki filmler tamasha etkensiz. Fashistlerdiń minez-qulqınan kelip shıǵıp fashizm haqqındaǵı pikirińizdi bayan etip beriń.*
4. *Burıńǵı awqamdı kóbinese totalitar mámleket dep ataǵanı qulaǵıńızǵa esitilgen shıǵar. Bul neni ańlatıwı haqqında oylap kórdińiz be? Pikirińizdi aytıń.*
5. *Sızılmaǵa qarap nelerdi túsingenińizdi aytıń.*
6. *Sızılmadaǵı atamalardan kelip shıǵıp, hár bir mámleket formasın túsindiriwge hâreket etiń.*

Mámleket hákimiyatın ámelge asırıw usılları hám stilleri sistemasına siyasiy tártip delinedi. Mámlekettegi siyasiy jaǵday, yaǵnıy jámiyettegi siyasiy erkinlik dárejesin tiykarın siyasiy tártip belgileydi. Qanday da bir mámlekettegi siyasiy dúzim haqqında aytilǵanda, birinshi gezekte usı mámleket hákimiyatı qay tárizde dúzilgenligi, insan huqıq hám erkinlikleriniń támiyinlengenligi siyasiy pikirlerdiń hár qıylılıǵı aymaqtıń sociallıq jaǵdayı esapqa alınadı. Mámleketimizdegi nızamshılıq, jınayatshılıqqa qarsı güresiw hám

huqıqiy-tartıp barısındağı jumıslarda ámelge asırıwda qollanılatuğın usıllar da sıyasıy-táıptı anıqlawshı belgiler.

Hákimiyat ústinde turđan sıyasıy kúshlerdiń mámleketti basqarıwdağı qollaytuğın usılları hám stilleriniń pútin sisteması sıyasıy tartıp delinedi.

Sıyasıy tartıp tiykarınan eki túrde boladı:

1. **Demokratiyalıq;**
2. **Demokratiyalıq emes.**

Demokratiyalıq tartıp sharayatında insanniń sıyasıy hám puqaralıq huqıqları húrmet etiledi. Puqaralar mámleket hákimiyatı basqarmaların dúziwde hám olardıń islerin de belsene qatnasadı. Demokratiyalıq hákimiyattıń birden-bir deregi xalıq esaplanadı.

“Demokratiya” – grekshe sóz bolıp, “xalıq hákimiyatı” degen mánisti ańlatadı.

Eger mámlekette demokratiyalıq tartıp húkimran bolsa, bul mámlekette puqaralar ulıwma tastıyıqlanđan huqıq hám erkinliklerden tolıq paydalanadı, mámleket bolsa olarğa hár tárepleme kepillik beredi hám qorǵaydı.

*Insanniń sıyasıy hám puqaralıq huqıqları tán alınıp, húrmet etiletuğın, mámleket basqarıwı azshılıqtıń kópshilikke boysınıwı principi tiykarında ámelge asırılauı hám azshılıqtıń mápleri qorǵalatuđın sıyasıy tartıp — **demokratiyalıq** tartıp dep ataladı.*

Demokratiyalıq tartıp belgileri:

- 1) shaxstıń ekonomikalıq jaqtan erkin bolıwı;
- 2) insan hám puqara huqıqları hám erkinlikleriniń tán alınıwı hám kepillik beriliwı;
- 3) mámleket basqarıwı azshılıqtıń kópshilikke boysınıwı tiykarında ámelge asırıladı;
- 4) hákimiyat wákillikleriniń bóliniwi;
- 5) jámiyetlik turmısta pikirlerdiń hár túrliligi (plyuralizm), jámiyetlik-sıyasıy birlespelerdiń kópligi;
- 6) nızamnıń ústinligi.

Demokratiyalıq mámlekette ideyalıq hám siyasiy hár túrlilik konstituciya tárepinen qollap-quwatlanıp, siyasiy partiyalardıń jumıslarına ruqsat etiledi. Siyasiy partiyalar bolsa joqarı hám jergilikli hákimiyat basqarmalarına deputatlardı saylawda qatnasıw arqalı ózleri ilaji barınsha aǵzalardı kóbirek hákimiyat basqarmalarına kirgiziwge háreket etedi. Demokratiyalıq saylawda jeńip shıqqan siyasiy partiyalar húkimetti dúziw hám usılay etip óz siyasatın ótkeriw huqıqına iye boladı.

Tuwrıdan-tuwrı hám wákillikli demokratiya parıqlanadı. Tuwrıdan-tuwrı demokratiyada tiykarǵı qararlar barlıq puqaralar tárepinen tuwrıdan-tuwrı referendumlar, saylawlar, jıynalıslarda qabıl etiledi. Wákillikli demokratiyada bolsa qararlar saylaw tártibinde qáliplesken siyasiy organlar-nızam shıǵarıwshı organlar (Senat, Nızamshılıq palatası), jergilikli keńesler tárepinen qabıl etiledi.

Demokratiyaǵa qarsı tártip — **demokratiyalıq emes tártip** dep ataladı. Bunday tártipte mámleket basqarmaları hákimiyattı ámelge asırtıw waqtında demokratiyalıq nızam hám qaǵıydalardı boysınbaydı. Kerisinshe olardı bárqulla yaqı tez-tez buzadı. Óz-ózinen málim bolǵanıday bunday siyasiy tártipte puqaralardıń huqıq hám erkinlikleri ayaq astı etiledi, qopal túrde buzıladı, ayırım waqıtları júdá jawızlıq penen qarsılas tárep bastırılardı. Bazıda bolsa parlament sıyaqlı demokratiyalıq institutlar joq etiledi.

Demokratiyaǵa qarsı tártip — demokratiyalıq emes tártip dep ataladı.

Fashistlik tártipte húkimlik etken hár qanday qarsılıqlar joq etiledi. Qanday da bir rasanıń húkimranlıǵı járiyalanadı. Nátiyjede basqa ayaqlardı basıp alıwǵa háreket kúsheydi. 1933—1945-jıldaǵı fashistler Germaniyası hám sol dáwirdegi fashistler italyası fashistlik tártip mámleketlerge mısál bola aladı.

Jeke partiyanıń húkimranlıǵı, huqıq hám erkinliklerdiń ayaq astı etiliwi usáǵan unamsız qásiyetlerge iye bolǵan tártip — totalitar tártip delinedi. Totalitar tártipte ózgeshe pikirlerge qarsı gúresiledi, saylawshılardıń saylawda qarama-qarsı deputatlardı saylaw imkanıyatları bolmaydı. Totalitar mámleket mısalı sıpatında burınǵı Sovet Awqamın keltiriw múmkin.

Мамлекет басқаруын әмелге асыру арнаулы басқармалар тәрепинен әмелге асырлады һәм бул басқармалар ҳуқуқтану пәнинде **мамлекет органлары** деп жүритиледи.

Мамлекетлик органи — *нұзамға муwapıq rawishte öz sistemasına, sociallıq turmistñ belgili bir tarawın basqarıw boyınsha anıq belgilengen wákilliklerge iye bolğan mámleket basqarması yaki mákeme.*

Мамлекет органлары тóмендеги түрлерге бóлинеди:

a) Wákillik органлары: нұзам шıғarıwshı, jergilikli hákimiyat органлары;

b) Atqarıw органлары: mámleket baslıǵı (prezident, monarx), húkimet, ministrlik һәм mámleket komitetleri, huqıq qorǵawshı basqarmalar (prokuratura, ishki isler ministrliǵı һәм onıñ органлары, ádillik ministrliǵı һәм basqalar);

d) Jergilikli органлар (wálayat, rayon һәм qala hákimleri);

e) Sud һәм konstituciyalıq baqlaw basqarmaları: Konstituciyalıq sud, Joqarǵı sud һәм onıñ wálayat (qala buwınları).

Мамлекет mexанизми — *jámiyetti basqarıw һәм xalıq máplerin qorǵawdı әmelge asıratuǵın mámleket organlarınñ pütün sisteması.*

Demek, mámleket органлары mámleket mexанизminiñ quramlıq bólimleri bolıp, olar sociallıq turmistñ belgili bir tarawın basqarıw boyınsha zárúr wákilliklerge iye. Hár bir mámleket органи basqa mámleket органлары menen, yaǵnıy mámleket mexанизminiñ basqa ishki bólimleri menen tıǵız baylanıslı.

Ўзбекстан Республикасында Demokratiya ulıwma insanıylıq principiǵerге tiykarlanadı, olarǵa bola insan, onıñ ómiri, erkinliǵı, abroyı, qádir-qimbati һәм basqa da erk һәм huqıqları joqarı qádiriyat bolıp esaplanadı.

Demokratiyalıq huqıq һәм erkinlikler konsituciya һәм nızamlar menen qorǵaladı.

13-statiya

1. Konsituciyamızdıñ joqarıdaǵı keltirilgen statyasınıñ mazmunın turmıslıq mısallar járdeminde ashıp beriwge hárezet etiñ.

2. Ózińiz jasap atırǵan aymaqtaǵı xalıq qabıllawxanasınıń iskerligi, Respublika hám wálayat mámleketlik organlarınıń “Kóshpeli qabıl”lardı shólkemlestiriwiniń mámleketimizdegi demokratiyalıq reformalardıń úlgisi ekenligin tiykarlawǵa háreket etiń.

Hikmetler gáziynesinen!

Patsha ózin ádillik penen bezetiwi kerek, xalıq bunday patshaǵa húrmet kórsetiwi zárúr. (Abdulloh Muqni)

dóretiwshilik xızmet

1. *Düzgen shártli mámleketińizde qanday siyasiy tártip bar ekenligin anıqlań. Bunda klaslaslarıńızdıń düzgen shártli mámleketlerdegi siyasiy tártiplerdiń hár túrli bolıwın támiyinlewge háreket etiń.*
2. *Siyasiy tártip sıpatında uqsas bir qıylı formadaǵı mámleketleri bar toparlar ıqshamlastırılǵan toparǵa mámleketindegi siyasiy tártipti sıpatlap bersin.*
3. *ıqshamlastırılǵan topar bul mámlekettiń kemshiliklerin tabıwǵa háreket etsin.*
4. *Shártli mámleketińiz mámleket mexanizmi quramına qanday mámleket organları kiriwin jazıp kórsetiń.*

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Siyasiy tártip degenimiz ne?
2. Siyasiy tártip túrlerin aytıp beriń.
3. “Demokratiya” sóziniń sózlik mánisi menen “demokratiya” atamasınıń mánisin salıstırwǵa háreket etiń.
4. Demokratiyalıq tártiptiń tiykarǵı belgilerin sanap beriń.
5. Demokratiyalıq tártip húkim súrip atırǵan mámlekettegi puqaralardıń jaǵdayın súwretlep beriń. Usınday mámleketlerge misal keltiriń.
6. Demokratiyalıq emes tártip degenimiz ne?
7. Totalitar tártip haqqında nelerdi bilesiz?
8. Buringı Sovet Awqamında puqaralardıń siyasiy erkinlikleri qanday jaǵdayda bolǵan? Huqıqları ne?
9. Siz mámleket organı degende neni túsinesiz?
10. Mámleket organları túrlerin sanap beriń.

Бap бойншa улҳwмa тákирарлaw ушн sorawлaр ҳám tapsíрмaлaр

Atamalarǵa sáykes táriyplerdi belgileń.

1. Siyasiy tártip

5. Mámleket organı

2. Mámleket

6. Mámlekettiń formaları

3. Jámiyet

7. Mámlekettiń dúzilis forması

4. Mámlekettiń funkciyaları

8. Mámleket mexanizmi

a) – onıń hákimshilik-aymaqlıq dúziliwi bolıp tabıladı.

b) – mámleket hákimiyatın ámelge asırw usılları hám stilleriniń sisteması.

d) – ǵalaba mámleket hakimiyatı, onıń basqarmaları, xalıqtıń usı basqarmalardı shólkemlestiriwde qatnasıw dárejesi.

e) – mámleket isiniń tiykarǵı baǵdarları bolıp, olarda mámlekettiń sociallıq tárepleri júzege shıǵarıladı.

f) – mámleket xızmetiniń tiykarǵı baǵdarları bolıp, olarda mámlekettiń sociallıq tárepleri júzege shıǵarıladı.

g) – nızamǵa muwapıq ráwishte óz sistemasına, sociallıq turmıstıń belgili bir tarawın basqarıw boyınsha anıq belgilengen wákilligine iye bolǵan mámleket basqarması yaki mákemesi.

h) – jámiyetti basqarıw hám xalıqtıń mápin qorǵawdı ámelge asıratuǵın mámleket organlarınıń pütün sisteması.

i) – hákimiyatqa iye, óz aймаǵındaǵı insanlardıń máplerin qorǵaytuǵın, xalıq aralıq qatnasıqlardı ámelge asıratuǵın erkin siyasiy shólkem.

Баp бойнша testler

1. **“Insan huqıqları dúnya júzilik deklaraciyası” qashan qabil etildi?**
 a) 1948-jıl 10-dekabrde; b) 1946-jıl 10-dekabrde;
 d) 1991-jıl 18-noyabrde; e) 1945-jıl 18-noyabrde.
2. **Ózbekstan Respublikası Konstituciyası kirisiw bólimi ne dep ataladı?**
 a) Tiykargı principler; b) Alǵı sóz;
 d) I bólim; e) Juwmaq.
3. **Mámleket hákimiyatın ámelge asırıw usılları hám formaları diziminiń yuridik atamasın kórsetiń.**
 a) Mámlekettiń basqarıw forması; b) Mámlekettiń dúzilis forması;
 d) Mámleket funkciyası; e) Siyasiy tártip.
4. **“Suverenitet” sózi qanday maǵanamı bildiredi?**
 a) Mámlekettiń óz ishki siyasatında basqa mámleketlerden ǵárezsizligi;
 b) Mámlekettiń óz ishki siyasatında hám sırtqı qatnasıqlarında basqa mámleketlerden ǵárezsizligi;
 d) Mámlekettiń óz ishki siyasatında hám basqa mámleketler qatnasıqlarında qaramlılıǵında;
 e) Mámlekettiń basqa mámleket quramında ekenligi.
5. **Ózbekstan Respublikası ǵárezsizligi qashan qabil etildi?**
 a) 1990-jıl 20-iyunda; b) 1991-jıl, 31-avgustta;
 d) 1992-jıl, 10-dekabrde; e) 1992-jıl, 8-dekabrde.
6. **“Demokratiya” sózi qanday maǵanamı bildiredi?**
 a) xalıq hákimiyatshiligi; b) Prezident basqarıwı;
 d) jeke hákimshilik; e) ǵárezsizlik.
7. **Konstituciyada bekkemlengenindey, Ózbekstan bul – ...**
 a) suveren demokratiyalıq respublika;
 b) ǵárezsiz demokratiyalıq respublika;
 d) ǵárezsiz xalıq-demokratiyalıq respublika;
 e) suveren, ǵárezsiz demokratiyalıq respublika.
8. **Basqarıw formasına qaray mámlekettiń qanday túrleri bar?**
 a) Monarxiya, Unitar; b) Respublika, Federaciya;
 d) Monarxiya, Respublika; e) Federaciya, Konfederaciya.

“Xalq m mleketlik sh lkemlەرge emes, m mleketlik m kemeler xalqımızga xızmet qılıwı kerek” – degen princip barlıq tarawdağı basshılar iskerliginde tiykarğı qağıydağı aylanıwı kerek.

Shavkat Mirziyoyev

II BAP

PUQARALIQ JAMIYETI HAM HUQIQIY MAMLEKET

***Puqaralıq jamiyeti**
Ўzbekstan Respublikasında puqaralıq jamiyettin tiykarları
Ўzbekstanda puqaralıq jamiyettin rawajlandırıw
Huqıqiy m mleket
Huqıqiy m mlekettin tiykarğı belgileri*

9-tema

Puqaralıq jámiyeti

AbuNasr Farabiy óziniń “Bilimli adamlar qalası” shıǵarmasında, “Tabds-u navomisi Aflatun” (“Aflatun nızamlannıń mánisi”) atlı shıǵarmasına tiykarlanıp mınaday deydi: “Aflatunniń aytıwınsha, eń qıyın is — nızamdı engiziw. Nızamǵa isenimsizlik penen qaraw hám de nızam ústinen arız etiw bolsa eń ańsat is. Xalıq nızamlarǵa zárúrlilik seziwi hám olardı úyreniwı kerek, sebebi olar keyinirek xalıqtıń ózine payda keltiredi”.

Ádil jámiyetniń tiykarǵı jolların Farabiy tómendegishe bayanlap bergен:

- ♦ Bilimli (12 ózgeshelikti ózinde sáwlelendirgen) mámleket basshısı hám mámleket aǵzalarınıń baslıǵı;
- ♦ Nızam-qaǵıydalarınıń bar ekenligi hám olarǵa mámleket basshılarınıń, barlıq puqaralardıń boysınıwı;
- ♦ Ilim hám pánniń rawajlanıwı;
- ♦ Jaqsı ádep-ikramlılıq hám minez-qulıqtıń insanlarda qalıpleskenligi;
- ♦ Mámleket urıs hám basqınshılıqlarǵa qarsı bolıwı, mámlekette tinishlıq, paraxatshılıqtıń ornatılıwı.

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. *“Bilimli adamlar qalası” shıǵarmasında Abu Nasr Farabiydiń ádalatlı jámiyetiniń tiykarǵı belgileri házirgi zaman jámiyetinde bar bolsa, bunday jámiyette jasap atırǵan puqaranıń baxitli puqaralar dep ataw mümkin bolarmedi?*
2. *“Puqaralıq jámiyet” atamasın kóp márte esitkensiz. Mine usı atama neni ańlatatuǵınlıǵı haqqında oylap kórgensizbe? Oylap kórgen bolsańız usı atama mazmunı haqqında óz pikirlerińizdi bildiriń.*
3. *“Puqaralıq jámiyet hár qanday jámiyet aǵzalarınıń ázeliy ármanı” degen pikir barqulla aytıladı. Mine usı pikirdiń haqıyqatlıǵın Abu Nasr Farabiydiń joqarıdaǵı shıǵarmasında keltirilgen úzindilerden paydalanıp, dalillep beriwge hâreket etiń.*

Puqara hám puqaralıq haqqındaǵı túsinik payda bolǵan dáwirlerden baslap puqaralardıń ulıwma birlespesi sıpatında jámiyet túsinigi júzege keldi. Bul túsinik dáslep, Shıǵısta, atap aytqanda, áyyemgi Bobilde “Hamurapi nızamları”, áyyemgi Turanda “Avesto” siyasiy hám huqıqıy-ádeplilik táliymatı menen baylanıslı otqa sıyınıwshılıq, yaǵnıy zardushtiylik dáwirinde, keyninen áyyemgi Ellada hám Rimde payda boldı.

Puqaralıq jámiyetti kóz aldına keltiriw ańsatlastırıw ushın tiykarǵı belgilerdi sanap ótiw maqsetke muwapıq. Puqaralıq jámiyettiń tiykarǵı belgileri tómendegilerden ibarat:

- hár túrdegi mülkshilik formalarınıń bar ekenligi;
- barlıq mülkshilik formalarına bir qıylı kóz qarasta bolıwı, yaǵnıy mülkshilik formalarınıń teńligi;
- erkin miynet etiw hám kásip tańlaw imkaniyatı;
- isbilermenlikke keń imkaniyatlar jaratılǵanlıǵı;
- siyasiy erkinliktiń bar ekenligi;
- pikirlerdiń hár túrliligi, sóz erkinligi bar ekenligi;
- insan huqıq hám erkinlikleriniń kepilligi;
- ózin-ózi basqarıw organlarınıń rawajlanganlıǵı;
- ádalatlı huqıqıy hákimiyattıń bar ekenligi;
- huqıq üstinliginiń támiyinlengenligi.

Puqaralıq jámiyeti — kámil puqaralardan, yaǵnıy úzliksiz baylanısta bolǵan hám de ádep-ikramlılıq, huqıqıy hám siyasiy mádeniyatqa iye adamlardan ibarat jámiyet.

Puqaralıq jámiyeti onıń aǵzaları bolǵan puqaralardıń ózleri tárepinen basqarılıp turatuǵın hám qatań qarar tapqan jámiyet. Bunday jámiyet ózin-ózi joqarı dárejede shólkemlestiriliwi menen ajralıp turadı. Puqaralıq jámiyetke mámlekettiń kúshli tásiiri talap etilmeydi. Kerisinshe, mámleket bunday jámiyettiń qadaǵalawında bolıwı kerek, sebebi mámleket — puqaralıq jámiyetiniń “jallanba xızmetkeri”. Bunday jámiyet tek ǵana óziniń siyasiy, mádeniy turmısın, bálki ekonomikalıq, sociallıq turmısın da ózi basqarıp turadı.

Hámme jámiyetler hám puqaralıq jámiyet emes. Puqaralıq jámiyet joqarı dárejedeги sociallıq rawajlanıw belgisi desek tuwrı boladı.

Puqaralıq jámiyetti tolıq ráwishte kóz aldına keltiriw ushın onıń qásiyetlerin biliw úlken áhmiyetke iye. Puqaralıq jámiyettiń

qásiyetleri ekonomikalıq, sociallıq, siyasiy hám ruwxıy tarawlarda óz kórinisin tabadı.

Puqaralıq jámiyettiń belgileri tómendegilerde kórsetilgen:

ekonomikalıq tarawda: mámleketlik emes kommerciyalıq shólkemlerdiń, shirketlerdiń, aksionerlik kompaniyalardıń, korporaciyalardıń, firmalardıń barlıǵı hám olardıń tiyisli xızmet kórsetiwleri ushın barlıq sharayatlardıń jaratılǵanlıǵı.

sociallıq siyasiy tarawda: puqaralar, shańaraqlar, siyasiy partiyalar, jamaát birlespeleri, sociallıq háreketler, ózin-ózi basqarıw organları, mámleketlik emes ǵalaba xabar quralları, sociallıq qarama-qarsılıqlardı nızam sheńberinde sheshiw imkaniyatları, xalıq pikirin úyreniw, qalıplestiriw ushın shárt-sharayatlardıń barlıǵı.

Ruwxıylyq tarawda: sóz hám pikir erkinligi, hújdan erkinligi, dóretiwshilik shólkemlerdiń ǵárezsizligi, ilimiy shólkemlerdiń ǵárezsizligi, ruwxıy qáwip-qáterlerden qorǵanıwdıń támiyinlengenligi.

Házirda puqaralıq jámiyeti sharayatındaǵı jasaw huqıqına tiykarlangan jasaw bolmaǵı shárt. Sonday-aq, puqaralıq jámiyette huqıq joqarı dárejesinde rawajlangan bolıwı lazım. Sonıń ushın da puqaralıq jámiyet sharayatında shaxstıń basqa shaxs penen yaki mámleket penen óz ara baylanısları huqıqiy normalarǵa tiykarlangan bolıwı yaǵnıy usı baylanıslar huqıqiy maydanda ámelge asırılıwı talap etiledi.

Puqaralıq jámiyeti, mámleketiń erkin, nızam sheńberinde júzege kelgen dúzilisi insanıylyq jámiyetti erkin ózin-ózi basqarıwı dep túsiniledi. Áyne usı puqaralıq jámiyetti rawajlandırıw respublikamızda ámelge asırılıp atırǵan reformalardıń tiykarǵı maqseti bolıp esaplanadı.

Ózbekstanda puqaralıq jámiyettiń tómendegi belgileri bar:

1. Siyasiy partiyalar hám social-siyasiy háreketler. 2. Jámiyetlik shólkemler. 3. Mámleketlik emes, kommerciyalıq emes shólkemler. 4. Bilimlendiriw mákemeleri. 5. Diniy shólkemler. 6. Miliy mádeniy oraylar. 7. Jámiyetshiliktiń pikirin úyreniw shólkemleri. 8. Shańaraq hám onıń máplerin gózlewshi arawlı shólkemler. 9. Puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organları. 10. Ǵalaba xabar quralları. 11. Demokratiyalıq saylaw sisteması.

Búgingi künge kelip mámleketimizde **puqaralıq institutlardıń** roli hám áhmiyetin kúsheytiwge, puqaralardıń eń áhmiyetli social-ekonomikalıq mashqalalar sheshiwge qaratılǵan nızam hújjetleri qabıl etilgenligi hám qabıllanıw atırǵanlıǵı, mınılap mámleket emes,

kommerciyalıq emes shólkemlerdiń iskerlik kórsetip kiyatırǵanı, atap aytqanda, siyasiy partiyalar, kásiplik awqamlar, Ózbekstan hayal-qızlar komiteti, “Salamat awlad ushın”, “Nuranıy” fondları, “Ijod” fondı, Ózbekstan jaslar awqamınıń iskerligi mámleketimizde puqaralıq jámiyetin rawajlandırǵanlıǵınıń ayqın mısalı. 2018-jıl 1-iyul halatı boyınsha, mámleketimizde ádillik ministrliğiniń dizimnen ótken puqaralıq jámiyetlik institutlar sanı 9,478 ibarat.

Ózbekstanda ózin-ózi basqarıw uyımları bar bolıp, bunda **mákan** ayırıqsha áhmiyetke iye. Jasaw ornındaǵı miliy ózin-ózi basqarıwdıń ózine tán moduli bolǵan mákan, xalqımızdıń ásirlik salt-dástúrleri hám úrp-ádetlerine súyenip, áhmiyetli sırtqı-ekonomikalıq hám tárbiyalıq funkciyaların orınlaydı.

Mámleketimizde iskerlik kórsetip atırǵan insan huqıqları boyınsha shólkemler hám puqaralıq jámiyetlik institutlarına mısál bola aladı. Olar tómendegiler: Ombudsman, **insan huqıqları** boyınsha milliy oray, “Sociallıq pikir” jámiyetlik orayı, ámeldegi nızam hújjetleri monitoring institutı hám t.b.

Prezidentimiz Shavkar Mirziyoyevtıń “Mámleketti demokratiyalıq jańalandırıw barısında puqaralıq jámiyet institutlarınıń rolin túpten ózgeritiw is-ilajlar haqqında”ǵı qararı tiykarında Ózbekstan Respublikası puqaralıq jámiyetin rawajlandırıw boyınsha másláhát keńesiniń dúziliwi “úshinshi sektor” dep atalǵan puqaralıq jámiyeti institutların qollap-quwatlaw hám mámleketimizde puqaralıq jámiyetiniń rawajlanıwı jańa basqıshqa alıp shıǵıwda ayırıqsha áhmiyetke iye boldı.

Sońǵı jıllarda puqaralıq jámiyeti institutların qalıplestiriw hám rawajlandırıwǵa qaratılǵan bir qatar **nızamshılıq hújjetleri** qabıl etildi. Bul nızamshılıq hújjetleriniń qabıl etiliwi:

- puqaralıq jámiyet institutların shólkemlestiriw hám rawajlandırıw;
- olardıń erkin hám jedel iskerlik kórsetiwı ushın nızamshılıq sharayatların jaratıw; olardıń materiallıq-texnikalıq támiyinleniwın jolǵa qoyıw.

- olardıń sociallıq iskerligin kúsheytiw;
- olardıń mámleket hám hákimiyat iskerligi ústinen aktiv qadaǵalawdı ámelge asırıwdaǵı rolin kúsheytiwge xızmet etedi.

Huqıqiy ústemligi Ózbekstanda puqaralıq jámiyeti rawajlandırıwdıń zárúr elementi.

Birge islesiwde keńpeyillik penen is alıp barıw biziń xalqımızdıń mentalitetine tiyisli. Úmit bildiretuǵın, Ózbekstanda puqaralıq jámiyetti rawajlandırıwda áyne usı ayırmashılıqlar jetekshilik etedi.

Ózbekstanda puqaralıq jámiyetiniń rawajlanıwınıń tómendegi tiykarǵı baǵdarlarında ámelge asırıw maqsetke muwapıq:

- 1) Múlkti mámleket qaramaǵınan shıǵarıw;
- 2) Kóp partiyalıq sistemasın rawajlandırıw;
- 3) Islep shıǵarıwdı jetilistiriw;
- 4) Qonımlı sociallıq dástúrler islep shıǵarıw.

Ózbekstanda jaslar puqaralıq jámiyeti sociallıq negiziniń ózegin shólkemlestiriw lazım.

Puqaralıq jámiyet sharayatında mámleket hám shaxs huqıqlarınıń teń subyektleri sıpatında jımıs alıp baradı. Bul óz gezeginde huqıqiy demokratiyalıq jámiyet sharayatında júz beretuǵın jaǵday bolıp esaplanadı.

Bunnan juwmaq shıǵarıw múmkin, puqaralıq jámiyetinde mámleket tárepinen kepillikler sisteması shólkemlestiriwi zárúr. Házirgi dáwirde Ózbekstan Respublikasında qabıl etilip atırǵan nızam, qararlar usınday sistemaǵa mısál bola aladı.

Hikmetler gáziynesinen!

Ádillik — aqrette qutqaradı, dunyada baxıttıń bası.

(Ali ibn Abu Tolib)

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Puqaralıq jámiyetin qanday túsinik sıpatında qaraw hám táriyplew múmkin?
2. Puqaralıq jámiyeti qanday belgileri menen ajıralıp turadı?
3. Puqaralıq jámiyettiń qásiyetleri qaysı tarawda óz kórinisin tabadı.
4. Puqaralıq jámiyettiń qásiyetleri ekonomikalıq tarawda nelerde kórinedi?
5. Ózbekstanda puqaralıq jámiyettiń qanday belgileri bar?
6. Ózbekstanda puqaralıq jámiyettiń qanday institutları bar?
7. Ózbekstanda puqaralıq jámiyettin rawajlandırıw barısında qanday jumıslar ámelge asırılmaqta?

10-tema**Huqıqiy mámleket**

Tómendegi úsh túrli mámleket táriyplerin oqın hám berilgen tapsırmalardı orınlań.

1-mámlekette: birden-bir siyasiy hám ekonomikalıq sistema bar. Bul mámlekette basqarıw oraydan jetkeriletuǵın qatań párman, buyırıq hám rejeler arqalı ámelge asırıladı. Bul hújjetlerde ekonomikalıq hám sociallıq tarawlarda barlıq puqara hám shólkemlerdiń qanday jumıs islewi kerekligi anıq belgilep berilgen. Kórsetpelerdi buzǵanlıǵı ushın qanday jaza sharaları kóriwi de anıq kórsetilgen.

2-mámlekette: Rawajlanǵan dástúr rejeleri xalıq tárepinen saylanǵan parlamentte kórip shıǵıladı hám tastıyqlanadı. Pármanlar hám buyırıqlar menen bir qatarda áne usı parlament tárepinen qabıl etilgen nızamlar da bar. Biraq bul nızamlardıń orınlanıwı ústinen xalıq qadaǵalawı ornatılmaǵan.

3-mámlekette: Mámleket hákimiyatı úshke bólinedi:

- 1) nızam shıǵarıwshı;
- 2) atqarıwshı;
- 3) sud hákimiyatı.

Mámleket óz jumısın insan hám jámiyettiń abadanlıǵın gózlep, sociallıq ádillik hám nızamshılıq principiari tiykarında ámelge asıradı.

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Siz úsh mámlekettiń ulıwmalıq táreplerin kórsete alasız ba? Parqlanıwı ne? Ajratıp jazıń.
2. Bul mámleketlerdegi hákimiyattıń nátiyjeli hám ádil xızmet kórsetiw ushın qanday tiykarlar bar dep oylaysız?
3. Siz jasaw ushın qaysı mámleketti tańlar edińiz? Ne ushın?
4. Huqıqiy mámleket atamasınıń mánisi haqqında ne dey alasız?

5. *Sizni huquqlarinizdi atiraptaqlar qorqamawi ushin siz nelerge iye bolwihiz kerek dep oylaysiz?*
6. *Saylawlar haqqinda jas ulkenlerden esitkensiz. Ne ushin saylawlarqa bunshelli ulken itibar beriledi ham jas ulkenler saylawlarqa birew majburlemesi de ozleri iqtiyarli turde baradi?*

Dunyadagi mamleketler bir-birinen juda koplegen tarepleri menen ozgeshelenedi. Bul ozgeshelikler menen bir waqitta olardin bir-birine uqsas tarepleri de kop. Mine usi uqsas tarepleri, yagniy uliwmalik qasiyetlerine tiykarlanip, mamleketlerdi klassifikacijalaw mumkin.

Mamlekettin huqiqqa bolgan qatnasina qaray tomendegi turlerge ajratiw mumkin.

1. Etatikalik;
2. Huqiqiy mamleket.

Etatikalik mamlekette:

- 1) Nizam ornin kobinese qatan buyriq ham biylikler basadi;
- 2) Mamleket oz puqaralarinin siyasiy birlespeleri ham sholkemlerinin erkinliklerin qatan sheklep qoyadi.
- 3) Mamleket ekonomikalik-socialik qatnasilqlarin, hatteki puqaralardin jeke turmisiin da oz basqarwina aliwga umtiladi.
- 4) Mamleket organlari ham hameldar shaxslarqa gana hadden tisqari kop wakillikler beriledi.

Etatikalik mamleketke misal etip Kuba, Buringi Sovet Awqamin keltiriw mumkin. Sonday-aq barliq totalitar ham avtoritar duzimdegii mamleketler de bugan misal bola aladi.

Huqiqiy mamlekette mamleket basqarwii huqiqtin ustemligine tiykarlanadi. Bunda mamleket basqarwii puqaralar ham jamiyetlik qatnasilqlar subyektlerinin huqiqarlari, erkinligi ham maplerin tamiyinlewdi esapqa algan halda amelge asiriladi.

Huqiqtin mamleket — huqiqtin ustemligi ham de sud erkinligi tamiyinlenetugin, insan huqiqarlari ham erkinlikleri kepillenetugin, mamleket hakimiyati toliq erkli bolwi bagdari tiykarında amelge asirilatuğun demokratihalik mamleket.

Huqiqiy mamlekettin tiykarigi belgileri tomendegiler:

1. Huqiqatn' ustinligi.

Mámlekettegi barlıq shaxslar — puqaralar, shet el puqaralari, puqara bolmağan shaxslar, hámeldarlar hámmesi nızam talaplarına boysınadı. Bunda Konstituciya huqıqiy normalar joqarı yuridikalıq kúshke iye.

2. Insan huqıqlari hám erkinlikleriniń támiyenleniwi hám qorgalıwi.

Insan, onıń turmısı, dárejesi, qádir-qımbatı, huqıq hám erkinlikleri hám de mápleri joqarı qádiriyat ekenligi;

3. Mámleket hám puqaralardıń bir-biriniń aldında óz-ara juwapkershiligi.**4. Hákimiyatn' nızamshılıgı.**

Hákimiyat demokratiyalıq saylawlar jolı menen dúziledi; mámleket hákimiyatı mámleketn' ishinde hám xalıq aralıq kólemde tán alınadı.

5. Hákimiyat wákillikleriniń bóliniwi.

Mámleket hákimiyatı nızam shıǵarıwshı, atqarıwshı hám sud hákimiyatlarına bólinedi. Mámleket hákimiyatı wákillikleri mine usı úsh hákimiyat arasında bólinedi

6. Sudtn' gárezsizligi.

Sudtn' isine hesh kim aralasa almaydı, sudlar tek gána nızam talaplarına boysınadı;

7. Huqıqtı qorgaw mexanizminiń nátiyjeli islewi.

Olar insan huqıq hám erkinliklerin belgili dárejede qorgawı kerek.

8. Joqarı dárejedeги huqıqiy mádeniyat.

Huqıqiy mádeniyat hárekettegi nızamlardı biliv, olardı húrmet etiw hám olarǵa baǵınıwda kórinedi;

9. Demokratiyalıq rawajlanıwı hám jetilisiwi.

Xalıq mámleket basqarıwında qatnasadı, siyasiy huqıqlar hám erkinlikler kepillikke alınadı.

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq:

— huqıqtıń barlıq subyektleri, sonday-aq, mámleket organları lawazımlı shaxslar hám apiwayı puqaralar nızamlarǵa qatań ámel etiwleri;

— puqara hám mámleketn' nızamlar dógeresinde bir-biriniń aldında juwapkerligi;

— sociallıq ideyalogiya hám ekonomikalıq kóp pikirilik mámleket tárepinen nızamlastırılǵanlıǵı hám kepillengenligi;

– puqaralardıń huqıq hám erkinlikleriniń támiyinlengenligi mámlekettiń bul túrińiń abzallıqları.

Mine sonıń ushın dunyanıń eń aldınğı mámleketlerinde huqıqıy mámleket payda etiw tiykarǵı wazıypa etip qoyılǵan.

Mámlekettiń úshinshi aralıq túri bolıp, olar usı eki mámleket qásiyetlerin ózinde jámlestirgen. Bul mámleketlerdiń ayırımları óz qásiyeti, tábiyatı hám jónelisi boyınsha etatik mámleketlerge, ayırımları huqıqıy mámleketke jaqın tursa, ayırım tárepleri menen olardan parıqlanadı.

Ózbekstan Respublikasınıń puqaraları jámiyet hám mámleket islerin basqarıwda tikkeley hám de wákilleri arqalı qatnasıw huqıqına iye. Bunday qatnasıw ózin-ózi basqarıw, referendumlar ótkeriw hám mámleket organların demokratiyalıq tárizde shólkemlestiriw jolı menen ámelge asırıladı.

32- statyadan.

1. *Konstituciyanıń joqarıdaǵı statyası mámlekettiń qanday túrine tån dep oylaysız?*
2. *Usı statyanıń birinshi hám ekinshi bölimleri huqıqıy mámlekettiń qaysı qásiyetlerine sáykes keledi?*

Biziń iskerligimiz eń áhmiyetli konstituciyalıq qaǵıyda – sociallıq ádillikti támiyinlewge qaratlıwı shárt.

Jámiyette sociallıq ádillik támiynleniwın qarar taptırıw barısındaǵı tiykarǵı wazıypamız – bul adalatlı nızamlar qabil etiwden ibarat.

Shavkat Mirziyoyev

1. *Prezidentimizdiń joqarıdaǵı pikirindegi huqıqıy mámlekettiń tiykarǵı belgilerinen qaysıları óz kórinisin tapqan?*
2. *Huqıqıy mámleket sharayatında sociallıq adalattıń áhmiyeti haqqında óz pikirinizdi bildiriń.*
3. *Átirapımızdaǵı turmısımızdan Prezidentimiz joqarıdaǵı sózlerin tastıyqlawshı mısallar keltiriń.*

Бap бойнша улшма такиралaw ушн сорawлар Һам тaпсирмалар

1. Һуқуққа салистирғанда қатнасина қарay қандай түрлерге ажиратıw мүмкин?
2. Etatikalıq mámлекет қандай mámлекет екенлигин súwretlep beriñ.
3. Қандай mámлекетте Һуқуқıy mámлекет атamasın қollanıw мүмкин?
4. Һуқуқıy mámлекеттиñ тийкарғı белгилерин санap beriñ.
5. Мámлекеттиñ арalıq түрине кирген mámлекетлердиñ қандай óзине тán түрлери бар?
6. “Пуқарalıq јáмиyeti” атamasınıñ “Јáмиyet” атamasınan қандай óзгешelikleri бар?
7. Abu Nasr Farabiy “Bilimli adamlar қalası” shıғarmasında ádil јáмиyetti қalay súwretleydi? Usı súwretlewdi пуқарalıq јáмиyeti белгилери менен салıstrip кóриñ. Pikiриñizdi айтіñ.
8. Ўзбекстан Respublikasında пуқарalıq јáмиyетiniñ қандай elementleri қáлиplesip бармақта?
9. Ўзбекстанда пуқарalıq јáмиyетiniñ қurılıwınıñ қандай óзине тán тáреpleri бар?

Atamalarға sáykes тáриyлерди белгилеñ.

1. Һуқуқıy mámлекет

3. Мámлекет арalıq түри

2. Etatik mámлекет

4. Пуқарalıq јáмиyeti

a) – mámлекет басқarıwı buyrıq Һам biyliklerine тийкарланған, пуқаралardıñ Һам shólkemlerdiñ erkinlikleri sheklengen mámлекет.

b) – Һуқуқtıñ Һúkimranlıғı тáмиyinlengen, insanniñ Һуқуқları Һам erkinlikleri kepillengen, Һákimiyattıñ tolıq wákilligi bólingen demokratıyalıq.

d) – Һам Һуқуқıy mámлекеттиñ, Һам etatikalıq mámлекеттиñ белгилерин белgili дárejede јáмlestirgen.

e) – kámil пуқаралardan, yaғnıy úzliksiz baylanısta bolған Һам de ádep-ikramlılıq, Һуқуқıy Һам siyasiy mádeniyatqa iye adamlardan ibarat јáмиyet.

Баp бойинша testler

1. Siyasiy partiyalar dúziw hám olardıń jumısında qatnasıw puqaralardıń qanday huqıqı esaplanadı?

a) ekonomikalıq huqıqı;	b) sociallıq huqıqları;
d) siyasiy huqıqları;	e) jeke huqıqları.
2. Ózbekstan Respublikasınıń “Siyasiy partiyalar haqqında”ǵı nızamı qashan qabil etilgen?

a) 1991-jıl 1-noyabrde;
b) 1994-jıl 18-fevralda;
d) 1997-jıl 26-dekabrde;
e) 1996-jıl 26-dekabrde.
3. Mámlekette miynet etetuǵın xalıqtıń huqıqların mámleket shólkemleri menen bir qatarda qorgaw eń barlıq jámaát birlespesi ne dep ataladı?

a) siyasiy partiya;
b) dóretiwshi awqam;
d) kásiplik awqam;
e) nuraniylar shólkemi.
4. Mámlekettiń huqıqqa bolǵan qatnasıqlarına qaray tómendegi túrleri bar:

a) etatik, nızamlı hám huqıqıy;	b) huqıqıy, puqaralıq hám etatik;
d) etatik, huqıqıy ham aralıq;	e) puqaralıq, etatik hám aralıq.
5. Mámlekettiń basımsız, nızam sheńberinde payda bolǵan málim kishilik hám jámiyetiniń iqtıyarıy ózin-ózi basqarıwın nı ańlatadı?

a) huqıqıy mámleket;	b) jámiyet;
d) puqaralıq jámiyeti;	e) erkin mámleket.
6. Huqıqıy mámlekette mámleket basqarıwı ... tiykarlanadı.

a) tikkeley nızamlarǵa;	b) parlament baqlawına;
d) atqarıwshı hákimiyat qararlarına;	e) huqıqtıń ústinligine.
7. Tiykargı nızam ne?

a) Konstituciya;	b) Prezident pármanı;
d) Húkimet qararı;	e) Oliy Majlis nızamı.

Bizñ maqsetimiz – xalq hâkimiyatın sözde emes, âmelde tâmiynlewden ibarat. Bul – biz jasap atırğan quramalı dâwirdiñ tiykarğı talabı.

Shavkat Mirziyoyev

III BAP

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍNDÁ MÁMLEKET BASQARÍLÍWÍNÍN SHÓLKEMLESTIRILIWÍ

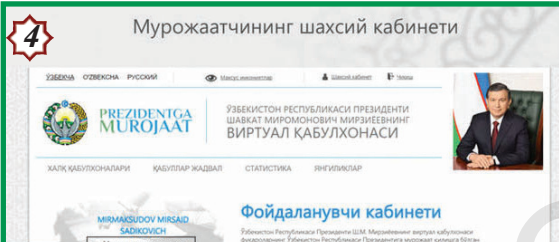

*Gárezsiz Ózbekstan Respublikasında mámleket basqarıwı
Ózbekstan Respublikasınıñ Prezidenti
Ózbekstan Respublikasında nızam shıǵarıwshı organ
Ózbekstan Respublikasınıñ atqarıwshı hâkimiyat organları
Ózbekstan Respublikası sud sisteması*

11-tema

Ўзбекистан Республикасида мамлекет basqariwi

Ziyreklestirivshi soraw hám tapsırmalar

- 1-2-súwretlerdegi mámleket basqarmaları qanday jumislardı atqaradı dep oylaysız?
- Bul basqarmalar kimniń mápin gózlep is júrgizedi?
- Ўзбекистан Республикаси Президентиниń Xalıq qabıllawxanalari hám Vertual qabıllawxanalari haqqında nelerdi bilesiz? Olarǵa kimler, qanday máseleler menen múrájáát etedi dep oylaysız?
- Puqara sociallıq yamasa huqıqiy mashqalalarǵa dus kelgende birinshi bolıp qaysı basqarmaǵa múrájáát etiwı kerek? Bunday mashqalalarǵa mısal keltiriń hám hár birińiz jeke túrde puqara qaysı basqarmaǵa múrájáát etiwı kerекligin dodalap kóriń.
- Puqaralardıń mashqalaların sheshiw menen jumıs alıp baratuǵın jańa qanday mámleketlik basqarmalardı bilesiz?

6. *Eger mine usunday mekemeler bolmaganında puqaralar ham sholkemler qanday qiyinshliqlarga dus keler edi?*

Ўзбекстан Республикасында “халиқ-ҳақимiyattin birden-bir deregi” ekenligi onin konstituciyasinda belgilep qoyilgan. Bul mamleketlik huquqiy xizmettin mazmunu konstituciyaliq principlerge tiykarlanadi.

Mamleket hakimiyatini xalqin maplerin oylap oz xizmetin jolga saliw konstituciyada qatan belgilengen, mamleket hakimiyatini aldina qoyilgan basli wazypa esaplanadi. Mamleket hakimiyatini xizmeti xalq hakimshiligin amelge asirwdin tiykargi formalarinan biri bolip esaplanadi. Bul xizmet en daslep konstituciya ham nizamlar menen belgilengen tartipte mamlekettin Konstituciyada belgilengen organlari ham lawazimli shaxslar tarepinen amelge asiriladi. Olar da oz nabwetinde waqti-waqti menen otkeriletugin saylawlar arqali qurami qaliplestirip yamasa ozgerip turadi.

Ўзбекстан суверенitetini huquqiy tiykarı-Tiykargi nizamı Ўзбекстан Республикасинin Konstituciyası bolip, bul hujjet Ўзбекстан Республикасы Joqargi Keşesini on ekinshi shaqiriq XI sessiyasinda, 1992-jil 8-dekabrde qabil etilgen.

Ўзбекстан Республикасинin Konstituciyası insan huquqlari ham erkinliklerine tiyisli hujjetler, “Insan huquqlari ulıwmalıq jahán deklaraciyası”, rawajlangan demokratik principte ham qadiriyatlar, watanımız tariyxındağı bir neshe min jilliq milliy ham shıgıs mamlekettin basqariw dástúrlerin oz ishine qamtıdı.

Mamleketimiz Konstituciyası suveren Ўзбекстан Республикасы jamiyetlik turmısiniin ahmiyetli tareplerin konstituciyaliq jaqtan tartipke salıwdin ulıwma principlerin bekkemledi, mamleket basqariwdin mazmunın belgilep berdi.

Konstituciyada nazerde tutılmağan tartipte mamleket hakimiyati wakilliklerin ozlestiriw, hakimiyat uyımlariniin xizmetin toqtatıp qoyiw yamasa saplastiriw, hakimiyattin jaña quramlarin duziw Konstituciyağa qarsi bolip esaplanadi ham nizam boyınsha juwapkershilikke tartiwga tiykar boladi.

Ўзбекстан xalqı atinan tek ol saylağan respublika Oliy Majlisi ham Prezidenti jumis alıp barıwi mumkin.

Mamleket oz xizmetin insan ham jamiyet abadanlıgın oylap, sociallıq adil ham nizamshılıq principleri tiykarında amelge asiradi.

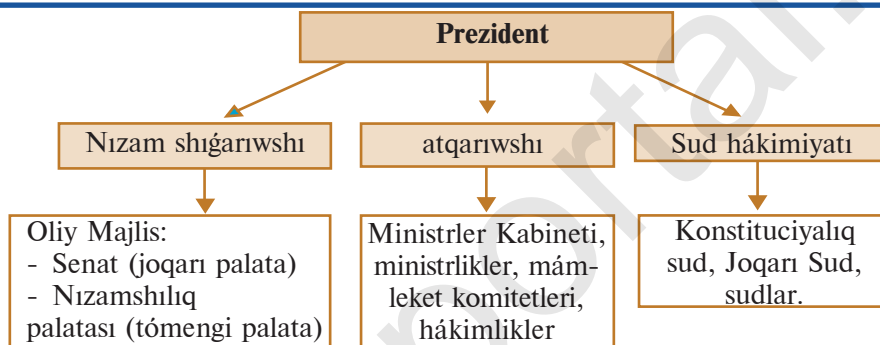
Konstituciya konstituciyalıq düzimniñ tiykarǵı shártlerinen biri bolǵan xalıq hákimiyatlıǵın bekkemlep beredi.

Konstituciya da Ózbekstan Respublikası mámleket hákimiyatı joqarı organlarınıñ düzilisi, hákimiyatlardıñ bóliniw principini tiykarlap berilgen.

Ózbekstan Respublikası mámleket hákimiyatınıñ sistemasi hákimiyatınıñ nızam shıǵarıwshı, atqarıwshı hám sud hákimiyatına bóliniw principine tiykarlanadı.

11-statya.

Hákimiyat wákilliklerin bólistiriw principleri-huqıqiy mámleketniñ eñ áhmiyetli belgilerinen esaplanadı. Bul princip barlıq rawajlangan demokratik mámleketlerde ámel etetuǵın tiykarǵı konstituciyalıq qaǵıydalardan biri. Bul hár qıylı mámleketler konstituciyalarında áytewir belgilep qoyılǵan ápiwayı demokratik qaǵıyda emes, hákimiyatınıñ bir organda toplanıwıñ aldın alıwǵa qaratılǵan konstituciyalıq qaǵıydalar. Sebebi, kóp ásirlik mámleketlik rawajlanıw tájriybeleri sonı kórsetip, hákimiyat bir organda toplanǵanda awır qıyanet etiwler júz beriwge shárayat tuwıladı.

Hákimiyat bóliniwinde konstituciyalıq princip qollanıp, mámleket basqarıwında ózgerisler ámelge asırıladı eken, mámleketimizde tómendegi qaǵıydalardı ámel etiledi.

1. Mámleketimizde hákimiyatınıñ nızam shıǵarıwshı, atqarıwshı hám sud tarawları óz-ara jeke mámleket mexanizmi sıyaqlı óz ara baylanısqıta jumıs alıp barıwı menen bir waqıtta olar basqalardan parıqlı gárezsiz;

2. Nızam shıǵarıwshı, atqarıwshı jáne sud funkciyaların orınlawshı respublika aymaǵındaǵı mámleket organları ortasında

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

hákimiyat wákillikleriniń anıq kórinisi bar. Mámleket basqarıwınıń joqarı respublika aymağındağı organları ózleriniń tómeni jergilikli organları menen birgelikte baylanısta jumıs alıp baradı.

Ўзбекстан Республикасында суд hákimiyatı nızam shıǵrıwshı hám atqarıwshı hákimiyatlardan, siyasiy partiyalardan hám basqa jámáát birlespelerinen erkin túrde is júritedi.

106-statya.

Ўзбекстан Республикасы Ministrler Kabineti atqarıwshı hákimiyatı ámelge asıradı. Ministrler Kabineti óz xızmetinde Ўзбекстан Республикасы Prezidenti hám Ўзбекстан Республикасы Oliy Májlisi aldında juwapker ...

98-statyadan.

Mámleket basqarıwınıń jergilikli organları xızmetiniń áhmiyetliliği, dáslep, olardıń puqaralar, puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organları hám shólkemler menen tuwrıdan-tuwrı islesedi. Sonıń ushın hám mámleket basqarıwınıń jergilikli organları jumısında mámleketimizde ayrıqsha itibar berilip atır.

Konstituciyamızdıń jáne bir demokratiyalıq tárepi, jámiyet hám mámleket turmısınıń eń áhmiyetli máseleleri xalıq talqılawına usınıladı, ulıwma dawısqa (referendumğa) qoyıladı.

Ўзбекстан Республикасы Konstituciyası hám ámeldegi nızamlarda mámleket hám puqara ortasındağı turaqlı siyasiy-huqıqıy baylanıs belgilep qoyılğan.

Sońǵı jılları mámleketimizde húkimet basqarıwında misli kórmegen reformalar ámelge asırılmaqta. Mámleket turmısına tiyisli hárbir qarar xalıq penen dodalanǵannan soń qabıl etiledi. Bunda dodalawlar úzliksiz baylanıslı tárizde ótkerilip atırǵanı dıqqatqa ılayıq.

Mámleketimizde húkimet basqarıwında sonday ámeliyat jolǵa qoyıldı, buǵan baylanıslı mámleketlik xızmetkerler, birinshi basshılardan baslap, óz kabinetlerinde otırmastan, orınlarǵa barıp, xalıqtıń eń awır hám qıyın mashqalalarınıń ámeliy sheshimi menen shuǵıllanıp atır.

Mámleketimizde xalıq penen baylanısta bolıw, onıń turmıslıq mashqalaların sheshiw boyınsha jańa sistema jaratıldı, bul sistema mámleket basqarıwınıń zárúrli buwını esaplanadı. Bul sistemanıń tiykarı bolıp Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń Xalıq qabıllawxanaları hám Vertual qabıllawxanaları xızmet etedi.

Hikmetler gáziynesinen!

Basshısız mámleket jansız deneye uqsaydı. Háreketsiz deneniń awhalı jansız. (Ámir Temur)

dóretiwshilik xızmet

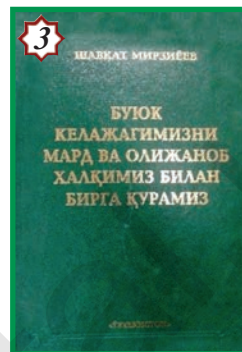
Ózińiz dúzgen shártli mámleketimizdiń mámleket basqarıwı dizimin hákimiyatlar bóliniwi principine tiykarlangan halda sxema túrinde sáwlelelendirin. Bunda, mámleket basqarıwınıń joqarı organları menen bir qatarda, jergilikli organların hám óz-ara baylanıslıqta kórsetin. Ózińizdiń shártli mámleketińizdiń basqarıw dizimin klasslarıńızdiń shártli mámleketleri basqarıw sistemaları menen salıstirin.

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Mámleket basqarıwı degen ne?
2. Mámleket basqarıwınıń mámleket puqaraları ushın qanday áhmiyeti bar?
3. Ózbekstan Respublikası Konstituciyasında mámleket basqarıwı haqqında neler jazılğan?
4. Hákimiyatlar bóliniwi konstituciyalıq principi haqqında nelerdi bilesiz?
5. Mámleketimizde mámleket basqarıw dizimi reformalarında qanday qağıydalarğa ámel etiliwi kerek?
6. Nızam shıǵarıwshı hákimiyat quramın aytıp beriń. Atqarıwshı hákimiyatta ne? Sud hákimiyatında ne?
7. Olardıń tiykarǵı wazıypaların aytıp beriń.
8. Ózbekstan mámleketlik hákimiyatı jaǵınan huqıqıy mámleket talaplarına juwap beredi me? Juwabıńızdı dálilleń.

12-tema

Ўзбекстан Республикаси Президенти

Ziyreklestirivshi soraw hám tapsırmalar

1. Mámleketke basshı ne ushın zárúr dep oylaysız? Eger qanday da bir elde mámleket basshısı ulıwma joq bolsa bul elde qanday jaǵday júz beriwı mümkinligin kóz aldınızǵa keltire alasız ba? Bunday jaǵdaydı doslarińız benen talqılań hám talqılaw dawamında ayılǵan pikirlerden paydalanıp, “El ushın mámleket

- basshısı ne ushın zárúr?” degen sorawǵa juwap beriwge háreket etiń.*
2. *Joqarıdaǵı Prezidentimizdiń kitaplar súwretlep berilgen. Kitaplardıń atların dıqqat penen oqıń. Bul kitaplardıń atlarınan-aq, prezidentimizdiń siz hám bizge pútkil xalıqqa, watanǵa bolǵan múnásebeti, arızıw-ármanları, umtılwıların ańlaw qıyın emes. Prezidentimizdiń bunday jedel háreketi, iskerligi haqqında siz maǵlıwmatlarǵa iyesiz?*
 3. *Prezidentimiz usı óz iskerligin siz hám biziń kóz aldımızda ashıq hám anıq ámelge asırmaqta. Mine, usınnan paydalanıp, onıń iskerlik kólemi mámleketimiz turmısınıń qaysı tarawların qamtıp alıwın sanap beriń. Bunda, ǵalaba xabar qurallarınan alǵan maǵlıwmatlarıńızdan paydalanıń.*
 4. *Siz Prezident saylawı haqqında nelerdi bilesiz? Bilgenlerińizdi klassıslarıńız benen pikirlesıń.*
 5. *Prezident óz iskerligin qanday huqıqıy hújjetler tiykarında júritedi dep oylaysız?*

Biziń mámleketimizde prezident mámleket basshısı esaplanadı. Prezident xalqımız tárepinen tuwrıdan-tuwrı saylanganı ushın mámleket atınan, xalıq atınan is júritiw prezidentimizdiń biremshı wákilligi esaplanadı.

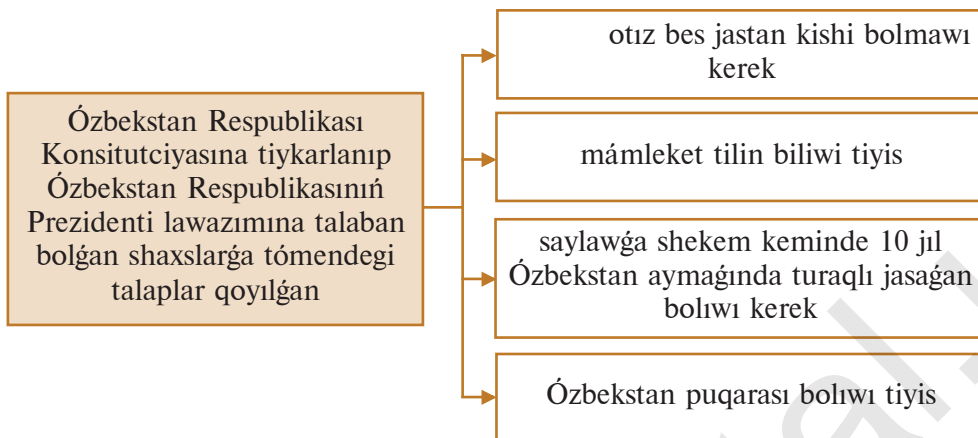

Prezident – sózi latın tilinen alınǵan bolıp, onıń sózlik maǵanası “aldında otırıwshı” degen mánisti ańlatadı.

Ózbekstan Respublikasınıń Prezidenti Ózbekstan Respublikasınıń puqaraları tárepinen ulıwmalıq – teńdey hám tuwrıdan-tuwrı saylaw huqıqı tiykarında jasırın dawıs beriw jolı menen 5 jil múddetke saylanadı. Prezidenti saylaw tártibi, Ózbekstan Respublikasınıń nızamı menen belgilenedi.

Ózbekstan Respublikasınıń Prezidenti Mámleket hákimiyatı organları menen kelisilgen halda is júritiw hám de birge islesiwdi támiynleydi. Prezident Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisi jynalıсында ant qabil etken waqıttan baslap óz lawazımına kirirken dep esaplanadı.

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

Президент Ўзбекистон Республикаси Олий Мајлиси јыналысында ант қабил қилған вақттан баслап óз лавазимина кирискен деп есапланadı:

“Ўзбекистон халқина садıqlıқ penen хızмет етиwге, Республиканин Конституцияси һәм Нızамларина қатан боysınıwға, пуқаралардин huқıqları һәм еркинликlerine кepillik берiwге, Ўзбекистон Республикасинин Президентине јүклengen wазıypаларди һўјданли orınlawға saltanatlı ант етeмeн”.

92-statya.

Президенттин шахси биyгáрез һәм Нızам менен қорғалади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясина һәм Нızамларина тийқарланıp һәм оларди orınlaw бойınша республиканин пўткил аймағында мајбўриy күшке iye болған пáрманлар, қарарлар һәм биyликлер шıғади.

Ўзбекистон Республикасинин Президентинин wákillikleri.

- пуқаралар huқıқ һәм еркинликleriniн тáмиynлениwi һәм де Ўзбекистон Республикаси нızамshılıғинин кepили есапланadı;
- мámлекет gáреzsizлиги һәм қáwipsizлигин тáмиynlew бойınша шаралар кóреди;
- Ўзбекистон Республикаси атинан мámлекет аймағында һәм халқаралиқ қатнаслар алıp барıлади, шáртname һәм келисиwлер алıp барıлади һәм олардин orınlıwın тáмиynлейди;

- Bas wazir namzadın Oliy Majliske tastıyqlaw ushın usınıs qıladı, Ministrler keñesi quramın tastıyqlaydı;
- Bas prokuror hám onıń orınbasarların lawazımǵa qoyadı hám lawazımnan bosatadı;
- Oliy Majlis Senatına Konstituciyalıq, Joqarı sudlar sudyaların, olardıń orınbasarların, Oraylıq bank basshısı kandidaturaların usınıs etedi;
- Ózbekstan Respublikası puqaralığına qabıl etiw hám onnan shıǵarıw máselelerin sheshedi;
- Mámleket sıylıqları hám húrmet dárejeleri menen sıylıqlaydı;
- Ózbekstan Respublikasınıń Prezidenti, sonday-aq, konstituciya hám nızamlarda belgilengen bir qatar áhmiyetli wákilliklerdi ámelge asıradı. Wákillik tamamlanıw múnásebeti menen otstavkaǵa shıqqan Prezident ómirinshe Senat aǵzası lawazımın iyeleydı.

Prezident Ózbekstan Respublikası Qurallı Kúshler Bas Ásker basshısı esaplanadı. Ol Qurallı Kúshlerdiń joqarı ásker basshılıq wazıypalarına tayınlaydı hám wazıypasınan azat etedi, áskeriy dáreje beredi.

Prezident zárúr waqıtlarda pútkil mámleket boyınsha yakı ayırım aymaqlarda ayrıqsha jaǵdaylarda yaki urıs jaǵdayın shólkemlestiriw huqıqına da iye. Bunda úsh kún múddet ishinde bunday sheshim Oliy Majliske tastıyqlaw ushın usınıs etiledi.

Nızamshılıq palatası yaki Senat quramında olardıń normal iskerligine qáwip salıwshı sheshilip bolmaytuǵın jaǵdaylar júz bergende yamasa olar bir neshe márte Ózbekstan Respublikası Konstituciyasına qayshı keletuǵın qararlar qabıl etilgen jaǵdayda, Ózbekstan Respublikasınıń Prezidentiniń Ózbekstan Respublikası Konstituciyalıq sudı menen oylasqan halda qarar tiykarında Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisiniń Nızamshılıq palatası, Senatı tarqatılıp jiberiliwi múmkin.

Prezident óz wazıypasın orınlap turǵan waqıtta basqa haq tólenetuǵın lawazımdı iyelewi, wákillik organınıń deputatı bolıw, isbilermenlik xızmeti menen shuǵıllanıw múmkin emes.

91-statya.

Hikmetler gáziynesinen!

Qúdiretimizge gúmanıńız bolsa, bizler qurgan imaratlarǵa názer salıń. (Ámir Temur)

dóretiwshilik xızmet

Ózbekstan Respublikasınıń Konstituciyasınıan paydalanıp tómenдеgi kesteni tolıqtırıń.

<i>Ózbekstan Respublikasınıń Prezidenti wákilligi</i>	<i>Ózbekstan Respublikasınıń Prezidentligine qanday shaxslar saylanıwı múmkin?</i>

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Ózbekstan Respublikası Prezidenti qashannan baslap óz xızmetin baslawı múmkin?
2. Ózbekstan Prezidenti lawazımına qanday puqaralar saylanıwı múmkin?
3. Respublikamızda Prezidentlikke saylaw qanday túrde ótkeriledi?
4. Ózbekstan Respublikasınıń wákilliklerin sanap berıń.
5. Ózbekstan Respublikası Prezidenti tárepinen qanday huqıqıy hújjetler shıǵarıladı?
6. Wákilligi tamamlanǵan Prezident qanday xızmet penen shuǵıllanadı?
7. Prezident Ózbekstan Respublikası Qurallı Kúshlerinde qanday dárejege iye?
8. Ayrıqsha jaǵday waqıtlarında Prezident qanday wákilliklerinen paydalanıwı múmkin?
9. Qanday jaǵdaylarda hám qanday tártipte Oliy Majlistiń Nızamshılıq palatası hám Senatı tarqatıp jiberiliwi múmkin?

13-tema

Ўзбекистан Республикасында нızам шıғarıwshı organ

Ziyreklestiriwshı soraw hám tapsırmalar

1. *Parlament, parlamentarizm degen túsınıklarđı kóp márte esitkensiz. Olar haqqında bilgenlerinizdi bayanlawğa hâreket etiñ.*
2. *AQSH Kongresi hám Senatı, Rossiya Federaciyası, Mámleket Duması hám Federaciya Keñesi usağan atamaların neni bildiriwi haqqında oylap kórgensiz be? Bul atamalar boyınsha bilgenlerinizdi yaki oy-pikirinizdi klaslaslarınız benen pikirlesiñ.*
3. *Siziñ pikirinizshe kerekli nızamlardı tiykarǵı jumısı nızamlar tayarlaw bolğan professional deputatlar jazıwı kerek pe yaki tiykarǵı jumıs ornınan bir jilda bir neshe márte nızam jazıw ushın waqt ajratıp waqtınsha nızam tanıw menen shuǵıllanıwshı deputatlarma? Juwabınızdi tiykarlañ.*
4. *Mámleketimiz Oliy Majlisine eñ soǵı saylawlar qashan bolıp ótkenin esley alasızba? Ol saylawda shañaraǵıñızdan kimler qatnasqan? Olar kimdi deputat etip saylağan?*

Mámleket hám jámiyet basqarıwınıń saylaw arqalı demokratiyalıq tiykarda dúziliwi, xalıqtıń saylaw jolı menen wákillik organların dúzip, olarǵa óz wákıllerin saylaw, saylanatuǵın organlar jumısınıń baǵdarların belgilew imkaniyatında puqaralıq jámiyetiniń anıq mazmun-mánisi jámlengen. Ózbekstan Respublikasınıń Oliy Májlisi – mámleket hákimiyatınıń joqarı wákillik organı bolıp, nızam shıǵarıwshı hákimiyattı ámelge asıradı.

Nızam shıǵarıwshı hákimiyattı ámelge asırıwshı Oliy Majlisti eki palatalı tárizde-nızamshılıq palatası hám Senatтан ibatrat etip shól-kemlestiriwden gózlangen tiykarǵı maqsetler tómendegilerden ibarat:

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

- **Oliy Majlis** iskerlik waqtında mápler teńligin dizimin qáliplestiriw;
- **nızam dóretiwshılıginiń** sıpatın támiyinlew;
- ulıwma mámleketlik hám aymaqlıq máplerdiń teńligine erisiw.

Ўзбекстан Республикасınıń Олий Мájлиси жоқары mámлекет wákillik organı bolıp, nızam shıǵarıwshı hákimiyattı ámelge asıradı.

Ўзбекстан Республикасы Олий Мájлиси еки palatadan — Nızamshılıq palatası (tómengi palata) hám Senatтан (joqarı palata) ibarat.

Ўзбекстан Республикасы Олий Мájлисiniń Nızamshılıq palatası hám Senattı wákillik (erkli) múddeti — bes jil.

76-statya.

“Ўзбекстан Республикасы Олий Мájлисiniń Nızamshılıq palatası tuwrısında”ǵı Конституциалиқ nızamda парламентimizdiń Nızamshılıq palatasınıń, “Ўзбекстан Республикасınıń Олий Мájлисiniń Senattı tuwrısında”ǵı конституциалиқ Nızamda Senattıń dárejеси, wákillikleri hám xızmet mexanizmleri anıq belgilep berilgen.

Bul palatalardıń quramı olardıń aldına qoyılǵan maqsет hám wazıypalarǵa sáykes túrde shólkemlestiriliwi Nızam jolı menen belgilep qoyılǵan.

Bunda Senattıń aymaqlar mápleri túsинigin inabatqa alǵan halda onıń quramı tiykarǵı xalıq deputatları, jergilikli Кеңесleri wákillерinen quraladı. Senat basqasha at penen parlamenttiń joqarǵı palatası dep hám júritiledi. Nızamshılıq palatası óz is háreketin mudamı professional tiykarında ámelge asıradı hám onıń quramı tiykarǵı Nızam hám basqa huqıqıy hújjetler jaratıw ushın zárúr bilim, tájiriybe hám qánigelikke iye joqarı mamanlıqtaǵı qánigelерden ibarat boladı. Nızamshılıq palatası basqa at penen parlamenttiń tómengi palatası depte júritiledi.

Ўзбекстан Республикасınıń Олий Мájлиси Nızamshılıq palatası hám Senatınıń wákillik múddeti — bes jil.

Мámлекетimiz Конституциyasınıń 77-statyası boyınsha, Ўзбекстан Республикасы Олий Мájлисiniń nızamshılıq palatası nızamǵa muwapıq saylanatuǵın bir jüz eliw deputattan ibarat. Sonday-aq, Nızamshılıq

palatasınıń bir jüz eliw deputatınan-bir jüz otız besı aymaqlıq bir mandatlı saylaw okrugları boyınsha kóp partiyalıq tiykarında ulıwmalıq, teń hám tuwrıdan-tuwrı saylaw huqıqı tiykarında jasırın dawıs beriw jolı menen saylanadı.

Ózbekstan Respublikası Oliy Májlisiniń Senatı aymaqlı wákillik palatası bolıp, 100 Senat aǵzalarınan (senatorlardan) ibarat.

Ózbekstan Respublikası Oliy Májlisiniń Senatı aǵzaları, Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesi, wálayatlar, rayonlar hám qalalar mámleket hákimiyatı wákillik organları deputatlarınıń tiyisli qospa májilislerinde usı deputatlar arasınan jasırın dawıs beriw jolı menen Qaraqalpaqstan Respublikası, wálayatlar hám Tashkent qalasınan teń muǵdarda - altı adamnan saylanadı. Ózbekstan Respublikası Oliy Májlisi Senatınıń on altı aǵzası pán, kórkem óner, ádebiyat, óndiris tarawında hámde mámleket hám jámiyet xızmetiniń basqa tarmaqlarında úlken ámeliy tájiriyebege iye bolǵan hám de ayrıqsha xızmet kórsetken eń abroylı puqaralar arasınan Ózbekstan Respublikası Prezidenti tárepinen tayınlanadı.

Saylaw kúni jigirma bes jasqa tolǵan hámde keminde bes jil Ózbekstan Respublikası aymaǵında turaqlı jasap atırǵan Ózbekstan Respublikasınıń puqarası, Ózbekstan Respublikası Oliy Májlisiniń Nızamshılıq palatasınıń deputatı, sonday-aq, Ózbekstan Respublikası Oliy Májlisiniń Senatınıń aǵzası bolıwı múmkin. Deputatlıqqa talabanlarǵa qoyılatuǵın talaplar nızam menen belgilenedi.

Bir shaxs bir waqqıttıń ózinde Ózbekstan Respublikası Oliy Májlisiniń Nızamshılıq palatası deputatı hám Senat aǵzası bolıwı múmkin emes.

Ózbekstan Respublikasınıń Oliy Májlisiniń Nızamshılıq palatası óziniń ishinen Nızamshılıq palatasınıń spikeri hám onıń orınbasarların saylaydı.

Ózbekstan Respublikası Oliy Májlisiniń Senatı óziniń ishinen Senat basshısı hám onıń orınbasarların saylaydı. Senat Basshısı Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń usınısı boyınsha saylanadı. Ózbekstan Respublikası Oliy Májlisiniń Nızamshılıq palatasınıń deputatı hám Senat aǵzası qolqatılmaw huqıqınan paydalanadı. Olar Nızamshılıq palatası yamasa Senattıń razılıǵısız jinayıtı juwapkershilikke tartılıwı,

uslap turılıwı, qamaqqa alınıwı yamasa sud quramında beriletuǵın hákimshilik jaza sharalarına tartılıwı múmkin emes.

Oliy Majlis jumısın shólkemlestiriw dúzilisi – bul sessiya esaplanadı. Oliy Majlis sessiyasınıń tiykarın onıń jıynalısları quraydı. Sessiya jıynalısları aralığında Oliy Majlis quramları, komissiyaları hám basqa organları májlisleri ótkeriledi. Oliy Majlis sessiyada bir jılda eki márteden kem bolmaǵan tárizde shaqırıladı.

Oliy Majlis Deputatları nızamshılıq tiykarında Frakciyalargá, bloklarǵa basqa deputatlıq toparlarǵa birlestiriwi, Oliy Majliske usınıs etilip atırǵan máselelerdi aldınnan dodalaw hám usınıslar kiritiwleri múmkin.

Oliy Majlis tómendegi jumıslardı ámelge asıradı.

- Ózbekstan Respublikası Prezidenti pármanların tastıyıqlaw;
- Konstituciyalıq Joqarı sudlardı saylaw;
- Oraylıq bank basshısın saylaw;
- Ózbekstan Respublikası nızamların kórip shıǵıw hám qabil etiw;
- Ózbekstan Respublikası Mámleketlik byudjetin hám mámle-

kettin basqa strategiyalıq dástúrlerin qabil etiw.

Nızamlar Oliy Majliske nızamshılıq baslama huqıqına iye bolǵan organlar tárepinen usınıs etiledi. Usıdan keyin Oliy Majlis bul nızamlardı kórip shıǵadı, dúzetiwler kirgizedi hám qabil etedi.

Nızamshılıq baslama huqıqına Ózbekstan Respublikası Prezidenti, óz mámleket hákimiyatınıń joqarı wákillik organı arqalı Qaraqalpaqstan Respublikası, Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisiniń nızamshılıq palatası deputatları, Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabineti, Ózbekstan Respublikası Konstituciyalıq sudı, Joqarı sud, Bas prokrur haqlı hám bul huqıq nızamshılıq baslama huqıqı subyektleri tárepinen nızam proektin Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisiniń nızamshılıq palatasına kiritiw arqalı ámelge asırıladı.

83-statya.

Oliy Majlis, sonday-aq, mámleket organları hám basqa organlar, shólkem, kárxanalar tárepinen Ózbekstan Respublikası Konstituciyası

hám nızamlarınıń, Oliy Majlis qararlarınıń orınlanıwı boyınsha baqlaw alıp barıw wákilligine iye.

Sholw jasań

Oliy Májlis Ózbekstan Respublikasınıń joqarı wákillik hám nızam shıǵarıwshı organı esaplanadı. Onda jámiyettiń tiykarǵı siyasiy partiyaları, barlıq jámiyetlik qatlamlar hám jámiyetlik siyasiy kúshlerdiń mápleri kórsetiledi. Ulıwma alganda Parlament Ózbekstan xalqınıń máplerin kórsetedi.

dóretiwshilik xızmet

Dúzgen shártli mámleketińizdiń parlamentin dúziń. Parlamenttiń neshe palatalı bolıwı, saylanıwshı deputatlar sanı (mámleketińiz xalqı sanınan kelip shıǵıp), olarǵa júkletilgen wazıypalar hám olarǵa berilgen erklerdi jazıń.

Parlamentińiz tárepinen qabıl etiletuǵın eń zárúr nızamlar dizimin dúziń.

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Oily Majlis qanday hákimiyattı ámelge asıradı?
2. Ne sebepten Oliy Majlis eki palatadan dúzilgen?
3. Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisi Nızamshılıq palatası tuwrısındaǵı konstituciyalıq nızamda neler belgilep qoyılǵan?
4. Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisi Senatı tuwrısındaǵı konstituciyalıq nızamlarda ne?
5. Nızamshılıq palatası quramına kimler kiredi?
6. Senat quramına ne?
7. Nızamshılıq palatası qanday tártipte saylanadı?
8. Oliy Majlis xızmetleri qay tárizde shólkemlestiriledi?
9. Sessiyalar jıynalısları aralıǵında qanday xızmetlerdi ámelge asıradı?
10. Oliy Májlis qanday jumıslardı ámelge asıradı?
11. Oily Majlis nelerdiń ústinen baqlaw alıp baradı?

14-tema

Ўзбекстан Республикасının
atqarıwshı hakimiyat organları

Ziyreklestiriwshı soraw hám tapsırmalar

1-2 súwretlerde *Ўзбекстан Республикасı atqarıwshı hákimi-yattıń oraylıq (respublika aymağınmdağı) organları imaratları*, 3-súwret *rayon hákimligi*, 4-súwrette *puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organı sáwlelelengen.*

1. Siz bul organlardıń jumıs bağdarı haqqında nelerdi bilesiz? Bilgenlerinizdi klasslarıńız benen pikir almasıń.
2. Siz úlkenlerdiń húkimet atamasın tez-tez tilge alıp turıwın bilesiz. Húkimet sózi sizge neni ańlatadı?
3. Shıǵarılgan nızamlar, qabıl etilgen qararlardıń atqarılıwın shólkemlestiriw zárúr me?
4. Siz qanday ministrlıklardiń atların bilesiz? Olardıń qanday jumıs penen shuǵıllanıwın bilesiz be?

5. *Sizni shaħaraq aғzalarińızdıń mákan puqaralari jıyınına isi túsken be? Túsken bolsa bul organniń xızmeti hám erki boyınsha qanday maǵlıwmatlarǵa iyesiz?*
6. *Jergilikli hákimiyat organlari qanday wazıypalardı orınlaydı dep oylaysız?*

Ózbekstan Respublikasınıń húkimet basshılıǵında atqarıwshı hákimiyatniń jeke sisteması basqarıladı. Bul sistemaǵa:

- 1) Ministrler Kabineti;
- 2) ministrlikler;
- 3) mámleketlik komitetler;
- 5) basqarıw funkciyasın ámelge asırıwshı koncern hám birlespeler;
- 6) walayt, rayon, qala hákimiyatlari kiredi.

Ózbekstan Respublikası Konstituciyasına muwapıq Ózbekstanda atqarıwshı hákimiyatı Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabineti ámelge asıradı.

Ministrler Kabinetiniń quramı bas wázir usınıs etken kandidaturalar ishinen tańlap alınadı hám Ózbekstan Respublikası Prezidenti tárepinen tastıyqlanadı. Ózbekstan Respublikası Bas wáziri kandidaturası Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń kórsetpesine tiykarlanıp Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisiniń palataları tarepinen kórip shıǵıladı hám tastıyqlanadı. Ministrler Kabinetiniń aǵzalrı Ózbekstan Respublikası Bas wáziri kórsetpesi tiykarında Ózbekstan Respublikası Prezidenti tárepinen tastıyqlanadı.

Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabineti quramına tómendegi ámeldar shaxslar kiredi. Ózbekstan Respublikası Bas ministri, bas ministr orınbasarlrı, ministrler, mámleketlik komitet baslıqları, Qaraqalpaqstan Respublikası húkimet baslıǵı.

Ministrler Kabineti bir qatar wazıypalardı atqaradı yaǵnıy ekonomikanıń, social hám aǵartıwshılıq tarawdıń nátiyjeli is júritiwde basshılıqtı, Ózbekstan Respublikası Nızamları, Oliy Majlis qararları, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń pármanları, qararları hám biylikleriniń orınlanıwın támiyinleydi.

Bunnan tısqarı, Ministrler Kabineti ámeldegi Nızam hújjetlerine muwapıq Ózbekstan Respublikasınıń pútkil aymaqtaǵı barlıq organlar,

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

kárxanalar, mákemeler, shólkemler, ámeldar shaxslar hám puqaralar tárepinen orınlanıwı májbúriy bolǵan qararlar hám biyliklerdi shǵaradı.

Ministrler Kabineti óz jumıs barısında ámelge asırıw procesinde Ózbekstan Respublikası Prezidenti hám Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisi aldında juwapker esaplanadı.

Oliy Majlis qayta saylanıwı menen Ministrler Kabineti tolıǵı menen jumısın toqtatadı.

Ministrler Kabineti Nızamda kórsetilgen tártipte jumıs alıp baradı.

Ózbekstan Respublikası Bas Ministri:

1) Ministrler Kabineti xızmetin shólkemlestiredi hám oǵan basshılıq etedi, onıń nátiyjeli alıp barıwı ushin jeke juwapker esaplanadı;

2) Ministrler Kabinetiniń jıynalıslarında basshılıq etedi onıń qararların tastıyıqlaydı;

3) Xalıq aralıq qatnasıqlarda Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabineti tárepinen jumıs alıp baradı.

4) Ózbekstan Respublikası Nızamlarında kórsetilgen basqa wazıypalardı orınlaydı ...

98-statyadan.

Ministrler Kabineti jáne tómendegilerdi orınlaydı:

- ◆ Mámleket byudjetin islep shıǵadı hám Oliy Májliske usınadı hám de onıń orınlanıwın támiyinleydi;

- ◆ Oliy májliske mámleket byudjetiniń orınlanıwı haqqında esabat beredi;

- ◆ jeke finans, pul kredit siyasatı júrgiziliwin támiyinleydi;

- ◆ mádeniyat, pán, bilimlendiriw, sociallıq támiynat, ekologiya tarawındaǵı mámleketlik siyasattıń júritiliwin támiyinleydi;

- ◆ mámleketti qorgaw, mámleket qawipsizligi sırtqı siyasattı ámelge asırıwdı támiyinlew sharaların kóredi;

- ◆ nızamshılıq, puqaralardıń huqıqların hám erkinliklerin támiyinlew jeke múlk hám jámáát tártibin qorgaw, jınayatshılıqqa qarşı güresiw boyınsha is-ilajlardı ámelge asıradı.

Húkimet Ózbekstan Respublikasınıń Konstituciyası, nızamları, Prezident pırmanları, basqa normativ huqıqıy hújjetler tiykarında olardı

orinlaw maqsetinde Ózbekstan Respublikasınıń pútkil aymaǵında barlıq organlar, kárxanalar, mákemeler, shólkemler, ámeldar shaxslar hám puqaralar ushın orınlanıwı shárt bolǵan qararlar hám biylikler shıǵaradı. Prezident húkimet májilisinde basshılıq etiw huqıqına iye.

Ullı oyshıl Ibn-Sino hár qanday jámiyet, mámleket belgili ádillikti qorǵawshı, huqıqıy nızamlar tiykarında basqarılatuǵın, ádilsizlikke jol qoymaytuǵın nızam ústin bolǵan ádil jámiyet talimatın jaratıwǵa, onı rawajlandırıwǵa úlken úles qosqan.

Oraylıq atqarıwshı hákimiyat wákilliklerin bazar principilerine muwapıqlastırıw hám ekonomikanı basqarıwda mámleket basqarıw organlarınıń qatnasıwın kemeytiw oraylıq atqarıwshı hákimiyat basqarıw dúzilimleri hám hákimshilik organları wazıypaların ayırıqsha túrde qayta kórip shıǵıwın talap etildi.

Oraylıq atqarıwshı hákimiyattıń basqarıw dúzimleri hám hákimshilik organlarınıń wazıypaların ózgeritiw:

- olardıń basqarıw barısındaǵı wazıypaların qısqartıw;
- olardı tártipke salıw barısındaǵı wazıypaların qısqartıw;
- olardıń bólistiriw barısındaǵı wazıypaların qısqartıw;
- olardıń xojalıq tarawındaǵı jumıslarına ayırıqsha aralasıwın keskin qısqartıw.

Mámleket basqarıwında vertikal basqarıw organlarınıń wazıypaların qısqartıw esabına gorizontal basqarıw organlarınıń wazıypaların keńeytiw mámleket basqarıwı tarawında oraylastırıwdı sheklewge imkaniyat jaratadı. Bunda basqarıw barısındaǵı wazıypalardıń bir bólimi Respublika dárejesinen jergilikli (wálayat, rayon, qala) aymaқта ótkiziwdiń áhmiyeti úlken boldı. Ásirese jergilikli ózin-ózi basqarıwdıń ayırıqsha túri bolǵan máhálle dúzimi tek ǵana Ózbekstanda ámel etken ózine tán jańalıq bolıp mámleket basqarıwı pání hám ámeliyatına kirdi.

Hikmetler ǵáziynesinen!

Húkimet — sóylewshı nızam, nızam bolsa tilsiz húkimet.

(Siceron Mark Tulliy)

дóretiwshilik xızmet

Ўзини́з дúзген шáртили мáмлекетини́зде атқары́шлi органлар системаси́н дúзи́н. Bunda siz húkimet aǵzalarinín lawazımların, olardıń wákilliklerin hám olarǵa júkletilgen funkciyalardı jazba túrde bayan etín. Siz ózinízdi usı dúzilgen húkimet baslıǵı dep oylań hám óz qol astındaǵılarınízǵa berilejaq eń dáslepki hám eń áhimiyetli kórsetpelerdi jazıń. Húkimetinízdiń birewden qarar hám biyliklerin jazıń.

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Ўзбекистан Республикасында атқарышlı хáкимiyattı kim ámelge asıradı?
2. Ministrler Kabinetiniń tiykarǵı wazıypaları nelerden ibarat?
3. Ministrler Kabineti qanday tártipte dúziledi?
4. Ministrler Kabinetiniń quramına kimler kiredi?
5. Ministrler Kabinetiniń tiykarǵı wákillikleri nelerden ibarat?
6. Húkimet óz xızmetin ámelge asırıw barısında qanday normativ-huqıqiy hújjetlerge tiykarlanadı?
7. Húkimettiń qanday normativ-huqıqiy hújjetler shıǵarıw erki bar? Bul hújjetlerdiń qanday yuridikalıq kúshi bar?
8. Húkimetsiz mámleketti kóz aldınızǵa keltirip kóriń. Bunda qanday awhal júz beriwı múmkin?
9. Oraylıq atqarıwshı hákimiyattıń jumısın bazar principine muwapıqlastırıw ne sebepten mashqalalı bolıp qaldı?
10. Konstituciyada olardıń wazıypaların qay tártipte ózgeriw usınıs etilgen?
11. Mámleket basqarıw wazıypalarınıń bir bólegin Respublika dárejesinen wálayat, rayon, qala aymaǵına ótkeriliwiniń jaqsı áhmiyetke iye ekenligin tiykarlap beriwge háreket etiń.
12. Mákan puqaralar jıyını basqarıw organlarınıń dúzilisi, onıń qanday wazıypalardı orınlawın úyrenip shıǵıń. Úyrengenlerińizdi dápterlerińizge jazıń. Mákan puqaralar jıyını basqarıwı boyınsha pikirlerińizdi klasslarıńız benen analizeń.

15-tema

Ózbekstan Respublikası sud sistemasi

Ózbekstan Respublikasınıń Konstituciyasınıń statyalar

106-statya. Ózbekstan Respublikasında sud hákimiyatı nızam shıǵarıwshı hám atqarıwshı hákimiyatlardan, siyasiy partiyalardan, basqa jámáát birlespelerinen erkin túrde is júritedi.

112-statyadan. Sudyalar erkin, biraq nızamǵa boysınadı. Sudyalardıń ádil sudlawın ámelge asırıw barısındaǵı jumısına qandayda bir tárizde aralasıwǵa jol qoyılmaydı hám bunday aralasıw nızamǵa muwapıq juwapkershilikke sebep boladı.

Sudyalardıń qol qatılmaslıǵı nızam menen qorǵaladı...

113-statya. Hámme sudlarda isler ashıq kóriledi. Islerdi jabıq májliste tıńlawǵa nızamda belgilenen jaǵdaylarda jol qoyıladı.

116-statya. Ayıplanıwshı qorǵalıw huqıqı menen támiyinlenedi. Tergew hám sud isin alıp barıwdıń hár qanday basqıshında mámleket yuridikalıq járdem alıw huqıqına kepillik beredi. Puqaralardıń, kárxana, mekeme hám shólkemlerge yuridikalıq járdem beriw ushın advokatura xızmet kórsetedi. Advokatura dúziw hám onıń jumıs tártibi nızam menen belgilenedi.

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Mámleket hákimiyatın sud sistemasız kóz aldınızǵa keltirip kóriń. Qanday jaǵdaylar júzege keliwi múmkin?
2. Sud sistemasi menen baylanıslı jaǵdaylarǵa siz yaki shańaraq aǵzalardıńız dus kelgen be? Óz este qalǵanlarıńız benen pikirlesıń.
3. Puqaralar arasındaǵı kelispewshiliklerdi hár túrli sudlar sheshedi. Ne ushın sudlar hár túrli. Hámme kelispewshiliklerdi birdey sud organları sheshse bolmaydı ma? Pikirińizdi dálilleń.
4. Konstituciyanıń 106 hám 112-statyalarında sudlardıń erkinligi shártli Konstituciyanıń ayırıqsha statyalarında ayılǵanına sebep nede dep oylaysız? Bul sonshelli áhmiyetli me? Kerisinshe ne boladı?

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

5. *Konstituciyaning 113-statyasining ahamiyeti nede dep oylaysiz? Bunday etiliwi nelerge tasir etiwii mumkin?*
6. *Ayiplanishlarning Konstituciya 116-statyasii arqali kepillik berilgen huquqlari bolmaganida qanday jagdaylar bolar edi?*

Sud hokimiyati — mamleket hokimiyatining bir bolegi.

Ўzbekstan Respublikasining sud sistemasii tomendegi sudlardan ibarat:

- Ўzbekstan Respublikasi Konstituciyaliq sud;
- Ўzbekstan Respublikasi Joqargii sud;
- Askariy sudlar;
- Qaraqalpaqstan Respublikasining puqaraliq ham jinayat isleri boyinsha sudlari;
- puqaraliq ham jinayat isleri boyinsha Welayat ham Tashkent qalasi sudlari;
- Puqaraliq isleri boyinsha rayonlar araliq, rayon (qala) sudlari, jinayat isleri boyinsha rayon (qala) sudlari;
- Qaraqalpaqstan Respublikasining, welayat ham Tashkent qalaliq xojaliq ham hokimshilik sudlari.
- Rayonlar, qalalar xojalliq sudlari:
- Rayon, qala hokimshilik sudlari.

Sud basqarmalaridan basqa mamleket basqarmasi puqaraliq jinayat ham basqa islerdi koriw, sheshiw huqigina iye emes. Sud hokimiyati sudlawdi amelge asirw erkine iye bolgan jeke hokimiyat.

Mamleket qaramaginda sud basqarmalari waziyplarining natijeli orinlaniwii ushin zarur sharayatlardi jaratip beriw minnetlemesi bar. Sud basqarmalarining erkinligi mamleket tarepinen kepillik berilwi, konstituciya ham nizamlarda belgilep qoyilwi BMSH tarepinen qabil etilgen “Sud basqarmalarining erkinligine baylanisli tiykarli principler” atli xaliq araliq huqiqiy hujette de oz korinisin tapqan.

Ўzbekstan Respublikasi Konstituciyaliq sudii nizam shigariwshii ham atqariwshii hokimiyatlarning hujjetleri Konstituciyaqa qansha say ekenligine baylanisli islerdi koredi....

108- statyadan.

Ádil sudlawdıń nátiyjesi, álbette, sudlar tárepinen qabıl etilip atırǵan hújjetlerdiń májbúriyiligi menen tikkeley baylanıslı.

Usı jerde atap ótiw kerek, sudtıń qararları mámlekettiń májbúrlew kúshi menen támiyinleydi.

Áshkaralıq principi ádil sudlaw jumısınıń huqıqıy tiykarın belgilep beretuǵın áhmiyetli konstituciyalıq principlerden biri. Ózbekstan Respublikası sud sistemasına kiriwshi barlıq sudlarda jumıslar anıq kóriledi.

Ádil sudlawdı ámelge asırıwda til haqqındaǵı konstituciyalıq princip úlken áhmiyetke iye. Konstituciyamızdıń 115-statyasına tiykarlanıp Ózbekstan Respublikasında sud islerin júritiw ózbek, qaraqalpaq yaqi belgili bir orındaǵı kópshilik xalıq sóylesetuǵın tilde alıp barıladı.

Ózbekstan Respublikası sud diziminiń xalıqaralıq kórinisine mas ekenligin támiyinlewshi jaǵdaylardan biri — bul ayıpsızlıq prezumpciyası qaǵıydasınıń nızamda kórsetilgeni. Bul milliy huqıqıy sistemaniń birden-bir jeńisi hám puqaralıq jámiyetiniń zárúr principlerinen esaplanadı.

Mámleketimizde barlıq sudyalar birdey dárejege iye. Sudyalardıń ádil sudlawın ámelge asırıw barısında jumısına aralasıwǵa jol qoyılmaydı.

Nızamda sudyalar múddeti bes jil etip belgilengen.

Mámleketimiz sud dúzimin jaratıw hám onı jetilistiriw boyınsha alıp barılıp atırǵan isler, dáslep, hákimiyatlar bóliniwine tán konstituciyalıq principiti izbe-iz ámelge asırıwǵa xızmet etedi. Nátiy-jede sud dúziminiń ámelge asırıwshı hákimiyattan gárezsiz tárizde is júritiwge imkaniyat jaratıldı.

Sud-huqıq dúzimin izbe-iz *demokratlastırıw* hám *liberallastırıw* boyınsha sońǵı jıllarda alıp barılǵan isler:

- sud-tergew iskerliginde tergew dawamında, jábirleniwshi, gúwa, gúmanlanıwshı, ayıplanıwshı yaqi sudlanıwshınıń kórsetpesi boyınsha (eger anıq dálil bolmasa) qarar qabıl etiw shegaralanadı;
- Joqarı sud hám Joqarı xojalıq sudları birlestirildi hám olar tiykarında puqaralıq, jinayat, hákimshilik hám sociallıq tarawlarda sud jumısların júritiw boyınsha sud hákimiyatınıń birlesken organı jaratıldı;
- Joqarı sud qasında sudlar xızmetin támiynlew boyınsha departament shólkemlestirildi;

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

- Ўзбекстан Республикаси Судьялар жоқари кеңеси шóلكемlestirildi ҳам onıń wazıypası etip sud hákimiyatınıń ğárezsizligi konstituciyalıq principlerine ámel etiliwin támiyinlewine kómeklesiw belgilendi;
- Konstitucion sud wákillikleri keñeyttirildi ҳам onıń shegarasında Prezident qarar ҳам parmanlarınıń Konstituciyağa say ekenligin anıqlaw wákilligi ҳам kiritildi;
- Ўзбекстан Республикаси Президентiniń “Sud-huqıq sistemasın jánede jedellestiriw, puqaralardıń huqıq ҳам erkinlikleriniń iseminli qorǵalıw kepilligin kúsheyttiriw shara-ilajları haqqında”ǵı parmanı qabıl etildi. Onda sud-huqıq sistemasın tártipke salıw boyınsha ayırıqsha wazıypalar belgilep berildi. Parmanda sud hákimiyatınıń haqıqıy ğárezsisligin támiynlew, puqaralardıń huqıq ҳам erkinliklerin qorǵaw, ádil sudlawǵa erisiw imkaniyatın asırıw sıyaqlı máseleler sud—huqıq sisteması reformalarınıń tiykarǵı maqseti sıpatında belgilep qoyıldı. Bul maqsetke erisiw jolındaǵı sud, huqıqtı qorǵaw organları ҳам baqlaw organlarına anıq wazıypalar júkletildi.

Hikmetler ğáziynesinen!

Eger sud hákimiyatı orınlaw hákimiyatı menen birlesse, onda sud sudyası jábir beriwshige aylanıwına imkaniyat tuwıladı.

(Monteskiyo)

Ámir Temur mámleketinde ádil sudlawdı ámelge asırıw ushın tolıq sistemadaǵı sud sisteması bolıp, olar tómendegi tórt tarawǵa bólingen ҳам qazılar tárepinen basqarılgan:

1. Puqaralıq sudı (xalıq qazısı);
2. Áskeriy sud (láshker qazısı);
3. Sháriyat sudı (islam qazısı);
4. Hámeldarlar sudı (xızmetshiler qazısı).

Qala, úlke ҳам wálayat xalqı jinayat ҳам puqaralar isi boyınsha sud qılınatuǵın edi. Bul iste sháriyat, áskeriy adamlarǵa tribunal (áskeriy sud) qollanılsa da, túzúkler tiykarında húkim shıǵarılgan. Taxt miyrasxorları ushın húkimdi ámirdiń ózi shıǵarar edi.

Sholw jasań

Sud — ádil sudlawdı ámelge asırıwǵa haqlı birden-bir mámleket hákimiyatı organı. Sudyalar ózleri qabıl etken qararları hám húkimlerdi mámleket atınan shıǵaradı. Bul qaǵıyda sheshiwshi qararları hám húkimler hámme, atap aytsaq, mámleket organları tárepinen sózsiz orınlanıwı kerek ekenligin ańlatadı.

dóretiwshilik xızmet

Dúzgen shártli mámleketiñizdiń sud sistemasi tariyxın sıziń. Bunda hár túrli baǵdardaǵı sudlardıń wákillikleri, olardıń aldına qoyılatuǵın wazıypalardı, olardıń juwapkershiliklerin belgilep jazıń. Eki puqara arasında hám eki shólkem arasındaǵı kelispewshilik jaǵdayların keltiriń hám olardı sud sistemasi arqalı sheshimin beriwge háreket etiń.

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Sud hákimiyatı degende neni túsinesiz?
2. Sud hákimiyatı organları qanday wazıypalardı atqaradı?
3. Sudlardıń erkinligine qalay kepillik beriledi?
4. Ózbekstan Respublikasınıń sud sistemasına qaysı organlar kiredi?
5. Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınıń sudı qanday organ esaplanadı? Onıń qanday wákillikleri bar?
6. Sudlardıń hám sudyalardıń erkinligi qalay támiyinlenedi?
7. Sud dúzimín atqarıwshı hákimiyat organları qadaǵalawı hám tásirinen shıǵarılıwınıń áhmiyeti haqqında pikir bildiriń.
8. Sud hákimiyatın shólkemlestiriw hám onı gárezsiz mámleket institutına aylandırıw boyınsha ámelge asırılǵan is-ilajlar qanday nátiyelerdi beredi?
9. Jańa dúzilgen Ózbekstan Respublikası Sudyalar joqarǵı keńesi qanday maqsette payda boldı?
10. Konstituciyalıq sudtıń wákillikleri qalay ózgerdirildi?
11. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevtıń sud — huqıq sistemasın reformalaw boyınsha parmanınıń áhmiyeti haqqında aytıp beriń.

Bap boyınsha ulıwma tákirarlaw ushın sorawlar hám tapsırmalar

1. Ózbekstan Respublikası gárezsizlikke qalay eristi?
2. Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınıń qabıl etiliwiniń áhmiyetin hám onıń ózine tán ózgesheliklerin aytıp berıń.
3. Ózbekstan Respublikası Konstituciyasına tiykarlanıp mámleketlik basqarıw wákillikleri qalay bólistiriledi?
4. Nızam shıǵarıwshı hákimiyattıń quramın aytıp berıń.
5. Oliy Májlis Nızamshılıq palatası qanday wazıypalardı atqaradı?
6. Senat degenimiz ne? Onıń qanday wákillikleri bar?
7. Atqarıwshı hákimiyat quramına neler kiredi.
8. Ózbekstan Respublikası atqarıwshı hákimiyatı quramında qanday ózine tánlik bar?
9. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń qanday wákillikleri bar?
10. Ózbekstan Respublikasında Sud hákimiyatına ayrıqsha hákimiyat sıpatında qaralwına sebep nede dep oylaysız?

Atamalarǵa sáykes táriyplerdi belgileń.

1. Ózbekstan Respublikası Konstituciyası

2. Nızamshılıq palatası

3. Senat

4. Ózbekstan Respublikası Prezidenti

5. Sud hakimiyati

6. Ministrler kehesi

7. Nızam shıǵarıwshı hakimiyat

a) mámleket hám atqarıwshı hákimiyat basshısı.

b) gárezsiz mámlekettiń tiykarǵı nızamı.

d) Oliy Májlistiń joqarı palatası.

e) Oliy majlis: 1. Senat; 2. Nızamshılıq palatalarınan ibarat.

f) Konstituciyalıq sud, Oliy sud hám basqa sudlardı óz ishine aladı.

g) mámleketimizde atqarıwshı hákimiyatı ámelge asıradı.

h) Oliy Májlistiń tómeniń palatası.

Вар бойнша testler

1. **Qaysı organ Ózbekstan Respublikası Konstituciyasını talqlaw huqıqına iye?**
 - a) Joqarı sud;
 - b) Konstituciyalıq sud;
 - d) Ishki isler ministrligi;
 - e) Prokuratura.
2. **Ózbekstan Respublikasınıń Mámleketlik hákimiyatı tolıq erkinliginiń bólistiriliwi tómendegishe ámelge asırıladi:**
 - a) Oliy Majlis deputatları arasında;
 - b) Qaraqalpaqstan Respublikası hám wálayatlar arasında;
 - d) Nızam shıǵarıwshı hám atqarıwshı hám sud hákimiyatları arasında;
 - e) Oliy majlisiniń Nızamshılıq palatası hám Senat arasında.
3. **Mámleket hákimiyatınıń tolıq erkinligi tómendegi organlar arasında bólistiriledi:**
 - a) prokuratura, ishki isler, sırtqı qatnasıqlar, milliy qáwipsizlik hám qorgaw organları;
 - b) nızam shıǵarıwshı hám atqarıwshı sud hákimiyatı dúzimi;
 - d) huqıqtı qorgawshı mámleketlik organlar;
 - e) sud, prokuratura, qurallı kúshler.
4. **Kim Ózbekstan Respublikasında mámleket hákimiyatı organlarınıń kelisilgen halda jumıs alıp barıwı hámde birge islesiwın támiyinleydi?**
 - a) Ózbekstan Respublikası Prezidenti;
 - b) Ózbekstan Respublikası Bas wáziri;
 - d) Ózbekstan Respublikası Bas sudyası;
 - e) Ózbekstan Respublikası Oliy Majilisi.
5. **Usı konstituciyalıq nızamda jetispeytuǵın sózlerdi anıqlañ. Ózbekstan Respublikasında barlıq puqalar ... bolıp, jınısı, rasası, milleti, tili, dini, sociallıq kelip shıǵıwı, isenimi, jeke hám jámiyetlik dárejelerine qaramastan nızam aldında teń.**

- a) birdey huqiqiy uqiqlilqqa iye;
- b) birdey waziypalarga iye;
- d) birdey huqiq hám erkinliklerge iye;
- e) birdey huqiq hám májbúriyatlarǵa iye.

6. Ózbekstan Respublikası Qurallı kúshleriniń Joǵarı Bas áskerbasısı kim?

- a) Prezident;
- b) Ministrler Kabineti;
- d) Bas wázir;
- e) Prokuror.

7. Túsirip qaldirilǵan sózlerdiń ornına qoyıń. Prezident óz waziypasın basqarıp turǵan dáwirde ... múmkin emes.

- a) basqa haqı tólenetuǵın lawazımdı iyelewi;
- b) isbilermenlik jumısları menen shuǵıllanıwı;
- d) Senator bolıwı;
- e) Deputat bolıwı.

8. Ózbekstan Respublikası Mámleket basqarıw tártibine kóre qanday mámleket esaplanadı?

- a) Prezidentlik respublikası;
- b) parlamentar respublika;
- d) aralas basqarıwındaǵı respublika;
- e) monarxiya basqarıwındaǵı.

9. Puqaralardıń huqıqları hám erkinliklerine, konstituciya hám nızamlarǵa ámel etiw kepilligin kim támiyinleydi?

- a) Oliy Majlis;
- b) Mámleket;
- d) Prezident;
- e) Prokuror.

10. Mámleket hákimiyatınıń birden-bir deregi bul ...

- a) xalıq;
- b) mámleket organları;
- d) puqaralar;

- e) nızam shıǵarıwshı hákimiyatı.
- 11. Adamlardıń minez-qulqına, olardıń is-háreketlerine hám ádetlerine tásir ótkiziw imkaniyatı ne dep ataladı?**
- Jámiyet;
 - Hákimiyat;
 - Mámleket;
 - Topar.
- 12. Ózbekstan Respublikasınıń Konstituciyasına muwapıq nızamnıń orınlanıwın qadaǵalaw huqqı kimlerge berilgen?**
- Ózbekstan Respublikası Prezidentine, Oliy Májilis deputatına;
 - Ózbekstan Respublikası Ministrlerler Keńesine, Ózbekstan Respublikası Konstituciyalıq sudına;
 - Ózbekstan Respublikası Joqarı sudına, Ózbekstan Respublikası Bas prokurorına;
 - joqarıdaǵılardıń barlıǵı durıs.
- 13. Ózbekstan Respublikası Konstituciyasına muwapıq Ózbekstanda atqarıwshı hákimiyattı ... ámelge asıradı.**
- Ózbekstan Respublikası Prezidenti;
 - Ózbekstan Respublikası Ministrler Keńesi;
 - Aymaqlıq hákimlikler;
 - Wázirlikler hám shólkemler.
- 14. Sud organlarınıń óz wazıypasın nátiyjeli orınlawı ushın zárúr sharayatlardı jaratıp beriw májbúriyattı ... nıń juwapkershiliginde.**
- Konstituciyalıq sud;
 - Ministrler Kabineti;
 - Mámleket;
 - Xalıqaralıq shólkemler.

Jâmiyette huqıqiy sana hâm mâdeniyattı rawajlandırıp barıw nızam üstinligin tâmiyinlew hâm nızamlılıqtı bekkemlewdiñ eñ âhmiyetli shârtlerinen biri esaplanadı.

Shavkat Mirziyoyev

IV BAP

ÂDEP-IKRAMLILIQ HÂM HUQIQ. HUQIQIY QATNASIQLAR

*Âdep-ikramlılıq hâm huqıq
Huqıq normaları
Huqıq tarmaqları
Huqıqiy qatnasıqlar
Özbekstan Respublikasınıñ nızam derekleri
Huqıqiy sana hâm huqıqiy mâdeniyat*

16-tema

Ádep-ikramlılıq hám huqıq

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Mektebiñizde siz ámel etiwñiz shárt bolğan qanday talap hám qağıydalar bar?
2. Bul talap hám qağıydalardıñ qaysıları oqıwshılardıǵa, qaysıları oqıtıwshılardıǵa qaratılğan? Shañaraǵıñızda siz qanday talap hám qağıydalardıǵa boysınasız?
3. Siz mektepte biypul bilim alasız. Bul huqıqtı sizge kim támiyinlep bergen? Bul huqıq qay tárizde hám kim tárepinen ornatiłǵan, sizñ bul huqıqıñız qay jerde jazıp qoyılǵan?
4. Siz kòshede kiyatırǵanıñızda “Jol häreketi qağıydaları”na qatañ ámel etiwñiz shárt. Xosh, siz mektebiñizde yamasa shañaraǵıñızda ámel etiwshi qağıydalardıñ “Jol häreketi qağıydaları”nan qanday ayırmashılıq bar? Juwap beriwde bul qağıydalardıñ kim tárepinen ornatiłıwın hám olardıǵa ámel etiw kim tárepinen qadaǵalawın itibardıǵa alıñ.

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

5. Joqaridağı mısallardıñ qaysı birinde sizden kóbirek juwapkershilik talap etiledi? Ne ushın?
6. Joqarida aytıp ótilgen qađıydalardıñ orınlanıwın qadağalaw kimniñ juwapkershiliginde dep oylaysız?
7. Usı qađıydalardı buzbađan halda mektepte, shańaraqta hám doslarıńız arasında qanday huqıqlarđa iye ekenligińizdi sanap beriñ.
8. Bul huqıqlarıńızdı ne ushın “**huqıq**” dep atalıwı haqqında oy-lap kórgensiz be? Pikiріńiz benen ortaqlasıñ.

Adamnıñ jámiyettegi minez-qulqın tártipke salıwshı qağıydalar dizimi **ádep-ikramlılıq** esaplanadı. Ózbekstan aymağında mıñ jıllar dawamında rawajlanđan milliy ádep-ikramlılıq normaları milliy huqıq sistemasınıñ qalıplesıwında sheshiwshi áhmiyetke iye.

Ádep-ikramlılıq — adamnıñ jamiyettegi minez-qulqın tártipke salıwshı talap hám qağıydalar jıyındısı.

Huqıq túsiniđin túsindiriw ánsat bolıwı ushın huqıqlardıñ belgileri hám ayırmashılığın sanap ótiw maqsetke muwapıq.

Huqıq minez-qulıq normaları yağı qağıydaları jıyındısınan ibarat. Biraq bul normalar yağı qağıydalar jıyındısı, tártipli dizim kórinisinde payda boladı. Mine usı dizim mámleket tárepinen belgilep qoyılđan hám ruqsat berilgen bolıwı shárt.

Huqıq álbette mámleket kúsh-đayratın sáwlelendiredi. Huqıqıy mámlekette mámlekettiñ đayratın belgileydi, xalıq đayratı menen ústpe-úst túskenligi sebepli bunday mámlekette huqıq jámiyet yağı xalıq kúshin tártipleydi dep atap otıw múmkin.

Huqıqqa tiyisli normalar hám qağıydalarda bayan etilgen talaplar jámiyettiñ barlıq ağzaları tárepinen orınlanıwı májbúriy. Yağnıy huqıqqa tiyisli normalar hám minez-qulıq qağıydaları ulıwma májbúriy.

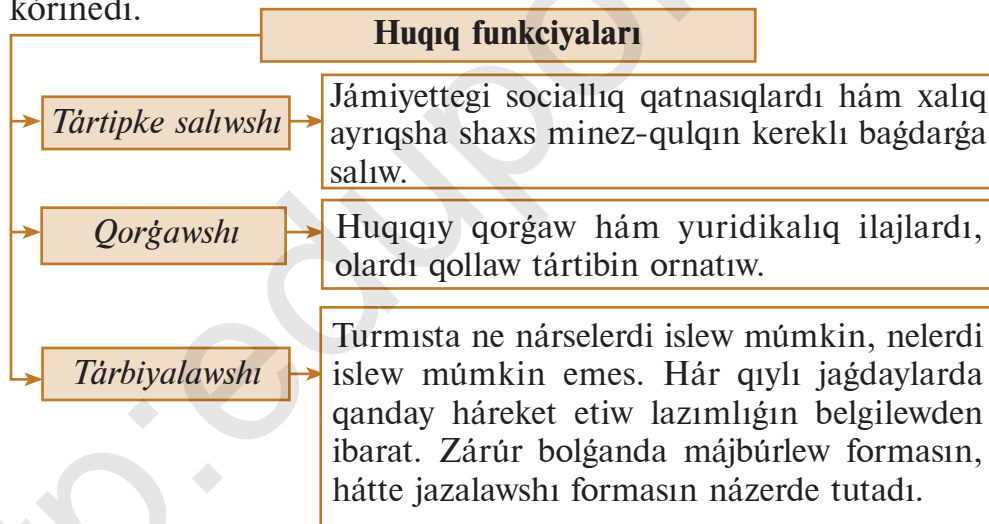
Huqıq — mámleket tárepinen ornatılđan hám ol tárepinen qorđalatúđan hamme ushın májbúriy bolđan ádep-ikramlılıq qađıydalarıniñ dizimi.

Eger de huqıqqa tiyisli normalar hám minez-qulıq normaları buzılsa, mámleket huqıqbuzarlarđa jaza hám májbúrlew sharaların

kóredi. Yaǵnıy huqıq mámleket huqıq tárepinen qorǵaladı hám mámleket payda bolıwı menen bir waqıtta huqıq ta payda boladı. Huqıq dáslep ádep-ikramlılıq kóz-qaraslar, qádiriyatlar negizinde júzege kelgen. Keyinirek bolsa *huqıqıy mámleket tárepinen* ornatiłǵan yaki maqullanǵan hám onıń kúshi menen qorǵalatuǵm hámme ushın májbúriy minez-qulıq qaǵıydalarınıń sistemasına aylanǵan.

“Huqıq” termini eki obyektiv hám de subyektiv huqıq mánisinde qollanıladı. *Obyektiv huqıq* bul — minez-qulıq qaǵıydalarınıń jıyındısı. *Subyektiv huqıq* bolsa belgili bir shaxsqa ǵana tiyisli bolǵan huqıq. Mısal ushın kimnińdur — jayǵa bolǵan yaki qandayda bir mülkke bolǵan huqıqı. Subyektiv huqıq obyektiv huqıqsız bar bolmaydı. Huqıqtıń ózi bolsa mámleket penen tıǵız baylanıslı. Olar bir-birisiz bar bolıwı múmkin emes.

Huqıq tómendegi wazıypalardı atqaradı, tártipke saladı, qorǵaydı hám tárbiyalaydı. Bul bolsa óz náwbetinde huqıq funkciyalarında kórinedi.

Xalıqtıń kópshilik bóliminiń kóz-qarasları hám túsinipleri de, ádep-ikramlılıǵı da huqıqta kórinedi.

Ádep-ikramlılıq hám huqıq arasındaqı tiykarǵı parıqlar tómendegiler bolıp tabıladı:

- 1) huqıqlar mámleket tárepinen belgilengen boladı, ádep-ikramlılıq (jaqsılıq hám jawızlıq, ádillik hám nahaqlıq sıyaqlılar) bolsa mámlekettiń járdemisiz óz-ózinen qalıpleseği;

- 2) huqıq mámleket erkin, ádep-ikramlılıq bolsa jámáátshilik pikirın túsınıkların sáwlelendiredi;
- 3) huqıq normaları, zárúr jaǵdaylarda, mámleketniń májbúrlaw kúshi arqalı, ádep-ikramlılıq normaları bolsa jámáátshilik pikiri arqalı ornatıladı;
- 4) ádep-ikramlılıq normaları jámiyetlik qatnasıqlarınıń keńirek ortalıǵın (doslıq, joldaslıq hátteki muhabbatı da) tártipke saladı. Huqıq bolsa jámiyetlik qatnasıqlardıń kishilew ortalıǵın óz ishine aladı;
- 5) huqıqta minez-qulqtı bahalaw ólshemi “nızamlı-nızamsız”, ádep-ikramlılıqta bolsa “jaqsı jaman”nan ibarat;
- 6) huqıq hújjetlerde anıq kóriniske iye.

Tómendegilerden ádep-ikramlılıq hám huqıqtı ajıratıń hám kesteni toltırın.

- sálem beriw;
- úlkenlerge orın beriw;
- qánigeli medicinalıq xızmetten paydalanıw;
- bilim alıw;
- kishkenelerge izzet kórsetiw;
- úlkenlerge húrmette bolıw;
- saylawlarda qatnasıw;
- salıqlardı óz waqtında tólew;
- jámiyetlik orınlarda tártipti saqlaw;
- ata-analarǵa ǵamxorlıq etiw qilish;
- oqıtıwshını húrmet etiw;
- mektep ustavına boysınıw.

<i>Ádep-ikramlılıq</i>	<i>Huqıq</i>

Huqıq hám ádep-ikramlılıq birdey baǵdarda háreket etedi. Bazıda huqıq jámiyetniń eski ádep-ikramlılıq normalarınan azat bolıwǵa kómeklesedi (mısalı, qun (ósh) alıw). Sonıń menen birge, huqıq ádep-ikramlılıq (“jaqsılıq” hám “ádıllik” túsınıkları) tiykarında qalıplesedi. Kóbinese, sud “abroy hám qádir-qımbattı kemsitiw”, “qopallıq” hám basqa usınday túsınıklarđı durıs túsiniw maqsetinde ádep-ikramlılıq qaǵıydalarına usınıs etedi.

Ádep-ikramlılıq penen huqıq óz aldına túsınıklar bolsa da, olar bir qansha ulıwmalıq ózgesheliklerge de iye.

Sholıw jasań

Huqıq hám ádep-ikramlılıq bir baǵdarda háreket etedi.

dóretiwshilik xızmet

1. *Dúzgen shártli mámleketiñiz puqaralarınıñ “Ádep-ikramlıq kodeksi”n jazıñ.*
2. *Bul “kodeks” te keltirilgen qağıydalardı buzğanlıǵı ushın qanday juwapkershiliklerdi nâzerde tutqan bolar ediñiz?*
3. *Bul qağıydalar qay dárejede “huqıq” tárepine say keledi hám olarda huqıqtıñ qanday belgileri bar?*
4. *Ótilgen temalardan alǵan bilimleriñizden paydalanıp tómendegi tekstti analizleñ.*

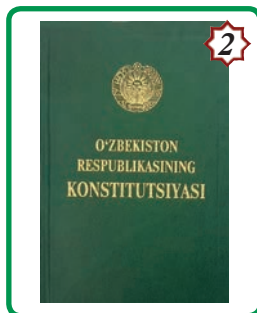
Óz huqıq hám minnetlemelerin biliw mámleketimizdiñ hár bir puqarası ushın júdá kerek. Eger biz óz huqıqlarımızdı bilsek olardan tuwrı paydalana alsaq hám olardı qorǵay alsaq, bul biziñ huqıqıy jaqtan mádeniyatlı bolwımızdı támiynleydi. Sonday-aq bul basqa puqaralar huqıqların buzbawǵa xızmet etedi. Sonıñ ushın olar da bizler sıyaqlı Konstituciya hám nızamlarǵa muwapıq birdey huqıq hám erkinliklerden paydalanadı.

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Ádep-ikramlılıq sózin qanday túsinesiz?
2. Ádep-ikramlılıq túsiniǵın táriyplep beriñ.
3. Huqıq qalay payda bolǵan?
4. Obyektiv huqıq degenimiz ne? Mısal keltiriñ.
5. Subyektiv huqıq degenimiz ne? Mısal keltiriñ.
6. Huqıqtıñ belgileri hám ayırmashılıǵın sanap beriñ.
7. Huqıq funkciyaların sanap beriñ.
8. Huqıqtıñ tártipke salıw funktsiyasınıñ mánisin aytıp beriñ.
9. Huqıqtıñ qorǵaw funktsiyasınıñ mánisin aytıp beriñ.
10. Huqıqtıñ tárbiyalaw funktsiyasınıñ mánisin aytıp beriñ.
11. Ádep-ikramlılıq ayrıqsha insan ushın zárúr me yaki jámiyet ushın ba?
12. Ádep-ikramlılıq penen huqıq túsiniǵleriniñ bir-biri menen qanday baylanısı bar dep oylaysız?
13. Eger bul eki túsiniǵ arasında qarama-qarsılıq payda bolsa, onda ne ózgeriledi — huqıq pa yamasa ádep-ikramlılıq pa? Ne ushın?
14. Ádep-ikramlılıq hám huqıq ortasındaǵı parıqlardı sanap beriñ.

17-tema

Huqiq normalari

Ziyreklestirivshi soraw hám tapsirmalar

1. Súwretlerdegi huqıqıy hújjetlerdiń qaysıları menen tanıssız? Bul huqıqıy hújjetlerdiń ishinde neler jazılǵan bilesizbe?
2. Siz tanıs bolmaǵan hújjetlerdiń ishinde neler jazılǵan bolıwı múmkinligin boljap kóriń. Bunda bul hújjetleridiń atlarına itibar beriń.
3. Bul hújjetlerdiń mámleket tárepinen shıǵarılıwınan gózlengen maqset ne dep oylaysız?
4. Átirapıńızdaǵı ómirden bir huqıqıy mashqalalı jaǵdaydan misal keltiriń. Bul jaǵdaydaǵı mashqalanı sheshiw boyınsha huqıqıy qarar qabıl etiwge háreket etiń. Qararıńızdı jazba túrde dápterinizge jazıń. Bunda:
 - 1) Usı huqıqıy mashqalanıń ózin yaǵnıy nızam-qaǵıydaların buzıw jaǵdayın túsindiriyń.
 - 2) Usı nızam-qaǵıydaların buzılıw jaǵdayı qanday aqıbetlerge alıp keliwin túsindiriyń.

- 3) *Usı nızam buzıwshılıqtı payda etken shaxslarğa qanday shara kóriletuǵınlıǵın bayan etiñ.*
5. *Siz misal etip keltirgen huqıqıy mashqalanı sheshiw ushın joqarıda kórsetilgen huqıqıy hújjetlerdiñ qaysı biri kerek boladı dep oylaysız?*

Biz huqıq penen huqıq buzıwshılıqtı, nızamshılıq penen nızam buzıwshılıqlardı bir-birinen ajıratıp alıwımız ushın belgili bir ólshemler, usıllar, qurallar hám hújjetler zárúr.

Bunday imkaniyattı bizge huqıq normaları beredi.

Huqıq norması — bul huqıq sistemasınıń eń tiykarǵı, dáslepki elementi. Huqıqıy normalar jámiyettiń sociallıq, ekonomikalıq, siyasiy dúzilsı menen belgilenetuǵın, xalıqtıń erkin sıpatlawshı mámleket tárepinen ornatılǵan, orınlanıwı jámiyettiń barlıq aǵzaları ushın ulıwma májbúriy bolǵan, jámiyetlik qatnasıqlardı tártipke salıwshı qaǵıydalar.

*Mámleket tárepinen belgilenetuǵın, kepillenetuǵın hám qorǵalatuǵın hámme ushın májbúriy ádep-ikramlıq qaǵıydası-**huqıq norması** delinedi.*

Huqıq normasınıń tiykarǵı wazıypası — jámiyetlik qatnasıqlardı tártipke salıw. Huqıq óz aldına normalar, minez-qulıq qaǵıydalarınan dúzilgen.

Huqıqıy norma dúzilisine qaray bir-biri menen baylanıslı bolǵan tómendegi úsh quramlıq bólim (element) nen: gipoteza, dispoziciya, sankciyalardan dúziledi.

Gipotezada norma háreketke keliwi ushın zárúr bolǵan shárt-sharayatlar bayan etiledi.

Dispoziciyada minez-qulıq qaǵıydalarınıń ózi sıpatlanıp, huqıq subyektleriniń huqıq hám minnetlemeleri belgilep beriledi.

Sankciyada huqıq normalarınıń orınlanbaǵanlıǵı ushın mámleket tárepinen qollanılatuǵın májbúrlaw sharası bayan etiledi.

Jınayat kodeksiniń 203-statyasın misal etip alayıq: “Suw yaki suw basseynlerinen paydalanıw shártlerin buzıw awır aqıbetlerge sebep bolsa, eñ kem aylıq is haqınıń eliw esesinen jüz esesine shekem muǵdarda

jàriyma yaki ùsh jilğa shekem miynette dùzetiw isleri, yamasa alti ayğa shekem qamaq, yaki ùsh jilğa shekem azatlıqtan mahrum etiw menen jazalanadı”.

“Norma” sózi latinshadan awdarılğanda “qağıyda”

“ülgi” mánisin ańlatadı.

Gipoteza — grekshe söz bolıp, oylaw, pikir júritiw degen mánisti ańlatadı.

Dispoziciya — latin tilinen alınğan bolıp, bayanlaw degen mánisti bildiredi.

Sankciya — latin tilinen alınğan bolıp, májbúriy shara degen mánisti ańlatadı.

Joqarıdağı statyanıń “*Suw yaki suw basseynlerinen paydalanıw shártlerin buzıw*” bólimi gipotezağa mısál bola aladı. “*Awır aqibetlerge sebep bolsa*” bólimi dispoziciya, “*eń kem aylıq is haqınıń eliw esesinen jüz esesine shekemgi muğdarda jàriyma yaki ùsh ayğa shekem miynette dùzetiw isleri, yamasa alti ayğa shekem qamaq, yaki ùsh jilğa shekem azatlıqtan mahrum etiw menen jazalanadı*” bólimi bolsa sankciyağa mısál bola aladı.

Ayırım nızam hújjetlerinde huqıq norması bul ùsh quramlıq elementten emes, bálki 2 quramlıq elementten dúzilgen bolıwı da mümkin. Mısalı, hár qanday mámleket Konstituciyasındağı statyalar tiykarınan gipoteza hám dispoziciyadan ibarat bolıp, sankciya elementi derlik kózde tutilmağan.

Ózbekstan Konstituciyasınıń 6-statyasın alatuğın bolsaq, ol jerde Ózbekstan Respublikasınıń paytaxtı — Tashkent qalası atap ótilgen. Bul statya huqıq normasına mısál bola aladı hám bul statya tek gána dispoziciyadan ibarat.

Huqıq normasınıń tómendegi belgileri bar:

- mámlekettiń (xalıqtıń) erkin kórsetedi;
- mámleket tárepinen normativ hújjetlerde kórinedi;
- mámleket tárepinen qorğaladı, zárúr bolğan jağdaylarda mámlekettiń májbúrlew kúshi menen támiyinlenedi;
- jámiyet hám mámleket kóz qarásınan eń zárúr bolğan sociallıq qatnasıqlardı bekkemleydi.

Sunday bir huqıq tarmaqlarına mısıl keltiriñ, olar:

- 1) gipoteza, sankciya bólimlerinen ibarat bolsın;*
- 2) tek ğana gipoteza hám dispoziciyadan ibarat bolsın;*
- 3) hár úsh súwretke tiyisli bolsın;*
- 4) tek ğana 1-hám 3-súwretlerge tiyisli bolsın;*
- 5) tek ğana 2-súwretke tiyisli bolsın.*

Huqıqiy normalarğa mısıl etip xalıq aralıq huqıqiy hújjetlerdi hám keltiriw múmkin. Ózbekstan Respublikası ğárezsizlikke eriskennen keyin kóplegen xalıq aralıq hújjetlerge qosıldı. Tómente biz kúndelikli ómirimizge tásir kórsetetuĝın ayırım zárur xalıq aralıq huqıqiy hújjetler dizimin kórsetemiz:

- İnsan huqıqları dúnya júzlik deklaraciyası;
- Bala huqıqları haqqındaĝı konvenciya;
- Ekonomikalıq, siyasiy hám mádeniy huqıqlar haqqındaĝı xalıq aralıq fakt;
- Puqaralıq hám siyasiy huqıqlar haqqındaĝı xalıq aralıq fakt;
- Texnikalıq hám kásiplik bilim boyınsha konvenciya;
- Rawajlanıw huqıq haqqında deklaraciya;
- Xalıq aralıq mádeniy birge islesiw túrleri haqqındaĝı deklaraciya;
- Jumısqa qabil etiwdiñ minimal jası haqqındaĝı konvenciya.

Hikmetler ğáziynesinen!

Erkin bolıw ushın nızamlardıñ qulına aylanıwğa tuwra keledi.
(*Siceron Mark Tulliy*)

Sholw jasañ

Huqıq normasınıñ tiykarĝı wazıypası — jámiyetlik qatnasıqlardı tártipke salıw bolıp tabıladı.

dóretiwshilik xızmet

1. «Baxt bank» hámeldarlari isbilermen Gulbahor Xamroeva menen til biriktirip, «Shaqqan» fermer xojaligının «Baxtbank»tegi 20 million qárejetin 2019-jul 11-fevral kúni G. Xamroevanın esap betine qálbeki hújjetler tiykarında ótkerip bergen, basqasha etip aytqanda kúppá-kúndiz talan-taraj etilgen.

Házir bul jaǵday boyınsha «Baxt bank»tiń hámeldarlarına qarşı JKniń 167-statyası 2-bólimi «v», «g» bantleri menen jinayat isi qozǵalıp, tergew baslap jiberilgen.

- 1) Joqarıda bayan etilgen jaǵdayǵa huqıqıy baha beriń.
 - 2) Bul jaǵdayǵa qarşı huqıqıy normalardı qollanıń.
 - 3) Qollanılgan huqıqıy normalardıń gipoteza, dispoziciya hám sankciya bólimlerin ajratıp kórsetiń.
2. Shártli mámleketimizde “júz bergen” joqarıdaǵı misalda berilgenge uqsas bir shártli huqıq buzarlıq jaǵdayın kórsetip beriń. Bul huqıq buzarlıq jaǵdayı boyınsha hám joqarıdaǵı berilgen tapsırmalardı orınlań.

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Huqıq norması túsinigin táriyplep beriń.
2. Huqıq norması zárúrligin dálillep beriń. Bunda eger huqıq norması bolmasa jámiyet qanday qıyınshılıqlarǵa dus keliwi múmkin ekenligine itibar beriń.
3. Huqıq normasınıń tiykarǵı wazıypası neden ibarat?
4. Huqıqıy normanıń quramlıq elementlerin sanap beriń.
5. Gipoteza degenimiz ne? Mısal keltiriń.
6. Dispoziciya degenimiz ne? Mısal keltiriń.
7. Sankciya degenimiz ne? Mısal keltiriń.
8. Hár qanday huqıqıy normada da bul úsh element bar ma? Juwabınızdı tiykarlań. Huqıq normasınıń qanday belgileri bar?

18-tema

Huqıq tarawları

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Süwretlerge qarañ. Bul süwretlerde süwretlengen adamlar hár túrli huqıqıy mütájliliklerge iye. Olardı aytıp beriñ.
2. Bul huqıqlardı támiyinlew ushın qabil etilgen nızam hújjetlerinen qaysı biri haqqında esittihiz?
3. 1-süwrettegi oqıwshı menen 6-süwrettegi fermer huqıqları arasında qanday ulıwmalıq hám qanday ózgeshelikler bar dep oylaysız? 3-hám 2-süwretlerdiñ ne? 4-hám 2-süwrettegilerdiñ ne?
4. 5-süwrette süwretlengen tábiyattıñ da huqıqları bar ma? Bul huqıqlar nelerde sıpatlanıwı mümkin dep oylaysız

Hár qanday jámiyette sol jámiyet aǵzalarınıñ huqıq hám erkinliklerin támiyinlew ushın olardı túrlerge ajratıw ushın belgili bir **huqıq sisteması** zárúr. Bul sistema hár túrli, biraq óz ara bekkem baylanısta bolǵan huqıq normalan jıyındısınan ibarat boladı.

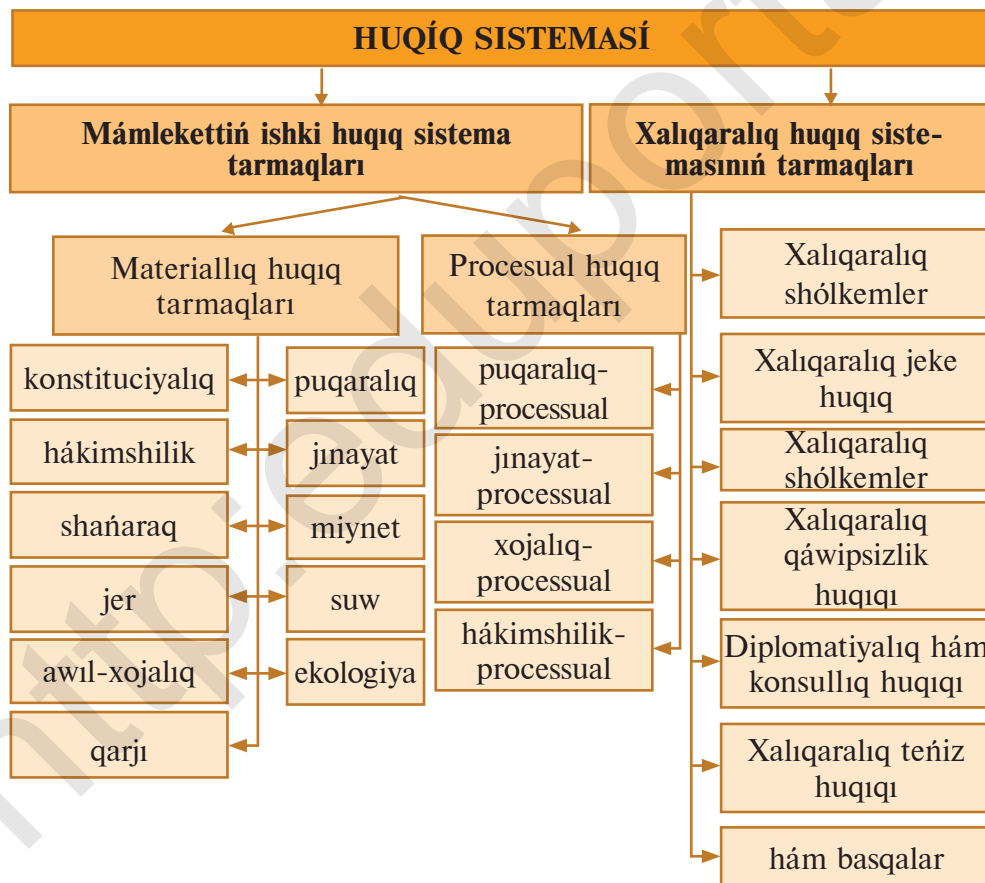
Huqıq sisteması — bul jámiyettegi bar huqıq normalarınıñ bir pütün sıpatında háreketleniwı, huqıq normaları hám tarawlardıñ izbe-izlikte óz ara úzliksiz baylanısta jaylastıwı.

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

Qaysi huqiq normasin qaysi obyektke qollaniv kerekligin aniqlaw ushin olardi turlerge ajrativ kerek. Huqiq sistemasin daslep **huqiq tarmoqlari (tarawlari)** dep atalishni oz aldina tarmoqlarga ajratiladi. Bunda, mamlekettegi jamiyetlik qatnasıqlardin har turiligi itibarga alinadi. Asirese usi qatnasıqlar **huqıqiy tartipke saliv (basqariv)**ınin predmetin duzedi. **Huqıqiy tartipke saliv (basqariv)** usılı bolsa, huqıqtın jamiyetlik qatnasıqlarga tasir korsetiwge jardemlesetuğın jolları, usılları, qurallannın jıyındısı.

Jamiyetlik qatnasıqlardin miynet qatnasıqları, sociallıq tamiyinat, qarji h.t.b. usağan turleri oz aldina huqıqiy normalar arqalı tartipke salınadi.

Ўzbekstan Respublikası huqiq sistemasin tómendegi tariyx arqalı súwretlew múmkin:

Bul huqıq tarmaqlarınan ayırımaların táriyipleiyik:

– Konstituciyalıq huqıq tarawı — bul huqıq tarmağı huqıq sistemasındağı eñ tiykarğı huqıq tarawı. Sebebi onda huqıqtıń bas principi, mámlekettiń huqıqıy kórinisi belgilep beriledi. Konstituciyalıq huqıq tárepinen mámleket jámiyet hám shaxslar arasındağı qatnasıqlar tártipke salınadı. Onda mámleket suvereniteti, mámlekettiń siyasiy, basqarıw forması, hákimshilik-aymaqlıq dúzilisi, mámleket organlarınıń huqıqıy dárejesi, insanlardıń tiykarğı huqıq hám erkinlikleri, jámiyettiń ózine tán ózgeshelikleri sıyaqlı zárúr máseleler bekkemlengen.

– Miynet huqıq tarawı tárepinen — kárxanalar, shólkemler hám olardıń xızmetkerleri arasındağı miynet qatnasıqları tártipke salınadı.

– Puqaralıq huqıq tarawı — múlk penen baylanıslı hám de múlksiz qatnasıqlar tártipke salınadı.

– Shańaraq huqıqı tarawı — shańaraqtağı, shańaraq hám neke menen baylanıslı qatnasıqlar tártipke salınadı.

– Ekologiya huqıq tarawı — tábiyattı qorgaw procesinde júzege keletuğın qatnasıqlar tártipke salınadı.

– Jınayat huqıq tarawı — qanday is háreketler jámiyet ushın qáwipli ekenligin, olardı islegenler qalay jazalanıwı hám bul bağdarda júzege keletuğın barlıq qatnasıqlar tártipke salınadı.

Processual huqıqlar sudlardıń jumısın tártipke saladı hám qaysı tarmaqqa tiyisli huqıqıy máselelerdi kórip atırǵanlıǵına qaray joqarıdağı tariyxta keltirilgen 3 túrge bólinedi:

– Puqaralıq-processual huqıq normaları sudlardıń puqaralıq, shańaraq, miynet, jer menen baylanıslı hám finanslıq qatnasıqlar usáǵan bir qatar tarawlardağı tiyisli isler kórilip atırǵan bolsa, sudlardıń puqaralıq-processual nızamshılıqqa tiykarlanıp is kóredi.

– Ekonomikalıq processual huqıqında hám jer, agrar, materiallıq, ekologiya tarawlarına tiyisli huqıqıy múnásibetlerdi sudlar arqalı sheshiw kózde tutılǵan. Eger puqaralıq – processual huqıqında puqaralar fizikalıq shaxslar ortasındağı qatnasıqlar óz kórinislerin tapsa, ekonomikalıq processual huqıqında xojalıqlar aralıq múlkiy qatnaslardı sheshiw názerde tutılǵan.

– Jınayat-processual huqıq sudlaw, tergew, prokuratura organlarınıń jınayat islerin tergew hám sudta kórip shıǵıw islerin tártipke saladı.

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

Joqarıda atalgan tarmaqlar mámlekettiń **ishki huqıq** sistemasın dúzedi. Bunnan tısqarı **xalıqaralıq huqıq sisteması** da bar bolıp, bul huqıq sisteması normaları mámleketler, xalıqaralıq shólkemler hám basqa subyektler arasındagı huqıqıy qatnasıqlardı tártipke saladı.

Xalıqaralıq huqıq sisteması tómendegi tarmaqlardı óz ishine aladı: xalıqaralıq shólkemler huqıqı, xalıqaralıq qáwipsizlik huqıqı, diplomatiyalıq hám konsullıq huqıqı, xalıqaralıq teńiz huqıqı hám basqalar.

Huqıq institutları — bul óz ara baylanısqan, bir túrdegi jámiyetlik qatnasıqlardı tártipke salıwshı huqıqıy normalar toparınan ibarat. Konstituciyalıq huqıq tarawında prezidentlik, puqaralardıń huqıq hám erkinlikler institutı, jinayat huqıqı tarawında juwapkershilik institutı, shańaraq huqıqında — neke institutı hám basqalar. Bul huqıq institutları huqıq tarawınıń ishki qurallıq tarawı. Huqıq institutları birlesip, huqıq tarawın dúzedi. Yaǵnıy huqıq institutları huqıq tarawlarınıń quramlıq bólimi.

Sholıw jasań

Huqıq tarawı (tarmaǵı) huqıqıy normalar tárepinen tártipke salınatuǵın qatnasıqlar jıyındısı dew múmkin.

dóretiwshilik xızmet

Dúzgen shártli mámleketińizde eki fizikalıq shaxs (puqara) hám eki yuridikalıq shaxs (shólkem)lardı mısal retinde ajratıp alıń. Olardı atań.

- 1. Fizikalıq shaxslarınız kiriwi múmkin bolǵan jámiyetlik qatnasıqlarda huqıqtıń qaysı tarmaqların paydalanıw múmkinligin ajratıp kórsetiń.*
- 2. Eger olar arasındagı huqıqıy qatnasıqlardı sud arqalı sheshiwge tuwrı kelse, qaysı processual huqıq tarawlarına mürájaát etiwge tuwrı keliwin aytıń.*
- 3. Eger joqarıdagı fizikalıq shaxslar ornında yuridikalıq shaxslar (shólkemler) bolsa ne?*

Sözlerdi tuwrı jaylastırıp, xalıq aralıq huqıqıy hujjetlerdiñ atların tabıñ? Xalıq aralıq huqıqıy hujjet ne ekenligin bilesizbe?

birge islesiw puqaralıq minimal deklaraciya konvenciya
 jumısqa huqıqı pakt mádeniy etiwdiñ
 sociallıq kásip dúnya júzlik haqqındağı hám
 haqqındağı bala huqıqlar bilim rawajlanıw
 xalıq aralıq hám konvenciyası mádeniy deklaraciya
 insan boyınsha ekonomika konvenciya siyasiy
 xalıq aralıq huqıqları jası deklaraciya texnik
 haqqındağı xalıq aralıq huqıqları haqqındağı
 huqıqlar hám xalıq aralıq qabil pakt
 principi haqqındağı

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Huqıq sistemasın tarawlarğa ajıratıw ne ushın zárúr?
2. Huqıqıy tártipke salıw predmeti degenimiz ne?
3. Huqıqıy tártipke salıw usılı degenimiz ne?
4. Huqıqıy tarawlardıñ tiykarǵı túrlerin sanap berıñ.
5. Eñ tiykarǵı huqıqıy taraw bolǵan konstituciyalıq huqıq tarawın táriyiplep berıñ.
6. Puqaralıq huqıqıy tarawın qısqasha táriyipleñ.
7. Eger de jınayat huqıqı tarawı bolmasa jámiyette qanday jaǵday júz bergen bolar edi?
8. Processual huqıqıy tarawlar arqalı qanday isler tártipke salınadı?
9. Puqaralıq hám xojalıq processual huqıqıy tarawlardıñ tiykarǵı ózgeshelikleri nede?
10. Jınayat processual huqıqıy tarawı qanday wazıypalardı atqaradı?
11. Huqıq institutlarına mısallar keltiriñ.
12. Xalıqaralıq huqıqtıñ quramlıq bólimlerine mısallar keltiriñ.

19-tema

Ҳуқуқий қатнасиқлар

Зийреклестирiwshi soraw Һәм tapsırmalar

1. 1-сўwretteги ишки ислер xızметкері балаларға jол Һа̀реketі қағьйdasın buzғанльї уshın eskertiw bermekte Һәм olardan қағьйда boyınsha jўriwди talap etpekte. Oylap kўriҺ, bul jaғdayda huқь normaları buzılıp atırma. Ишки ислер xızметкері Һәм балалар ortasında сáwbetti huқьqь báсеке dep atasa boladı ma?
2. 2-сўwretteги satıwshi Һәм қарьйдар ortasındaғь aldı-sattı қatnasıqlarınıҺ huқьqьqa қatnası barma. Olar ortasındaғь қatnasıqlardı huқьqьy қatnasıq dep atasa boladı ma? Sorawға juwap bergende huқьqь Һәм huқьqь normaları haqqında bilgenlerinizdi esleҺ Һәм logikalıq pikirlewge Һа̀реket etiҺ.
3. 4-сўwretteги jaғday boyınsha Һәм tap sol sorawlarga juwap beriwge Һа̀реket etiҺ.
4. 3-сўwretteги jas балалар ўz huқьqlarınan ғáреzsız paydalanıwı мўmkin be? JuwapıҺızди tiykarлаҺ.

Huqıq normaları menen tártıpkе salınatuğın jámiyetlik qatnasıqlar huqıqıy qatnasıqlar delinedi. Olardıń júzege keliwi ushın yuridikalıq fakt-hádiyse (mısalı, insannıń tuwılıwı yaqı óliwi, órt) yaqı háreket (mısalı, huqıq buzıwshılıq) júzege keliwi kerek boladı.

*Ayırım shaxslar arasında júzege keletuğın hám huqıq normaları menen tártıpkе salınatuğın jámiyetlik qatnasıqlar **huqıqıy qatnasıqlar** delinedi.*

Siyasiy qatnasıqlar jámiyettiń materiallıq hám ruwxıy ómirinde júz beretuğın qatnasıqlar bolđanlıđı sebepli sáykes bul siyasiy qatnasıqlardı huqıqıy mazmun menen múnásip ráwishte toltıradı. Mısalı, fizikalıq hám yuridikalıq shaxslardıń isbilermenlik xızmeti dáwirinde tábiyatqa bolđan materiallıq qatnasıqlardı ekologiyalıq huqıq tárepinen, ekonomikalıq qatnasıqlar ayırım jağdaylarda yuridikalıq múlk huqıqı yaqı isbilermenlikke tiyisli huqıqıy normaları arqalı, siyasiy qatnasıqlar bolsa Konstituciya arqalı tártıpkе salınadı.

Milliy, diniy, shańaraq hám mámleketler aralıq qatnasıqlar hám huqıq arqalı tártıpkе salınadı.

Huqıqıy qatnasıq, dúzilisine qaray **obyekt**, **subyekt** usağan elementlerdi óz ishine aladı.

Mısal ushın Ráwshan dúkannan dápter hám túr qálem satıp almaqshı. Bul jerde dápter hám túr qálem huqıqıy qatnasıqtıń obyektı esaplanadı. Rawshan bolsa huqıqıy qatnasıqtıń subyektı esaplanadı.

Huqıqıy qatnasıqtıń jáne bir quramlıq elementi bul huqıqıy qatnasıq **mazmunı**.

Mazmun óz náwbetinde subyektiv huqıq hám yuridikalıq minnetti óz ishine aladı. Huqıqıy qatnasıqlar mazmunı huqıqıy qatnasıq subyektleriniń óz huqıq hám minnetlemelerin ámelge asırıw boyınsha anıq háreketleridur. Mısalı: dúkanda shay satıp alıw waqtındağı huqıqıy qatnasıq mazmunı — bul dúkanshınıń shaydı beriw hám qarıydardıń pul tólewi bolıp, bul jerde dúkanshı shay berip atırđanda óz minnetlemesin orınladı hám pul alıw huqıqına iye boldı hám kerisinshe, qarıydar shaydı alar eken óziniń shay alıwđa bolđan huqıqınan paydalanadı hám pul beriw minnetlemesine iye boldı.

Demek, huqiqiy qatnasıqlardıń elementleri tórtew eken **obyekt, subyekt, subyektiv huqıq** hám **yuridikalıq minnetleme**.

Huqiqiy qatnasıqlar subyektlar arasındagı qatnasıqlardıń yuridikalıq forması bolıp, onıń járdeminde mámleket hám nızam talaplarına baylanıslı sociallıq qatnasıq qatnasıwshılarınıń minez-qulqın ólshep beredi.

Huqiqiy uqıbına qatnasıwshılar, yaǵnıy subyektlar huqıq qolaylıǵına hám de qarım-qatnas uqıbına iye bolıwı talap etiledi.

Huqiqiy qatnasıq — onıń qatnasıwshıları arasındagı huqiqiy (yuridikalıq) baylanıslar bolıp, olardıń óz-ara huqıq minnetlerinde kórinedi.

Jańa tuwılǵan náreste de hár túrli huqıqlarǵa, mısalı, medicinalıq járdem alıw, turaq jayǵa, óz ismi, familiyasına iye bolıw huqıqlarına iye. Aqılı zayıp hám ruwxıy keseller de huqiqiy uqıpqa iye. Olar da jasaw, emleniw, napaqa alıw, múlkke iye, bolıw huqıqına iye. Ayırım waqıtları ele tuwılmaǵan bala da huqiqiy uqıpqa iye. Ol miyrasxor bola aladı.

Huqiqiy qatnasıq qatnasıwshılarınıń háreketine qaratılǵan bolsa, bul nárese huqiqiy qatnasıqlardıń obyektı esaplanadı.

Huqiqiy qatnasıqlardıń qatnasıwshıları, yaǵnıy huqıq hám minnetleme iyeleri huqiqiy qatnasıqlardıń subyektları esaplanadı.

Huqiqiy itibarsızlıǵı, tiykarınan adamnıń tuwılıwı menen júzege keledi hám óliwi menen tamam boladı.

Qarım-qatnas uqıbı óz háreketleri tiykarında huqıqlardı ámelge asırıw hám yuridikalıq minnetlemelerdi atqara alıw imkanıyatı.

Qarım-qatnas uqıpqa jası hám ruwxıy jaqtan salamatlıǵı menen baylanıslı. Ózbekstan nızamlarına baylanıslı, tolıq qarım-qatnas qolaylıǵı puqara 18 jasqa tolgannan soń baslanadı. Biraq bul qaǵıydadan basqaları da bar. Mısalı, shaxs jinayiy juwapkershilikke 16 jastan, ayırım jinayatshılar ushın 14 jastan tartılıwı múmkin. Basqa bir mısál: Ayırım jaǵdaylarda shańaraq kodeksi 18 jasqa tolmastan nekeden ótiwge ruqsat beredi. Bunday puqara nekeden ótken waqıttan baslap tolıq qarım-qatnas uqıbına iye boladı.

Huqıq deregi mámleket erkin belgili bir huqıqıy-normativ hújjetler, nızam aktlerinde dálillew, bayan etiw usılı hám forması bolıp tabıladı. Huqıqtanıw páninde huqıq normalarınıń tómendegi tórt forması atap ótilgen:

Huqıqıy ádet — bul jámiyet aǵzaları tárepinen uzaq waqıt qollanılıwı, bárqulla tákirarlanıwı nátiyjesinde jámiyet tárepinen qabıl etilgen minez-qulıq normasına aylanǵan hám keyinirek mámleket tárepinen tastıyqlanǵan qaǵıydaǵa ayıladı. Huqıqıy ádet áyyemgi dáwirlerde tiykarǵı huqıq deregi esaplanǵan. Házirgi waqıtta da ayırım mámleketlerde, mısalı, Ullı Britaniyada bar.

Yuridikalıq precedent sudtıń ulıwma májbúriy áhmiyetke iye bolǵan anıq bir is boyınsha qararı bolıp tabıladı. Yuridikalıq precedenttiń ózine táń tárepleri sonnda, ol qabıl etilgennen soń, usı másele boyınsha ulıwma májbúriy qaǵıydalarǵa aylanadı. Huqıqıy precedent ayırım mámleketlerde, mısalı Ullı Britaniya, AQSH, Kanada hám Avstraliyada huqıq deregi esaplanadı. Biraq Ózbekstan Respublikasınıń huqıq sistemasında qollanılmaydı. Sebebi, Ózbekstan roman-german huqıqıy sisteması (shańaraǵı)na kiredi.

Normativ-huqıqıy hújjet — házirgi kúnde eń zárúr bolǵan huqıq deregi. Normativ-huqıqıy akt erkli mámleket organınıń belgilengen tártipte qabıl etken yuridikalıq huqıqıy hújjeti bolıp, ulıwma májbúriy minez-qulıq qaǵıydaların óz ishine aladı.

Nızamshılıq — bil erkli mámleket organlarınıń nızam shıǵarıw jumısı hám de hár bir erkli mámleket organınıń qatań belgilengen huqıqıy-normativ hújjetlerin shıǵarıw huqıqına iye.

Normativ-huqıqıy hújjettiń belgileri:

- huqıqıy normalardı belgileydi, rásmiylestiredi;
- belgilengen qaǵıydalardıń mazmunın bayan etedi;
- belgilengen normalarǵa ulıwma májbúriy tús beredi.

Normativ-huqıqıy hújjetlerdiń tómendegi túrleri bar:

1. Nızam, atap aytsaq tiykarǵı nızam esaplanǵan — Konstituciya. Olar ulıwma xalıqlıq dawıs beriw jolı menen yaki parlament tárepinen qabıl etiledi;
2. Párman—Mámleket baslıǵınıń normativ-huqıqıy hújjeti;
3. Húkimet qararları hám biylikleri;

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚÍ ТИЙКАРЛАРÍ

4. Ministrlıklar hám basqa mámleket basqarmalarınń buyırq hám baǵdarlamaları;

5. Jergilikli atqarıw organlarınń qararları.

Xalıqaralıq shártname xalıqaralıq huqıqtıń eki jolı bir neshe subyekti tárepinen qabıl etilgen pitim bolıp, huqıq hám minnetlemelerdi belgilewshi, ózgeriwshi yaki biykar etiwshi hújjet boladı.

Xalıqaralıq shártname hám basqa xalıqaralıq normativ-huqıqiy hújjetler menen keyingi temada tolıǵıraq tanısamız.

Sholıw jasań

Mámlekettiń huqıqiy dóretiwshilik xızmeti nátiyjesinde nızam shıǵarıwshı organnıń erkiniń orınlanıwı májbúriy bolǵan belgili bir huqıqiy hújjet payda boladı.

dóretiwshilik xızmet

Düzgen shártli mámleketlerińizde júzege keliwi mümkin bolǵan huqıqiy jaǵdaylarǵa 4 misal keltiriń. Bul jaǵdaylarda:

- 1) *Qanday shaxslar qanday qatnasıqlarǵa kirip atırǵanlıǵın kórsetiń.*
- 2) *Bul huqıqiy qatnasıqlardıń obyektlerin hám subyektlerin ajratıp beriń.*
- 3) *Bul huqıqiy qatnasıqlar subyektleriniń huqıqiy hám qarım-qatnas uqıbı haqqında ne dey alasız?*
- 4) *Joqarıdaǵı jaǵdaylardan paydalanıp sonday normativ-huqıqiy hújjetler düziń, olar joqarıdaǵı jaǵdaylardı sheshsin.*

Bekkemlew hám tákirarlaw ushin soraw hám tapsırmalar

1. Huqıqiy qatnasıqlar degenimiz ne? Mısallar keltiriń.
2. Huqıqiy qatnasıqlar obyektı degenimiz ne? Subyekti ne? Mısallar keltiriń.
3. Huqıqiy uqıp hám qarım-qatnas uqıbı arasında qanday parqlar bar?
4. Huqıqiy ádet degenimiz ne? Huqıqiy precedent degen ne?
5. Ne ushın aldınǵı sorawdaǵı túsinikler huqıqiy derek sıpatında qaralmaydı?
6. Ulıwma májbúriy ádep-ikramlılıq normaların óz ishine alıwshı hújjetler qanday ataladı? Olar ne ushın kerek?

20-tema

Ўзбекистан Республикасиниң нızам derekleri

1 Ўзбекистан Республикасиниң «Ўзбекистан Республикасиниң айırım нızам ҳўжетlerine eкономикаlıq qatnasıqlar hám isbilermenlikti rawajlandırıwǵa qaratılǵan Ózgerisler hám qosımshalar kiritiw haqqında»ǵı нızамında: Нızамǵа muwapıq Ўзбекистан Respublikasinıң “Bankler hám bank iskerligi haqqında”ǵı (25.05.2000-j.), “Mikroqarjılandırıw haqqında”ǵı (15.09.2006-j.), “Mikrokredit shólkemleri haqqında”ǵı (20.09.2006j.), нızамларǵа, Ўзбекистан Республикасиниң Bajıxana kodeksine (20.01.2016-j.) zárúr ózgeris hám qosımshalar kiritilgen.

Xalıq sózi, 4.10.2018-j.

2 Ўзбекистан Республикасиниң Prezidentimizdiń “Mámleket organları hám shólkemlerde atqarıw tártibin jánede bekkemlew shara-ilajları haqqında”ǵı qarardan: Ўзбекистан Республикасиниң Prezidentimizdiń 2017-jıl 9-avgusttaǵı “ atqarıw imtiyazımákemeler bir ǵana elektron sistemanı jariyalaw shara-ilajları haqqında”ǵı F-5017-sanlı parmanına muwapıq wázirlikler, shólkemler, aymaqlıq atqarıw hákimiyatı organları hám basqa shólkemlerdiń “ijro.gov.uz” intizamı mákemeler ara bir ǵana elektron sistemaǵa jalǵanıwı támiyinlendi. «Xalıq sózi», 6.10.2018-j.

3 Ўзбекистан Республикасы Mınıstrler Keńesiniń “Jol háreketi qáwipsizlik tarawındaǵı huqıq buzarlıqlarǵa qarsı gúresiw nátiyjeligin asırıwǵa tiyisli qosımsha shara-ilajlar haqqında”ǵı qararı qabil etildi.

Xalıq sózi (Online), 23.05.2019-j.

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Joqarıdaǵı úzindilerde keltirilgen huqıqıy-normativ hўjetlerdi ajratıp kórsetiń.
2. 1-úzindidegi нızам joybarı hárqıylı jergilikli orınlarda talqılaw etilgendeги maqsat ne dep oylaysız?
3. Keltirilgen huqıqıy-normativ hўjetlerdiń jámiyetimiz turmısı ushın zárúrliginiń tiykarlap beriwge háreket etiń.

4. *Bul Nizam, Pärman qararlardıñ orınlanıwın ämelge asırılıwın itibarğa alğan halda, olardı orınlaw ushın mámlekettiñ jergilikli organları jäne qanday hújjetler tayarlawı kerekligin shamalap kóriñ.*

Bizge belgili, nızamlar hám nızam astı hújjetler eñ dáslep jámiyetlik qatnasıqlardı tártipke salıp turıwshı tiykarǵı qural. Sonıñ ushında Ózbekstan Respublikasınıñ huqıq dereklerin úyreniwde birinshı bolıp nızamlardan baslaw logikalıq jaqtan tuwrı bolar edi.

Biraq, Ózbekstan Respublikası nızamshılıǵına qaray nızamnıñ mámleket ishindegi hám xalıqaralıq qaǵıydaları arasında ayırmashılıq bolǵan jaǵdaylarda xalıqaralıq shártname yaki pitimler ústem esaplanadı.

Sonıñ ushında Ózbekstannıñ huqıqiy dereklerin úyreniwdi xalıqaralıq huqıq hújjetlerinen baslawımız tábiyiy.

Xalıqaralıq huqıqtıñ ulıwma maqullaǵan principi hám normaları hám de Ózbekstan Respublikasınıñ xalıqaralıq shártnamaları Ózbekstannıñ eñ birinshı huqıq derekleri.

Xalıqaralıq huqıqtıñ ulıwma maqullaǵan principi hám normalar — xalıqaralıq huqıqtıñ tiykarǵı qaǵıydaları bolıp, olardı xalıqaralıq huqıqtıñ barlıq subyektleri tán alǵan hám orınlawǵa májbúr. Mámleket suverenitetin húrmet etiw, kúsh qollanbaw, mámlekettiñ aymaqlıq pútinligin tán alıw, kelispewshiliklerdi tınısh jol menen sheshiw, ishki islerge aralaspaw, xalıqlardıñ teñ huqıqlıǵı, insannıñ huqıq hám erkinliklerin húrmet etiw, mámleketler arasındaǵı birge islesiw, xalıqaralıq huqıq boyınsha minnetlemelerdi orınlaw mine usılar qatarınan.

1995-jılı “Ózbekstan Respublikasınıñ xalıqaralıq shártnamaları haqqındaǵı nızamı” qabıl etilgen.

Xalıqaralıq shártname — xalıqaralıq huqıqtıñ eki yaki onnan artıq subyekti qabıl etken pitimler. Ol táreplerdiñ huqıq hám minnetlemelerin belgileytuǵın, ózgeretuǵın yaki biykar etetuǵın hújjet. Ózbekstan Respublikası siyasiy, ekonomikalıq, huqıqiy hám arnawlı máseleler boyınsha bir neshe mıñ shártname dúzgen.

Ózbekstan Respublikası nızamların tómendegi toparlarǵa bóliw múmkin:

- 1) Tiykargı nızam — Konstituciya;
- 2) konstituciyalıq nızam;
- 3) nızam;
- 4) Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Konstituciyası hám nızamları.

Ózbekstan Respublikasınıń Konstituciyası mámleket hákimiyatınıń dúziliwin belgileydi, Konstituciyalıq sistema tiykarların, insanlar hám puqaralardıń huqıq hám erkinliklerin bekkemleydi. Konstituciya hárekettegi nızamlar ushın yuridikalıq tiykar boladı. Konstituciya qağıydaları basqa normativ hújjetlerde rawajlandırıladı hám anıqlastırıladı. Sonı da aytıp ótiw kerek, Qaraqalpaqstan Respublikası Ózbekstan Respublikası quramında óz Konstituciyasına iye bolıp, onıń qağıydaları Ózbekstan Konstituciyasına qarsı kelmewi kerek.

Konstituciyalıq nızamlar Konstituciyağa ózgerisler hám qosımshalar kirgiziwshi nızamlar boladı. Usı hújjet ushın Oliy Májliste ápiwayı nızamlarğa qarağanda olardı qabıl etiwdiń quramalıraq tártip qağıydaları belgilengen. Olar, parlament aǵzaları ulıwma tártiptiń ushten eki bólegi dawıs penen qabıl etiledi.

Nızamlar, óz náwbetinde, kodekslestirilgen hám házirgi nızamlarğa bólinedi. Kodekslestirilgen nızamlarğa kodeksler kiredi. Kodeks — logikalıq sistemalastırıw qásiyetine iye nızam bolıp, ózinde jámiyetlik qatnasıqlardıń belgili bir tarawın tolıq tártipke salıwshı normalardı birlestiredi. Mısalı, Puqaralıq kodeksi, Jınayat kodeksi, Miynet kodeksi, Salıq kodeksi, Bajıxana kodeksi hám t.b.

Qaraqalpaqstan Respublikası nızamları Qaraqalpaqstannıń aymaǵında atqarılıwı shárt.

Nızam waqıt boyınsha tómendegi tártipte kúshke kiredi:

- 1) rásmiy túrde daǵazalangannan on kún ótkennen soń;
- 2) nızamda yaki arnawlı hújjetke kórsetilgen waqıttan baslap.

Nızam waqıt boyınsha tómendegi tártipte kúshin joytadı:

- 1) nızamnıń ózinde kórsetilgen múddet tamamlanǵan bolsa;
- 2) usı nızam biykar etiliwi nátiyjesinde.

Nızamnıń artqa qaytıw kúshi ámelde kem qollanıladı. Ózbekstanda jınayat yaki hákimshilik juwapkershilikti jeńillestiriwshi nızamlar artqa qaytıw kúshine iye.

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

Qaraqalpaqstan Respublikasiniń nızamları onıń aymaǵında ǵana háreket etedi.

Nızam shaxslar ushın háreket etedi, yaǵnıy usı aymaqtaǵı barlıq subyektler, yaǵnıy puqaralar, yuridikalıq shaxslar, mámleket organları, kárxanalar, mákemeler hám shólkemler ushın májbúriy boladı.

Biraq buǵan kirmeytuǵınları da bar. Mısalı, “Saylawlar haqqında” ǵı nızamlardıń talapları tek ǵana Ózbekstan puqaralarına tiyisli.

*Nızam **zamanda** ámel etedi, yaǵnıy nızam belgili múddet dawamında ámel etedi. Bul múddet nızamda kórsetilgen sáneden baslanadı.*

*Nızam **mákanda** háreket etedi. Yaǵnıy, nızamlar mámlekettiń barlıq aymaqlarında háreket etedi.*

Ózbekstan Respublikası Prezidenti mámleket basshısı sıpatında pármanlar, qararlar hám biylikler shıǵaradı. Olar Ózbekstan Respublikasiniń Konstituciyası hám nızamlarına qarsı kelmewi kerek.

Ózbekstan Ministrler Kabinetiniń qararları xojalıq hám jámiyetlik turmıstıń eń áhmiyetli máseleleri boyınsha qabıl etiledi. Olar ádette ulıwma ózgesheliklerge hám huqıq normalarına iye bolıp, huqıq derekleri esaplanadı.

Ayırım jaǵdaylarda atqarıwshı hákimiyat organlariniń hújjetleri usı organlar sistemasınan tısqarı da júzege keliwshi jámiyetlik qatnasıqlardı tártipke saladı. Bunday erkli isler Qarjı ministrligi, Ádillik ministrligi, Oraylıq bank hám basqa shólkemler islerinde kórinedi.

***Nızam astı hujjetleri** nızamlar tiykarında qabıl etiledi:*

- 1) Prezident pármanları;
- 2) Hükümet qararları;
- 3) Basqa atqarıw organlardıń normativ hújjetleri;

Ózbekstanda ministrlikler hám de shólkemlerdiń puqaralardıń huqıqları hám nızamlı máplerine qatnaslıq normativ hújjetlerdi tastıyqlaw mámleketlik sisteması qabıl etilgen. Usı wazıypa Ózbekstan Respublikası Ádillik Ministrligi wazıypasına júkletilgen.

Sholw jasań

Nızamlar hám basqa normativ hújjetler arasında Ózbekstan Respublikası Konstituciyası tiykarǵı orındı tutadı. Konstituciya hárekettegi nızamlar ushın yuridikalıq tiykar bolıp esaplanadı.

dóretiwshilik xızmet

Düzgen shártli mámleketińizde bar bolǵan huqıqıy-normativ hújjetlerdi Ózbekstan Respublikası huqıq derekleri menen salıstırıp kóriń.

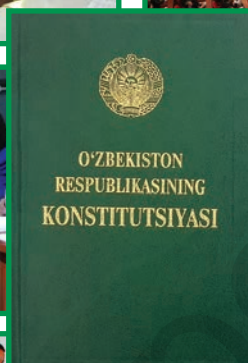
- 1) *Mısalı bunı Konstituciya mısasında kórip shıǵıwǵa boladı. Siz düzgen huqıqıy-normativ hújjetlerdiń atları Ózbekstan Respublikası huqıq derekleri atlarınan parqlanadı ma?*
- 2) *Qaysı hújjetler teksti birdey, qaysıları parıq qılıwı mümkin?*
- 3) *Ózbekstan Respublikası huqıq dereklerin ózertkenińizden keyin siz ózińizdiń shártli mámleketińizdiń huqıqıy dereklerin qay tárizde ózertken bolar edińiz?*

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Ózbekstanda huqıq derekleri nelerdeń ibarat?
2. Xalıqaralıq huqıqıy derekler nelerdi óz ishine aladı? Olar ne ushın kerek?
3. Ózbekstan Respublikası nızamları qanday tiykarǵı toparlargá bólinedi?
4. Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınıń óz aldına qanday áhmiyeti bar? Búgan sebep ne?
5. Konstituciyalıq nızamlar hám ápiwayı nızamlar arasında qanday ulıwmalıq hám qanday parıqlar bar?
6. Qaraqalpaqstan Respublikasınıń nızamları qaysı aymaqta háreket etedi?
7. Nızam qaysı waqıttan baslap kúshke kiredi hám qaysı jaǵdaylarda óz kúshin joǵaltadı?
8. Nızam óz waqtında (zamanında) hám mákanda háreket etedi degende siz neni túsinesiz?
9. Hámme nızamlar hám Ózbekstan aymaǵındaǵı hámme shaxslar ushın májbúriy me? Túsiniqlerge mısál keltiriń.
10. Siz nızam astı hújjetleri degende nelerdi túsinesiz? Olarǵa mısalllar keltiriń.

21-tema

Ҳуқуқий сана ҳам ҳуқуқий маданият

Jamiyette huquqiy sana ham huquqiy madaniyatni ravojlantirib bariv nizam ustunligin tamiynew ham nizamlilqni bekkemlewdi eñ tiykarǵi shartlerinen biri esplanadı.

Shavkat Mirziyoyev

Ziyreklestirivshi sorav ham tapsirmalar

- 1. Bizniñ tunsh ham parawan turmus keshirivimiz, bilim alivimiz, öz qabileterimizdi ravojlantirivǵa sharayat jarativ ham kepillik berivde mamleketimiz nizamshuliginiñ qanday ahmiyeti bar?*

2. *Usı nızamshılıqtı turaqlı túrde rawajlandırıw barıwǵa qanday mütájlík bar dep oylaysız?*
3. *Siz kúndelik ómirińizde paydalanıp atırǵan huqıq hám erkinliklerińizge mısallar keltire alasız ba?*
4. *Joqardaǵı úzindilerdi talıqlawǵa háreket etiń.*

Mámleketimizde huqıqıy demokratiyalıq mámleket payda etiw hám puqaralıq jámiyetti rawajlandırıw barısındaǵı jetiskenlikler xalıqtıń, hár bir puqaranıń huqıqıy sanasına hám huqıqıy mádeniyat dárejesine baylanıslı boladı. Sebebi, bul tiykarda islenip atırǵan hámme jumıslar insan ushın hám bul jumıslardı ámelge asırıp atırǵan hám insanlar esaplanadı.

Endi, huqıqıy mádeniyat ózi ne? bul sorawǵa juwap beriw hám huqıqıy mádeniyat túsiniǵiniń áhmiyetin ańlap jetiw ushın biz, eń aldı menen, huqıqıy sana túsiniǵine táriyip beriwimiz kerek. **Huqıqıy sana** insanniń mádeniyat hám ruwxıylıq dárejesine tayanǵan jaǵdayda jámiyette ámel etip atırǵan huqıqıy talap hám normalardıń mazmunın túsiniw hám áhmiyetin ańlaw bolıp esaplanadı.

Demek, jámiyet aǵzalarınıń huqıqıy sanası joqarı bolıwı ushın olar ruwxıy jetik hám joqarı mádeniyat iyesi bolıwı zárúr. Huqıqıy sananıń joqarlıǵı shaxstıń puqaralıq jámiyetiniń tolıq aǵzası hám huqıqıy demokratiyalıq mámlekettiń haqıqıy puqarası bolıwı ushın azlıq etedi. Bunıń ushın insan huqıqıy mádeniyatlı insan bolıwı zárúr.

Shaxstıń huqıqıy mádeniyatı degende puqaranıń óz haq-huqıqların huqıqıy sanaǵa tayanǵan halda ózgeler mápine qarsı kelmeytuǵın tárizde ámelge asırıwı túsiniledi.

Óz huqıqıy mádeniyatın rawajlandırıw ushın shaxs:

- óz huqıqıy bilimlerin turaqlı asırıp barıw;
- ámeldegi nızamshılıq hújjetler menen tanıs bolıw;
- huqıqıy xızmette ata-babalarımızdan miyras bolıp kelgen sociallıq qaǵıydanı hám itibarǵa alıp biliwi;
- hákimiyat organlarınıń funkciyaları hám wazıypaların biliwi hám olar menen óz ara qatnasıqlarǵa kirise alıwı;
- huqıq sisteması tarawınıń jámiyettegi ornına durıs ámel etiwı hám olardıń wazıypaların dusır ańlawı zárúr.

Joqarı huqıqıy mádeniyatqa iye insandı tárbiyalaw qanday qurallar arqalı ámelge asırıladi, insannıń huqıqıy mádeniyatına qanday sebepler tásir kórsetedi hám qabiladağı sorawlarğa juwap huqıqıy tálim hám ruwxıylıqtı kúsheytiriw, huqıqıy úgit-násiyattı jánede jaqsılaw tiykarında boladı.

2019-jıldıń 9-yanvar kúni Prezidentimiz tárepinen “Jámiyette huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyattı rawajlandırıw sistemasın túpten jetilistiriw haqqında”ǵı pármanına qol qoyıldı.

Onda hár bir insan mámleketimizde jasar eken, onıń mápleri sol jámiyettiń basqa aǵzaları tárepinen húrmet etiliwine erisiw lazımlıǵı atap ótileđi. Házirgi kúnde bunday emes. Sebebi bunday bolıwı ushın xalıqtıń huqıqıy sanası hám huqıqıy mádeniyatı joqarı dárejede bolıwı talap etileği. Kerisinshe puqaralardıń huqıqıy sawatqanlıq dárejesin asırıwǵa olardıń huqıqıy sanası hám huqıqıy mádeniyatın joqarı dárejege kóteriwge tosqınlıq etip atırǵan bir qatar mashqala hám kemshilikler bar ekenligi pármanda aytıp ótilgen.

Pármanda puqaraladıń huqıqıy sanası hám huqıqıy mádeniyatın joqarılatıw boyınsha jumıslar sistemalı hám úzliksiz alıp barılıw jolǵa qoyılmaǵanlıǵı atap ótileđi. Xalıqtıń, birinshi gezekte jaslardıń huqıqıy sanası hám huqıqıy mádeniyatın joqarılatıw maqsetinde ámelge asırılıw lazıw bolǵan wazıypalar pármanda belgilep berilgen. Usı tiykarda: jámiyette nızamlarǵa húrmet etiwdi qarar taptırıw; mektepke shekemgi tálim sistemasınan baslap, xalıqtıń barlıq qatlamlarına huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyattı sińdiriw; jas áwlad sanasına huqıq hám minnetleme, hadallıq hám páklik túsiniklerin balalıǵınan baslap sińdiriw; mámleketke baylanıslılıq, watanparwarlıq túyǵısın kúsheytiw boyınsha shara-ilajların ámelge asırıw. Mámleket organları, jámáát hám puqaralıq jámiyet institutları birgelikte jámiyette huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyattı joqarılatıw boyınsha ámelge asırılıwı lazıw bolǵan jumıslar hám pármanda belgilep berilgen.

Pármanda keń kólemlı huqıqıy úgit-násiyat shólkemlerin payda etiw mámleket organları hám shólkemleriniń belgili wazıypalarınan ekenligi aytiladı.

Jámiyette huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyattı joqarılatıw “shaxs-shañaraq-máhálle-tálim sisteması-shólkem-jámiyet” princip boyınsha sistemalı hám úzliksiz payda etiwı hám pármanda belgilep qoyılğan.

Pármangá kóre: Jámiyette huqıqıy mádeniyatı joqarılatıw koncepciyası hám usı koncepciyanı 2019-jılı nátiyjeli ámelge asırıw boyınsha “Jol kartası” hám tastıyqlanğan.

Jámiyette huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyattı joqarılatıw tarawında muwapıqlastırıwshı mámleket organı etip Ózbekstan Respublikası Ádillik Ministrliğı belgilengen.

Pármanda Ózbekstan Respublikası Ádillik Ministrliğine jámiyette huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyattı joqarılatıw boyınsha bir qatar shara-ilajlardı ámelge asırıw jumıslardı ámelge asırıp atırğanlardıń xızmetin muwapıqlastırıp, zárúr pikir-usınıslardı tayarlaw, zárúr usınıslardı islep shıǵıw boyınsha qosımsha wazıypalar júkletilgen.

Pármanda Ózbekstan Respublikası Ádillik Ministrliǵınıń Ózbekstan Respublikasınıń milliy huqıqıy internet portalın jaratıw Advice.uz huqıqıy sistemasın jaratıw, ulıwma bilim beriw mektepleri hám akademiyalıq liceylerde huqıqıy bilimlerde baylanıslı oqıw ámeliyatlardı kólemin jánede kúsheytiriw huqıqıy qollanbalardı jaratıw hám xalıqqa tarqatıw, “Huqıqıy aǵartıwshılıq isleri aǵlası” kókirek nıshanın shólkemlestiriw haqqındaǵı usınısları maqullanğan.

Pármanda Ózbekstan Respublikası Mektepke shekemgi bilim beriw, Xalıq bilim beriw, Joqarı hám orta arnawlı bilimlendiriw ministrlikleri, Ádillik ministrliğı menen birgelikte tárbiyalanıwshılar, oqıwshılar hám studentlerdıń huqıqıy sawatqanlıǵın asırıwǵa qaratılğan mexanizmlerdi payda etiw barısındaǵı shara-ilajlar belgilengen.

Jámiyette huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyatı joqarılatıw ulıwma xalıqlıq is, ulıwma milliy wazıypa ekenligin itbarǵa alǵan halda Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabineti, qatar ministrlik hám shólkemler mámleket hám xojalıq basqarıw organları, aymaqlıq mámleket hákimiyat organları, agentlikler, Ózbekstan milliy telera-diokompaniyası, basqa shólkem hám mákemeler karxanalarǵa pármanda belgilengen wazıypalardı Koncepciya hám “Jol kartası”nan kelip shıǵatıwın máseleler orınlaw boyınsha múddetli tapsırmalar keltirilgen.

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚÍ ТИЙКАРЛАРÍ

Huqıqiy tálim, tárbiya, ağartıwshılıq isleri barısındağı mámleket tárepinen jaratılğan shárt-sharayatlardan únemli paydalanıw hám óz huqıqiy sanasın asırıw, huqıqiy mádeniyattı rawajlandırıw mímleketimizdiń hárbir puqarasınıń minneti bolıp esaplanadı.

Sholıw jasań

Jámıyettiń demokratiya jolınan jedel rawajlanıw hám bul barısında ámelge asırılıp atırğan reformalardıń jetiskenligi, hár tárepleme adamlardıń huqıqiy sanası hám huqıqiy mádeniyat dárejesine baylanıslı bolıp esaplanadı.

Joqarı huqıqiy mádeniyat – demokratiyalıq jámıyet tırnağı hám huqıqiy sistemanı jetiklik kórsetkishi esaplanadı.

dóretiwshilik xızmet

Sizıń huqıqiy mádeniyatıńızdı asırıwğa xızmet etiwshi derekler dizimin dápteıńızge jazıń.

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Huqıqiy sana degenimiz ne?
2. Huqıqiy mádeniyat degende neni túsinesiz? Onıń insan ómirinde qanday áhmiyeti bar?
3. Huqıqiy mádeniyattı rawajlandırıwda Konstituciyamız qanday rol oynaydı?
4. Huqıqiy mádeniyattı asırıwda zárúr esaplangan jáne qanday huqıqiy hújjetlerdi bilesiz?
5. “Jámıyette huqıqiy sana hám huqıqiy mádeniyattı joqarılatıw sistemasın túpten ózgartiriw haqqında”đı Prezident pármanında qanday máseleler keltirilgen?
6. Pármanda jámıyette huqıqiy sana hám mádeniyatı joqarılatıw boyınsha kimlerge, qanday wazıypalar júkletilgen?
7. Pármanğa tiykarlanıp qanday shara-ilajlar ámelge asırılıwı názerde tutılğan?
8. Pármanda tilge alınğan Konsepciya hám “Jol kartası” ne haqqında?
9. Pármanın áhmiyeti haqqında ne ayta alasız?

Bap boyınsha ulıwma tákirarlaw ushın sorawlar hám tapsırmalar

1. Huqıq degenimiz ne? Biz “insannıń huqıqı” degende neni túsinesiz?
2. Obyektiv hám subyektiv huqıqlardıń ózgesheliklerin aytıp berıń.
3. Huqıqtıń tiykarǵı funkciyaların sanap berıń hám olardı táriyipleń.
4. Ádep-ikramlılıq penen huqıqtıń tiykarǵı ózgesheliklerin ajıratıp kórsetıń.
5. Huqıq norması degenimiz ne?
6. Huqıq normalarınıń quramlıq bólimlerin sanap berıń. Mısallar keltiriń.
7. Huqıq normasınıń belgilerin aytıp berıń.
8. Huqıq sisteması degenimiz ne?
9. Huqıq sisteması qalay bólinedi?
10. Ishki hám sırtqı huqıq tarmaqlarına neler kiredi?
11. Huqıqıy qatnasıqlar degenimiz ne hám onıń qatnasıwshıları kim?
12. Ózbekstan Respublikasınıń qanday huqıqıy derekleri bar?
13. Konstituciyamızdıń huqıq deregi sıpatında áhmiyetin talıqlań.
14. Ózbekstan Respublikası nızamları qalay tastıyqlanadı?
15. Nızam astı hújjetleri neni túsinesiz?

Atamalarǵa say táriyiplerdi belgileń.

1. Huqıq sisteması

2. Huqıq

3. Ádep-ikramlılıq

4. Huqıq ólshemleri (normaları)

5. Huqıqıy qarım-qatnas

a) mámleket tárepinen ornatlǵan ulıwma májbúriy minez-qulıq qaǵıydaları.

b) insannıń jámiyettegi minez-qulqın tártipke salıwshı talap hám qaǵıydalar jıyındısı.

d) jámiyettegi bar bolǵan huqıq normaları hám tarawlardıń jıyındısı.

e) mámleket tárepinde ornatlǵan hám ol tárepinen qorǵalatuǵın hámme ushın májbúriy minez-qulıq qaǵıydalar sisteması.

f) onıń qatnasıwshıları ortasındaǵı (yuridikalıq) baylanıslar bolıp, olardıń óz ara huqıq hám minnetlemelerinde kórinedi.

Баp бойнша тестлер

1. **Ҳуқуқ системаси — ...**
 - a) Ҳуқуқ нормалариниң нызамларинда кórsetиливи;
 - b) Бул óз-ара байлансқан бир түрдеги сиyasiy қатнасиқларди тартипке салыwshы Һуқуқий нормалар топаринан ибарат;
 - d) Мámлекет тәрепинен орнати́лган, қорғалатуғын Һámме ушын мажбүрий адеп-икрамлилық қағыйдалары;
 - e) Түрли тармақ, лекин óз-ара беккем байланиста болған юридикалық нормалар жиындысы.
2. **Кárxаналар Һám олардын хызметкерлер ортасындағы миynet қатнасиқларын тартипке салатуғын Һуқуқ таравын кórsetиң?**
 - a) Һáкимшиллик Һуқуқы;
 - b) Конституциялық Һуқуқы;
 - d) Миynet Һуқуқы;
 - e) Пуқаралық Һуқуқы.
3. **Тек ғана Һуқуққа тийисли белги қайсы?**
 - a) Шáртнама тийкарында пуқаралар тәрепинен жаратилadı;
 - b) Мáресим Һám дәстүрлерди тартипке салadı;
 - d) Һámме ушын мажбүрий болadı;
 - e) Адеп-икрамлилық қағыйдаларын, миллий қáдирiyatlardı жámlestireди.
4. **Адеп-икрамлилық қалай payда болған?**
 - a) Жámáát ағзалары тәрепинен орнати́лган;
 - b) Мámлекет тәрепинен орнати́лган;
 - d) Һуқуқ Һám мámлекет пенен payда болған;
 - e) Мámлекет аппараты қурамында payда болған.
5. **Адеп-икрамлилық нормалариниң түсиниклерин аниқлаң?**
 - a) Жақсылық, Һүждан, нызам, норма;
 - b) Бaxыт, миннет, мámлекет, нызам, жинаyat Һám жаза;
 - d) Жақсылық, Һүждан, бaxыт, миннет, áдиллик, муҺаббат;
 - e) Жақсылық, áдиллик, нызам, жаза.
6. **Ҳуқуқ — ...**
 - a) мámлекет тәрепинен орнати́лады, қорғалады, Һámме ушын мажбүрий;
 - b) мámлекеттиң жáрдeminде óз-óзинен қáлипледеси;
 - d) socialлық қатнасиқлардиң кең орталығы;

- e) milliy qádiriyatlarǵa tiykarlangan, mámleket tárepinen ornatilǵan, hámme ushın májbúriy minez-qulıq qaǵıydaları.
- 7. Huqıqıy sana insannıń óz ruwxıy hám mádeniy dárejesine tayanǵan halda jámiyette ámel qılıp atırǵan ... mazmunın túsiniw hám áhmiyetin ańlaw bolıp esaplanadı.**
- a) huqıqıy talap hám normalardıń;
 b) nızamlardıń;
 d) ádep-ikramlılıq qaǵıydalardıń;
 e) Konstituciya hám nızamlardıń.
- 8. Shaxstıń huqıqıy mádeniyatı degende puqaranıń óz haq-huqıqların huqıqıy sanaǵa tayanǵan halda ... ámelge asırılıwı túsinedi.**
- a) nızamshılıq talaplarına qarsı kelmeytuǵın;
 b) ózgerler máplerine qarsı kelmeytuǵın;
 d) óz mıtájliliklerin qandırıwda ádep-ikramlılıq qaǵıydalarına ámel qılǵan;
 e) Konsituciya statyalarına ámel qılǵan
- 9. Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoyevtıń “ Jámiyette huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyattı rawajlandırıw sistemasın túpten ózgeriw haqqında”ǵı pármanında jámiyettegi huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyattı rawajlandırıw ... pricipi boyınsha sistemalı hám úzliksiz shólkemlestiriliwi belgilep qoyılǵan.**
- a) “shaxs-jámiyet-mámleket;
 b) “mámleket organları-mámleketlik emes, payda alıwdı maqset etpegen shólkem, karxanalar;
 d) “shaxs-shañaraq-máhálle-tálim sisteması-shólkem-jámiyet;
 e) “mektepke shekemgi tálim sisteması – orta bilim beriw mektepler, licey-kolledjler, joqarı oqıw orınları.
- 10. Ózbekstan Respublikası Prezidenti parmanına tiykarlanıp jámiyette huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyattı rawajlandırıw tarawında muwapıqlastırılıshı mámleket organı dep ... belgilengen.**
- a) Ózbekstan Respublikası Bas prokuraturası;
 b) Ózbekstan Respublikası Ishki isler ministrliǵı;
 d) Ózbekstan Respublikası Xalıq tálimi ministrliǵı;
 e) Ózbekstan Respublikası Ádillik ministrliǵı.

Jâmiyetimizde “Nizam hârn âdillik – üstinligi, jinayatqa jaza – tayar” degen principti âmelge asırıw ushın bar kúsh hârn imkaniyatlarımızdı sarplaymız.

V BAP *Shavkat Mirziyoyev*

HUQÍQBUZARLÍQ HÂM YURIDIKALÍQ JUWAPKERLIK

*Huqıqbuzarlıq. Yuridikalıq juwapkershilik
Huqıqtı qorǵawshı mámleket organları
Adillik ministrliǵı
Advokatura hârn Notarial mekemeler
Qurallı kúshler hârn jaslardı ázkeriy watansúyiwshilik
ruwxında tárbiyalaw*

22-tema

Huqiqbuzarlıq

Tashkent qalası IIB xabarına kóre, 2019-jıl 4-mayğa óter keshesi Tashkent wálayatında jasawshı, aldın sudlangan, 24 jaslı S.SH., 24 jaslı B.T., I.X.lar Andijan wálayatında jasawshı, 23 jaslı H.O. 100 mırn sumlıq nominaldağı milliy valyuta jasalma kupyuralardı ótkeriw maqsetinde Chılanzar rayonına kelgen. Kórilgen sharalar nátiyjesinde joqarıda kórsetilgen jigitler kelgen avtomobil anıqlandı hámde 4-may kúni saat shamalap 03:30 larda avtomashina tabıldı hám toqtatıldı. Mashina bagajı tekserilgende, 100 mırn sum nominaldağı 51 jasalma kupyura, basıp shıǵarılǵan milliy valyuta kupyuraları súwretlengen A4 formasındağı 25 betli qaǵaz hámde jasalma pullardı tayarlawda paydalanılǵan “Canon” printeri anıqlandı.

Sud-kriminalistik ekspertiza juwmaǵına kóre, 100 mırn 58 kupyura jasalma bolıp shıqtı. Joqarıda atları atalǵan jigitlerge qarata Ózbekstan Respublikası jinayat kodeksiniń 176-statyası 2-bólimi boyınsha jinayiy is qozǵatıldı.

Adolat, 2019-jıl, №19

Uyshi rayonu Alisher Nawayı atındağı máhállede jasawshı Zakirjan Abdullaev (atı-familiyası ózgerdirilgen) bul jil jazda jańa ǵana 16 jasqa toldı. Atasınıń orınsız ólimi anası menen qaldırǵan. Tilekke qarsı, jańa óspirim jasqa qádem qoyıp atırǵan jigit kútilmegende qıńır iske qol urdı. Usı jil basında qońsı úyde teńlesi menen birge oynap júrip, qımbat bahalı taǵınshaqqa kózi túsip qaldı, soń hesh kimge sezdirmeı zattı alıp shıǵıp ketti. Soramastan, jasırım túrde alınǵan buyım urlawshılıq! Nátiyjede búgin ózinińde, shańaraǵınında jámáátshilik, qońsı-qobanıń aldında bası iyildi. Házirge shekem rayonda eń úgili esaplanıp atırǵan máhálle atına daq tústi.

Mahalla, 2019-jıl, №23

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Жамááтшиллик ҳам ОАВ менен байланислар басқармаси хабаринда, 2019-йил 9-май кўни Ташкент қаласиниñ Яққасарой қаласи ИИБне тўскен ھўжжетке кўре, онда уси йил 4-апрел кўни Мирза Улуғбек қаласинда жасавшн 28 жасли Б.Д. Самарқанд вáлатинда жасавшн 23 жасли М.Р.ди Японияға жумисқа жибериwdи айтп, онн алдап, исенимине кирип, 6 220 АҚШ доллари ҳам 4 500 000 сум пуллardı алып, уси кўнге шекем бермей вáдесин оринламай, пуллardı ўз қáрежети ушин жумсап жибергенлиги кўрсетилген. Кўрилген шаралар нáтиьесинде Б.Д усланган. Уси жағдай бойнша жинаят isi қозғатилп, тергев Һáрекетлери алып барилмақта.

Адолат, 2019-йил, №20

Зийреклеستيرwshi soraw Һám tapsirmalar

1. *Ўзидилерди оқтн Һám оларға ўз мўнасибетинизди билдириñ.*
2. *Сиз турмиста тез-тез еситип туратуғин Һуқуқбузирwshлпқ, Һуқуққа қарси жамийетлик қáвипли, айплп жинаят жаза, интизам атамалариниñ қайси бирин бул жағдайлardıñ қайси бирине қолланган болар едиñиз?*
3. *Сизин пикиринизше жоқаридағи ўзидилердеги шахслardıñ Һáрекетлеринен қайси бири áтирптағиларға Һám олардиñ ўзлерине кўбирек қáвип туwdиради?*
4. *Һуқуқий нормалари ўзгерген вақитта алдин Һуқуқий тáрептен дурис есапланган Һáрекет, енди надурис болп қалими мўмкин бе? Жоқаридағи ўзидилерден бундай жағдайларға мисал барма? Егер жоқ болса ўзиниз билимлериниз Һám турмис тэжирйбелеринизден пайдаланп сондай жағдайлardı сўвретлеñ.*

Шахслар белгили Һуқуқий қáғйидаларға, Һуқуқ нормаларина боьсинadı. Егер бул қáғйидалар бузилса, орнатилган Һуқуқ нормалardıñ бузилwна алып кедеди. Бул болса Һуқуқбузирwshлпқ деп аталади.

Һуқуқбузарлпқ дегенде жамийетте орнатилган Һám низамшлпқ арқали белгилеген тáртип яки улwма socialлпқ жасав қáғйидаларин бузир тўсинiledи.

Һуқуқбузарлпқ Һар қйли тўрлерде кўринис табadı. Һуқуқбузарлпқтин ол ямаса бул тўрде кўринисте болив онин қásiьетлерине байланисли. Һуқуқбузарлпқ тўрлерине жинаят оринсиз Һáрекет, интизамди бузир сйяқли ис Һáрекетлерин келтирип шйғарив мўмкин.

Huqiqbuzarlıq — öziniñ is-hâreketin tûsinetuğın hâm oğın juwap bere alatuğın shaxstın huqıqqa qarısı is-hâreketinen kelip shıǵıwshı ayıbı.

Huqıq buzıwshılıqlardıñ tómenдеги belgileri bar: jámiyetlik qáwip-lilik; huqıqqa qarсылıq; ayıplılıq jazaǵa ılayıqlıq.

Jámiyetlik qáwiplilik sonday bul tûsinik, bunda huqıqbuzar jámiyetin qádiriyatlarına jawızlıq etedi, insan ómirine qastıyanlıq etedi, mámleket hâm basqa insanlarǵa zıyan keltiredi, olardıñ mal-múlkin nabit etedi hâm de jaman aqıbet keltirip shıǵarıp jámiyet aǵzaları máplerine zıyan keltiredi. Óz shańaraǵı ata-anası, jámaát, yar-dosların qıyın, uyatlı ahwalǵa salıp qoyadı. Eñ jamanı ol óz keleshegin qurban etedi.

Huqıqqa qarсылıq — huqıqbuzardıñ yaki huqıq normaların belgilep qoyǵan májbúriy talapların buzıw.

Ayıplılıq joqarıda aytılgandıy, öziniñ is-hâreketin tûsinetuğın hâm oğın juwap beretuğın insannın huqıqqa qarısı, nızam talaplarına qarısı is-hâreketinen shıǵıwshı ayıbı. Ayıplılıq qastan yaki abaysızlıq aqıbetinde júz beredi. İnsan insan sıpatında dúnyaǵa kelgen eken, onıñ aldında hâmme waqıt eki jol — huqıqıy normalarǵa, nızam talaplarına hújdanlı yaki májbúriy boysınǵan halda óz keleshegin jaratıw, jámiyet ushın, óz xalqı ushın jámiyetlik payda keltiriw. Ekinshi jol bolsa ómiri dawamında huqıqqa qarısı, huqıqıy norma hâm nızam talapların mensinbesten, boysınbastan jasaw. Ayıplı hâreket etiw, jámiyetke zıyan keltiriw.

Jazaǵa ılayıqlıq — bul hár qanday huqıqbuzarlıq islegen shaxstın erikli mámleket organları tárepinen **juwapkershilikke** tartılıwı, **jaza** bolsa huqıqbuzıwshılıq islewde ayıplı dep tabılǵan sahxısqqa qollanılastuğın, huqıqbuzıwshılıqtı belgili bir huqıq hâm erkinliklerden mahrum etiwden ibarat májbúrlew sharası.

Joqarıda aytıp ótilgenindey jámiyet ushın qáwipli bolǵan hár qanday qılmıs huqıq buzıwshılıq delinedi. Huqıq normaların barlıq jámiyetlik qatnasıqlardı tártipke saladı. Huqıqbuzıwshılıq ádette 4 toparǵa bólinedi: intızamlı huqıqbuzıwshılıq; puqaralıq huqıqbuzıwshılıq; hákimshilik huqıqbuzıwshılıq; jinayıy huqıqbuzıwshılıq.

Intizamlı huqıqbuzıwshılıq — xızmet minnetin orınlap turǵanda hár qanday miynette májbúriy bolǵan miynet tártip-qaǵıydalarınıń hám basshılıqqa boysınıw principleriniń buzılıwı. Mısalı, jumısqa, oqıwǵa kesh qalıw, oqıwǵa yamasa jumısqa sebepsiz kelmew, yaki sebepsiz ketip qalıw, jumısqa más halda, spirtli ishimlikler, narkotikalıq zatlar qabıl etken jaǵdayda keliw hám basqalar.

Jinayat — *jámiyet ushın qáwıplı bolǵan qılmıs (háreket yaki háreketsizlik).*

Jinayat kodeksi menen qadaǵan etilgen, ayıplı jámiyetlik qáwıplı qılmıs (háreket yaki háreketsizlik) jaza qollanıw menen jinayat dep tabıladı.

14-statyadan.

Puqaralıq huqıqbuzıwshılıq — insanlardıń mülkine yaki shaxsına qarsı nızamǵa qarsı háreket (yaki háreketsizlik) nátiyjesinde jetkerilgen zıyan. Mısalı, bir shaxstan qarız alıp, onı waqtında qaytarmaw, shárt-namalardı, minnetlerdi orınlamaw hám basqalar.

Jinayıy huqıqbuzıwshılıq — jinayat islew yaki urlıq, talawshılıq, adam óltiriw, miliciya xızmetkerlerine qarsılıq kórsetiw hám basqalar.

Hákimshilik huqıqbuzıwshılıq — nızamǵa baylanıslı hákimshilik juwapkershilikke tartıw názerde tutılǵan, puqaralardı, tábiyyiy ortalıqqa (bilqastan yaki abaysızdan) islengen háreker yaki háreketsizlikler boladı. Mısalı, kishi biyzanlıq, jol háreketi hám transport qurallarınan paydalanıw qaǵıydaları, pasport sisteması hám dizimge alıw qaǵıydası (áskeriy hám pasporttı dizimnen ótkeriw qaǵıydaları), elektr energiyasınan paydalanıw qaǵıydaların buzıw, qorshaǵan ortalıqtı, tariyxıy hám mádeniy esteliklerdi qorǵaw tarawındaǵı huqıqbuzıwshılıqlardı alıw múmkin.

Huqıqbuzarlıq túsiniǵın terenirek úyreniw ushın huqıqbuzarlıqtıń obyektı hám subyektin parıqlay alıwǵa úyreniwimiz lazım.

Huqıqbuzarlıq obyektı — huqıq benen tártipke salınatuǵın qorǵalatuǵın sociallıq qatnasıqlar. Sociallıq qatnasıqlar ózine—degen sorawǵa tómendegishe juwap beriwı múmkin. Adamlar sociallıq ómirinde óz is-háreketlerine juwap beriwge májbúr. Olar sociallıq ómirinde bir-biri menen óz ara qatnasıqlardı kirisedi. Áyne usı qatnasıqlar—sociallıq qatnasıqlar.

Huqiqbuzarlıq subyekti bolsa, huqıqqa qarsı ayıplı qılmıstı qılğan shaxs bolıp esaplanadı. Áyne usı shaxs **huqıqbuzar** dep ataladı.

Hár qanday shaxs huqıqbuzar dep tán alına bermeydi. Huqıqbuzarlıq subyekti dep tán alınıwı ushın shaxs óz qılmısına juwap bere alatuǵın, aqıl parasatlı bolıwı shárt.

Sholw jasań

Hár waqıt insan aldında huqıqqa say yaki huqıqqa qarsı háreket etiwdi tańlaw imkanı boladı. Eger ol ekinshi joldı tańlasa, bul birinshi náwbette onıń ózine, qalaberse jámiyetke zıyan jetkeredi.

dóretiwshilik xızmet

Kishi kólemde gúrriń jazıń. Bul gúrrińizde huqıqbuzıwshılıq túsiniǵın, huqıqbuzıwshılıqtıń tiykarǵı belgilerin, huqıqbuzıwshılıq túrlerin sıpatlawshı jaǵdaylardı súwretleń. Bunda klasıńızdaǵı doslarıńız benen 4 toparǵa bólinip, bir toparıńız intızamlı, ekinshi topar puqaralıq huqıqıy, úshinshi topar jinayıy, tórtinshi topar hákimshilik huqıqbuzıwshılıqqa tiyisli jaǵdaylardı súwretlesin.

Gúrrińlerińizdi klaslaslarıńızǵa oqıp beriń. Basqa toparlar gúrrińin oqıp bergen toparǵa sorawlar berip talıqlasın.

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Huqıqbuzıwshılıq túsiniǵın táriyiplep beriń.
2. Huqıqbuzıwshılıqtıń qanday belgileri bar?
3. Jámiyetlik qáwiplilik qanday jaǵdaylarda júzege keliwi múmkin?
4. Huqıqqa qarsılıq atamasın qalay túsinesiz?
5. Ayıplılıq degenimiz ne?
6. Jazalanıw, juwapkerlik hám jaza túsiniǵılerine anıqlıq kirgiziń.
7. Huqıqbuzıwshılıqtıń qanday túrleri bar?
8. Intızamlı penen puqaralıq, hákimshilik penen jinayıy huqıqbuzıwshılıq arasındaǵı ózgesheliklerdi bayanlań.
9. Huqıqbuzıwshılıqtıń qaysı túrleri eń awır esaplanadı? Ne ushın?
10. Huqıqbuzıwshılıqqa jol qoymaw ushın qanday sharalar kórililiwi kerek dep esaplaysız?

23-tema

Yuridikalq juwappershilik

Tashkent qalasi ekologiya ham atirap ortaliqti qorgaw basqarmasinin kunlik baqlaw natijelerine kore, 2017-jil oktaybr ayinan 2018-jil oktyabr ayina shekem bolgan dawirde Tashkent qalasinda nizam talaplari buzilgan 14 min 733 jagday aniqlangan. 2017-jilda ameldar shaxslar tarepinen sanaat shigindilarin tasiw maselesinde 48 marte, joq qilwda 7 marte nizam buzishliq jagdaylarina jol qoyilgan. Turmishliq shigindilardi tasiwda puqaralar ortasinda 90 marte nizam buzishliq jagdayi juzege kelgen.

Sunday-aq, 2017-jildin dekabr – 2018-jil may aylari araliginda shigindilar menen islewdе nizam buzishliqqa jol qoygan 517 puqara juwappershilikke tartilip, olarga 93,1 million sum jariyma salingan.

Jamiyet, 2018-jil, №41

Ўзбекстан Республикасинин Ҳакимшилик juwappershilik haqqindaqi kodeksi 128-statyasina kore, aydawshilardin sirtqi jaritiw asbaplarinan paydalaniw qagiydalarin buziw, tap usunday, jolawshiga ilay shashiratiwi en kem is haqinin ekiden bir bolegi mugdarinda jariyma saliwga sebep boladi. (101 365 sum)

Tap usunday huqiq buzarlqti hakimshilik jaza qollanilgannan keyin bir jil dawaminda takirar islense-en kem is haqinin birge bir mugdarinda (202 730 sum), sonday huqiqbuzarlqti eki marte hakimshilik jaza qollanilgannan keyin bir jil dawaminda takirar islense-en kem is haqinin ush esesi mugdarinda (608 190 sum), tap usunday huqiqbuzarlqti ush marte ham onnan artiq hakimshilik jaza qollanilgannan keyin bir jil dawaminda takirar islense-en kem is haqinin tort esesi (810 920 sum) mugdarinda jariyma saliwga yaki transport quralin basqariw huqiqinan – altı ay muddetke ayiriw jazasina tartiladi.

“Adolat ko‘zgusi”, 2019-jil, №20

Nodir Matnazarov hámde Olim Bozorov (atı, familiyası ózgeritilgen) Úsh-tepa qalası Lutfiy kóshesinde jaylasqan asxana átirapında 8 mırn AQSh dolların nızamğa qayshı ráwishte 68.400 000 sumğa satıp atırğan waqtında “qapqan”ğa tústi. Shet el valutası menen nızamsız sawda satıq qılğanlarğa jinayat isi qozǵatıldı.

“Átteń, bunday bolıwın bilmegen edim”, dep ókindi olar. Aytıw kerek, huqıqbuzarlar dáramat alıw maqsetinde nızam talapların buzǵan, dollar aldı-sattısınan pul islep alaman degenlerdiń sawdası “pispedi”. Áqıbeti bolsa jaman boldı. Shet el valutası sawdası menen shuǵıllanıwshı shaxslarğa qaray hújjet rásmiylestirildi. Olardıń ekewi de jazaǵa tartıldı. 8 mırn AQSh dollari bolsa mámleket esabına ótkeriletuǵın boldı.

Toshkent oqshomi, 2019-jıl, №83

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Joqarıdaǵı úzindilerden keltirilgen huqıqbuzarlıqlar, kórip turǵanıńızday hár tarawǵa tiyisli. Biraq aytıń-shı, olardıń qanday ulıwmalıq tárepleri bar?
2. Keltirilgen úzindilerden huqıqbuzarlıqlar ushın qanday jaza sharaların qollaw kerek dep oylaysız?
3. Bul jaza sharaların qollaw huqıqbuzarlıqtı islegen shaxslardıń keyingi bunday háreketler qılmawınıń aldın ala alama? Juwabıńızdı dálilleń.
4. Úzindilerden bir waqtıń ózinde bir neshe túrdegi jazaǵa ılayıq huqıqbuzarlıqqa misal barma? Juwabıńızdı dálilleń.

Huqıq buzıwshılıq ushın jazanıń ilájsızlıǵı, hár qanday huqıq buzıwshılıq belgili bir juwapkershilik penen baylanıslılıǵı tábiyiy jaǵday. Biraq **sociallıq juwapkershiliktiń barlıq formalarıda** turaqlı huqıqıy juwapkershilik penen birdey emes.

Huqıqıy normaǵa tiykarlangan hám mámleketlik májbúrlew normaları menen baylanıslı bolǵan juwapkershilik huqıqıy juwapkershilikti quraydı hám usı juwapkershilikti úyreniw huqıqtanıw pániniń wazıypalarınan biri.

Huqıqıy juwapkershilikke tiykar bolıp huqıq buzıwshılıq, yaǵnıy huqıqıy normalardı buzıw bolıp esaplanadı.

Huqiqiy juwappershilik — huqiq buzıwshılıqtı islegen shaxstın huqiq normalarına tiykarlangan, óz qılmısı ushın juwap beriw hám mámleketlik májbürlew sharaları kórinisindegi aqıbetlerge duwshar bolıw hám olardı basınan keshiriw bolıp tabıladı.

Huqıqbuzıwshılıq túrleri huqıqiy juwappershilik túrlerine sáykes. Mısalı:

- ♦ puqaralıq huqıqbuzıwshılıǵı — puqaralıq (materiallıq) huqıqiy juwappershilikke;
- ♦ hákimshilik huqıqbuzıwshılıq — hákimshilik juwappershilikke;
- ♦ intizamlı huqıqbuzıwshılıq — intizamlı huqıqbuzıwshılıqqa;
- ♦ jinayı huqıqbuzarlıq — jinayı juwapperlikti keltirip shıǵaradı.

Huqıqiy juwappershilik sud tártibinde, hákimshilik tártipte yaki intizamlı tártipte ámelge asırıladı.

Huqıqiy juwappershilikniń eki túri parıqlanadı:

- 1) Járiyma yaki jaza;
- 2) Huqıqtı tiklewshi juwappershilik.

Járiyma yaki jaza túri óz náwbetinde tómendegilerden ibarat:

Wákillikli organ nızam tiykarında huqıqbuzarǵa qaray huqıqbuzarlıq juwappershilik sharaların qollaydı. Bul sharalar jámiyetlik qatnasıqlardı bekkemlew, tártipke salıw hám qorǵawǵa qaratıǵan.

Huqıqiy juwappershilik tómendegi sistemaǵa tiykarlanadı: nızamshılıq; adalat parwarlıq; jazanıń orınlanıwı; maqsetke muwapıqlıǵı; bawır keńlik; ayıp ushın juwappershilik; huqıqbuzarlıqtıń bir huqıqbuzarlıq ushın bir neshe tárepleme juwappershilikke tartılıwǵa jol qoymaslıǵı.

Intizamlı — Ózbekstan Respublikası Miynet Kodeksiniń 181-statyasına tiykarlanıp, olar tómendegilerden ibarat:

- ♦ eskertiw; járiyma salıw; miynet shártnamasın biykar etiw.

Intizamlı jazalar jumısqa qabıl qılıw huqıqına iye bolǵan shaxslar (organlar) tárepinen qollanıladı.

Puqaralıq — puqaralıq huqıqbuzıwshılıq ushın ayıpker shaxstın tolıq materiallıq hám ruwxıy juwap beriwı.

Hákimshilik jazalar tómendegiler:

- ♦ járiyma; haqın tólew shárti menen buyımdı alıp qoyıw; buyımdı konfiskaciyalaw; arnawlı huqıqtan (transport quralların

basqarıw huqıqınan, ań awlaw huqıqınan) mahrum etiw; hákimshilik qamaq: 3 sutkadan 15 sutkağa shekem, ayırım waqıtları 30 sutkağa shekem.

Jınayıy jazalar — Jinayat Kodeksiniń 43-statyasına muwapıq tómendegiler boladı:

- ♦ járiyma, belgili bir huqıqtan mahrum etiw; miynette dúzetiw isleri; xızmet boyınsha sheklew; qamaq; intizamlı bólimge jiberiw; azalıqtan mahrum etiw.

Qamaqtaǵılarga tiykarǵı jazalardan tısqarı tómendegi qosımsha jaza da beriledi:

- ♦ áskeriy yaki arnawlı dárejeden mahrum etiw;
- ♦ huqıqtı tiklew juwapkershiligi nahaqtan buzılǵan huqıqtı tiklew, atqarıлмаған minnetlerdi májbúrlep atqarıdan ibarat.

Bunda huqıqbuzıwshılıq islegen shaxs mámleket organların aralastırmastan, óz baslaması menen buzılǵan huqıqlardı ózi tiklewi múmkin. Biraq qosımsha jaza sharaları kóriwi múmkin.

Hikmetler gáziynesinen!

Qatań jaza sharaların qollap, jinayat ushın óz-ara juwapkershilik dizimi qollanılǵanda adamlar ózlerinde nızam kúshlerin sinap kóriwge batına almaydı.

(Shan Yan)

Sholw jasań

Nızamlar dáwir talabı menen, zaman sorawı menen júzege keledi, mıtájlik hám zárúrlık negizinde jaraladı. Mıtájlik hám zárúrlık bolsa shárayat jetilse ǵana payda boladı. Áne usı shárayat (negizinde) jinayatqa jarasa jaza tayarlaw ámeli de jetilisip barıwı tábiyiy.

dóretiwshilik xızmet

“Huqıq buzıwshılıq túsiniǵı” teması aqırında berilgen dóretiwshilik xızmet rubrikası astında dúzgen gúrrińlerińizdegi huqıq buzıwshılıqlar ushın siz dúzgen shártli mámleketińiz nızamshılıǵına tiykarlanıp jaza sharaların belgileń.

Bunda “huqıq buzıwshılıq” ushın jazalaw principi menen bir qatarda “miyrimlilik” principin de yadтан shıǵarmań.

2008-йилдин 1-январинан baslap Ўзбекстан Республикасында ólim jazası biykar etilip, onıń ornına ómirlik yamasa uzaq múddetke azatlıqtan mahrum etiw jazası belgilendi.

Јámiyet turmısın basqarıwda belgili bir huqıqıy usıllardıń bar ekenligi usı jámiyettegi mádeniy-ruwxıy jaǵday, jámiyetlik ádillik dárejesinen derek beredi. Usı mániste tariyxıy-mádeniy rawajlanıwımız ushın dástúriy bolǵan nızamshılıqtıń túzúksilik forması sol áyyem zamanlardan-aq jámiyetlik turmısta óz ornın tapqan. Qıtay tariyxshılarınıń maǵlıwmatlarına qaraǵanda qaǵanlıq ayrıqsha qorǵanıwda turatuǵın “Türkiy tüzúk”ler (nızamlar jıyındısı) tiykarında tártipke salǵan hám hárbir islengen nızam buzıwshılıqlar, jinayatlar ushın jazalar belgilengen.

Tüzúksilik—nızamshılıq ámeliy turmısqa baylanıslı jaǵdayda qalıplesip bargan. Mısalı, jinayatshı birewdiń kózine zıyan jetkizgen táǵdirde, belgilengen juwapkershilik boyınsha ayıplanıwshı jábir-keshke óz qızın, qızı bolmasa hayalınıń mal-mülkin beriwı shárt etip qoyılǵan. Qullası, jámiyet hám mámleketti nızamlar tiykarında basqarıw hám de mámleket xalqınıń nızamlarǵa sózsiz boysınıw dástúri óz dáwirine tán ráwishte dawam etip, jetilisip bargan.

Bekemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Huqıqıy juwapkerlik degende neni túsinesiz?
2. Huqıqıy juwapkerliktiń qanday túrleri bar?
3. Huqıqıy juwapkershilikke ne tiykar bolıp xızmet etedi?
4. Huqıqıy juwapkershilik qanday tártipte ámelge asırıladı?
5. Intizamlı jaza qanday jaǵdaylarda belgilenedi? Onıń qanday túrleri bar?
6. Puqaralıq (materiallıq) juwapkershilikti táriyiplep beriń, hám ol qanday jaǵdaylarda qollanıwın aytıń.
7. Hákimshilik juwapkershilikke qanday túrdegi jazalar kiredi?
8. Jinayıy juwapkershiliktiń tiykarǵı qásiyetleri nelerden ibarat?
9. Huqıqıy juwapkershilikke tartıw kim tárepinen ámelge asırıladı?
10. Huqıqıy juwapkershilik qanday sistemaǵa tiykarlanadı?

24-tema

Huqıqtı qorǵawshı mámleket organları

Prokuratura

Ádillik ministrliǵı

Ishki isler ministrliǵı

Mámleketlik qáwipsizlik xızmeti

Mámleketlik salıq komiteti

Mámleket bajixana komiteti

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Atları kórsetilgen huqıq qorǵawshı organlardıń qaysı biri boyınsha sizde maǵlıwmatlar bar? Klaslarińız benen pikirlesih.
2. Eger de siz óz velosipedihizdi urlatıp qoyсаñız, siz tez kimgе mürájáát etesiz?
3. Jinayatshını sudlaw waqtında onı kim ayıplaydı (“qaralaydı”)?
4. Usı jinayatshını kim qorǵaydı (“aqlaydı”)?
5. Ákeñiz avtomashinasın satpaqshı bolsa qaysı basqarmaǵa mürájáát etedi?
6. Atları keltirilgen basqarmalardı ne sebepten ulıwmalastırıp “huqıq qorǵaw organlar”ı dep ataymız?

Huqıq qorǵawshı mámleket organı bul — nızam jolı menen dúziliwshi, óz dúzilisine, jámiyetlik turmısta nızamshılıq hám huqıqıy tártipti támiynlew boyınsha anıq belgilengen wákillikke iye bolǵan mámleket organı.

Nızamǵa muwapıq, Ózbekstan Respublikasında huqıq qorǵawshı mámleket organları sisteması, tiykarınan, tómendegiler dúzedi:

- ◆ Prokuratura hám prokuratura organları;
- ◆ Ádillik ministrliǵı hám onıń organları;
- ◆ ishki isler ministrliǵı hám ishki isler organları;
- ◆ Mámleketlik milliy qáwipsizlik;
- ◆ Mámleketlik salıq komiteti hám salıq organları;
- ◆ Mámleketlik bajixana komiteti hám bajixana organları.

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

Prokuratura huqıq qoʻrgʻaw basqarmaları sistemasında jetekshi orındı iyeleydi. Prokuratura organları hám olardıń xızmetkerleri esaplangan prokurordıń wazıypaları tómendegilerden ibarat:

–puqaralardıń huqıqları hám máplerin, Konstitut-siyalıq dizimdi qoʻrgʻaw;

- jámiyette nızam ústemligin támiyinlew;
- huqıqbuzarlıqlardıń aldın alıw, anıqlaw hám qarsı gúresiw;
- jeke múlk hám isbilermenlikti qollap-quwatlaw;

“Prokuror” francuzsha sóz bolıp, “qaralawshi” degen mánisti ańlatadı. Biraq latinsha bul sóz “gamxorlıq” etiwı mánisin ańlatadı.

Prokuraturanın bas wazıypası — nızamnıń ústemligin engiziw, puqaralardıń huqıq hám erkinliklerin, mámleket dúzimin, mámleket hám puqaralardıń múlklerin hár túrli jinayatshılar, huqıq buzıwshılardan qoʻrgʻaw. Procuror baqlawı mámleket atınan, mámlekettiń joqarı organı bolgan Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisi tárepinen ámelge asırıladı.

Óz baǵdarları boyınsha jumıs alıp barıp atırǵan prokuraturanıń búgingi kúndegi túrleri tómendegilerden ibarat Ózbekstan Respublikası Bas prokuraturası, Qaraqalpaqstan Respublikası Bas prokuraturası, Tashkent qalalıq prokuraturası, wálayat prokuraturası, qalalar hám rayonlar prokuraturaları, basqa qánigelestirilgen prokuraturalar kiredi.

Sonǵı jıllarda mámleketimizde alıq barılıp atırǵan reformalar shegarasında prokuratura sistemasında hám túp jańalanıwlar hám júz berdi. Tiykarınan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tárepinen prokuratura organlarınıń nızamshılıqtı bekkemlew, nızamlarǵa sózsiz ámel etiliwin támiyinlew, puqaralardıń huqıqıy mádeniyatın asırıw, demokratiyalıq huqıqıy mámleketi rawajlandırıw, jeke múlk hám isbilermenlerdiń rawajlanıwın qollap-quwatlawı, qoʻrgʻaw boyınsha juwapker ekenlikleri ayrıqsha belgilendi.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 29-maydaǵı pármanına tiykarlanıp Bas prokuraturasına qarashlı Májbúriy orınlaw byurosı payda etildi hám onıń wazıypasına energiya resursları ushın tólemlerdi óz waqtında hám tolıq óndiriw, elektr hám gaz tarmaqlarına nızamsız túrde jalǵanıw hámde talan-tarajlıqtıń aldın alıw, sud

hujjetleri ham basqa hujjetlarning orinlanirvin sozsiz tamiyinlew waziyplari yukletildi.

Majiburiy orinlaw byurosi tarepinen ondirilgen daramatlar elektr ham gaz tarmaqlarin modernizaciya etiw, jana islep shigariw ham xizmet korsetiw obyektlerin iske tusiriw, xaliqning turmis darejesi ham parawanligin asiriw siyaqli maqsetlerge bagdarlawi nazerde tutilgan.

Ózbekstan Respublikasi aymagında nızamlarning aniq ham bir turde orinlaniriw ustinen baqlawdı Ózbekstan Respublikasining Bas prokurori ham oğan boysiniwshi prokurorlar amelge asiradı.

118- statya.

Prokuratura organlarning sholkemlestiriw, olarning xizmet juzgiziw tartibi ham wakillikleri Ózbekstan Respublikasi Konstituciyasi, "Prokuratura haqqında"gi Nizami ham basqada nizam hujjetleri menen belgilenedi.

Ózbekstan Respublikasidá Mámleketlik qawipsizlik xizmeti huqiqni qorgaw organlari sistemasinin belgili buwini bolip esplanadı. Ol Ózbekstan Respublikasining Konsituciyaliq sisteması, suveriteti, aymaqliq birlik mapterin sırtqi ham ishki qawiplerden qorgawshı wakillik organ sıpatında xizmet korsetedi.

Ózbekstan Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018- jil 14-marttağı "Ózbekstan Respublikasining mámleketlik qawipsizlik sistemasın jedellestiriw shara-ilajlari haqqında"gi parmani menen Ózbekstan Respublikasi Milliy qawipsizlik xizmeti Ózbekstan Respublikasi Mámleketlik qawipsizlik xizmetine aylandırıldı. Bunda har qanday, hatte kishi kolemdedi mashqala ham mámlekettin milliy qawipsizligine tiyisli bul arnawlı xizmet maseleler sheńberine kiritiliwi ham oning wakilliklerin hadden tisqari keńeytirilip jiberiliwine jol qoymaslıq parmanında nazerde tutilgan belgili qasiyetlerinen esplanadı. Mámleketlik qawipsizlik xizmeti mámleket ahmiyetindegi haqiqiy qawiplerdi oz wakilligi sheńberinde dep qarawı hamde olarning aldın alıw, anıqlaw ham olarğa qarsi guresiwdi ozining maqset ham waziypasına aylandırırıw bul parmanda belgilep qoyilgan. Yagniy, usı parman qawipsizlik xizmeti tarawındağı tüpten reformalarga tiykar boldı dep aytsa boladı.

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

Ўзбекстан Республикаси Мамлекетлик қавипсизлик хизмати 2018-йил 5-апрелде қабил этилген “Мамлекетлик қавипсизлик хизмати ҳаққинда”ғи низам тийкаринда хизмет кўрсетеди.

Ўзбекстан Республикаси Мамлекетлик қавипсизлик хизмати тўмендеги вазыпаларди а̀мелге асыради:

- мамлекет мамлекетлик қавипсизлигини ҳам ма̀плерини сиртқи ҳам ишки қавиплерден қорғав. Бул таравдағи нызамбузыпашылықлардини алдин алы, анықлау ҳам барқам берив. Бул тийкарда разведка ҳам контразведка хизметини а̀мелге асыриу;

- мамлекет shegaraların қорғав ҳам қорғаныв;

- мамлекет қавипсизлигине ҳам ма̀плерине қавип салыви мўмкин болған миллетлер ара рессалиқ ҳам диний келиспешыликке себеп болыви мўмкин болған бузғыншылық искерлигини алдин алы, анықлау ҳам сапластыру;

- терроризм, экстремизм, уйымласқан жинаятшылық сыяқлы иллетлердини алдин алы, анықлау ҳам сапластыру;

- қурал-жарақ нәшебентлик қураллары ҳам психотроп затларди нызамсыз айланысқа қарсы гўресиу;

- мамлекет сирини менен байланышлы жерлерде бул сырлардини сақланыви, арнаулы байланыш ҳамде галаба хабар қавипсизлигини тәмиyinlew ўстинен бақлауды а̀мелге асыру;

- мамлекет ма̀плери ҳам қавипсизлигине қавип тувдириви мўмкин болған коррупцияға қарсы гўресиуды алып барив;

- экономикалық, илимий-техникалық, социаллық, тарихий-мадений, рухый таравларда мамлекет ма̀плери ҳам қавипсизлигине менен

байланышлы ҳамде ўз вәкиллигине sheñberinde болған хизмет пенен шуғилланыв.

Ўзбекстан Республикаси Мамлекетлик салық басқармасы мамлекет басқарыв органи болып, салық системасындағи нызам ҳужжетлерине а̀мел қилынын, мамлекеттин экономикалық ма̀плерини ҳам мўлкий

ҳуқықларини қорғавын тәмиyinlew бойынша бақлауды жолға қойыв онини тийкаргы хизмет мақсетлеринен бери.

Мámлекетлик салıқ басқармасынıń тийкаргı wазıypaları тóмендегилер:

- салıқ таравında мámлекет сийасатın áмелге асырıw;
- салıqlardıń durıs hám óз waqtında esaplanıwı, тóленіwі hám мámлекет byujetі hámде мámлекет мақсетлі қорına түсіwін táмиyinlew;
- салıқ салıw obyektleri hám subyektlardıń тоlıқ hám аніқ esabın júритіw;
- салıқ салınатуғın bazıı keńeytiriw, салıqlardıń jáмлениwin асырıw, салıқ таравındaғı huqıqbuzarlıqlарға қарсı гúресiw бойınша shara-ilajlardı áмелге асырıw.

Usı hám usıǵan uqsas wазıypalardı orınlawda мámлекетлик салıқ басқармасы Салıқ kodeksine shetke shıqpay áмел etedi.

Мámлекетимizde áмелге асırılıп атırған салıқ reformaları náтиjesinde 2019-jıl 1-yanvardan baslap jańаланған, хalıқаралıқ tájiriybени itibарға алған halda jaratılған салıқ sisteması áмелге kiritildi. Bunda салıqlar sisteması kemeyttirildi, ápiwayılastırıldı. Салıқ тólewshiler ushın салıқ тóлемleri bir qansha jeńillestiriwди.

Ózbekstan Respublikasi Мámлекетлик bajixana басқармасы, Мámлекетлик bajixana басқармасынıń Qaraqalpaqstan Respublikasi, wálayatlar, Tashkent qalası бойınша басқарmaları, bajixana kompleksleri hám bajixana postlarinan ibarat болған bajixana organları huqıqtı qorǵawshı organlar bolıp esaplanadı. Олар Ózbekstan Respublikasınıń birden-bir bajixana сийасатın áмелге асырıwға juwapкер. Bajixana organlarınıń тийкаргı мақseti мámлекетимиздиń ekonomikalıқ máplerin qorǵawdan ibarat.

Bajixana organları óз хızметinde Ózbekstan Respublikasınıń Konsituciyasınıń, “Мámлекетлик bajixana хızметi haqqında”ǵı nızamına, басqa nızam hújjetlerine hám хalıқаралıқ shártнамаларға áмел қılған halda júritiledi.

Bajixana organlarınıń тийкаргı wазıypalarinan bajixana haqqındaǵı nızam hújjetlerine áмел etiliwin baqlaw, bajixana тóлемlerin óndiriw, bajixana таравındaǵı huqıqbuzarlıqlardıń aldın alıw, аніқlaw hám olарға shek qoyıwди ajratıp kórsetiw múmkin.

Sońǵı jillarda áмелге асırılıп атırған reformalar bajixana таравın shetlep ótpedi. Náтиjede мámлекетимizde túpten jańаланған, zama-nagóy, хalıқаралıқ standartlarına tán bajixana sisteması jaratılmaqta.

Hikmetler ғáziynesinen!

Dana wázir óz ornına qarap, geyde qatallıq, geyde múláymıllık penen is júritedi. Bunday wázir artıqsha qatallıq hám qılmaydı, kóp múláymıllık penen jumsap ta ketpeydi. Eger kóp múláymıllık qılsa, dunya talap, dámegóy adamlar onı jutıp jiberedi. Eger artıqsha qatallıq isletilse, onnan qashadı hám oğan múrajáát etpeydi. Demek dana wázir, saltanat kárxanasınıń islerineń tuwrı ilajlar qollap, jaqsı ańlağan halda ámelge asırıp, mámleketti tártip intizamğa keltiredi.

(Ámir Temur)

dóretiwshilik xızmet

Dúzgen shártli mámleketińizde:

1. *Huqıqtı qorǵawshı organlardıń qaysı birin zárúr dep tapsañız, solardı dúziń.*
2. *Prokuraturağa qanday wazıypalar júkleysiz hám wákillikler beresiz?*
3. *Ishki isler organlarına ne?*
4. *Mámleketlik qáwipsizlik xızmetine ne?*
5. *Mámleketlik salıq organlarına ne?*
6. *Mámleketlik bajxana organlarına ne?*

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Qanday organlardı biz huqıq qorǵawshı organ dep aytamız?
2. Huqıqtı qorǵawshı organlar sistemasına qaysı organlar kiredi?
3. Prokuraturanıń bul sistemada qanday ornı bar?
4. Mámleket tárepinen prokuraturağa qanday wazıypalar júkletilgen?
5. Ishki isler organları qanday wazıypalardı orınlaydı?
6. Ishki isler organları qanday wákilliklerge iye?
7. Mámleketlik qáwipsizlik xızmeti qanday organ?
8. Mámleketlik qáwipsizlik xızmeti qanday wazıypalardı orınlaydı?
9. Mámleketlik qáwipsizlik xızmeti sistemasındaǵı reformalar haqqında nelerdi bilesiz??
10. Mámleketlik salıq sistemasındaǵı reformalar haqqında nelerdi bilesiz?
11. Mámleketlik bajxana organları haqqında bilgenlerińizdi aytıń.

25-tema

Ádillik ministrliġi.
Advokatura hám Notarial mákemeler

Ziyreklestirivshi soraw hám tapsırmalar

1. Siz Ádillik ministrliġi haqqında qanday maġlıwmatlarġa iyesiz?
2. Awılñız (qalañız)da awıl (qala) ádillik bõlimi ashılġanlıġınan xabarñız barma? Bul bõlim qanday xızmet penen shuġıllanıwın bilesizbe? Bilgenleriñizdi klaslaslarıñız benen bõlisiñ.
3. Mámleketlik xızmetler orayı haqqında nelerdi bilesiz?
4. Bul oraydñ xalıqqa jaratqan qolaylıqları haqqında pikir bildiriñ.
5. Advokatura yaki advokatlar haqqında nelerdi bilesiz?
6. Notarial mekemeler yaki notariuslar haqqında ne?

Mámleketimiz huqıqtı qorġaw organları quramında ádillik organları ayrıqsha orın tutadı. Ásirese, Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoyev baslaması menen ámelge asırılıp atırġan huqıqiy reformalar nátiyjesinde ádillik organlarınıñ mámleketimiz hám jámiyetimizdegi ornı hám abroyı jánede astı.

“**Ўдйллк**” сўзи арабшадан “адалат, туврлық, расгўйлык” мánйлерин бйлдйредй.

Ўзбекстан Республикасы Президентиниң “Мámлекетлик Һуқйқй сиýасатин áмелге асырýдә áдйлик органлары Һám мákемелери хызметин тўптен óзгертйв шара-йлажлары Һаққында”ғы пárманй тйýкарында áдйлик таравындағы вертикал басқарýдй óзгертйв мақсетинде rayonлар (қалалар) áдйлик бóлимлериниң шóلكемlestiriliwi белгйлеп қойылды. Nátйýjede мámлекетимиз áдйлик органлары системасы тóмендегйше óз кóринисин тaptы:

- Ўзбекстан Республикасы Áдйлик министрлыгы;
- Qaraqalpaқстан Республикасы Áдйлик министрлыгы;
- wálayatлар áдйлик басқармалары;
- Tashkent қалалық áдйлик басқармасы;
- rayon (qala) áдйлик бóлимлери.

Áдйлик министрлыгы – Һуқйқй демократйалық мámлекет Һám пуқаралық жамйет қурыдә мámлекет сиýасатин, нызамларды ислеп шығыдй сýпатлы шóلكемlestiriy, Һуқйқй нормаларды турмыста дурис Һám бирдей қолланылыwын áмелге асырýшы мámлекет органы болып есапланадй.

Áдйлик органларыннң хызметине Áдйлик министрй basshылық етеди. Ой Ўзбекстан Республикасы Министрлер Kабинети кórсетпесине тйýкарланып Ўзбекстан Республикасы Президенти тáрепинен тայынланып, Һúкймет ағзасы есапланадй.

Áдйлик министрй Һуқйқты ислеп шығыw, қабйл етйв сýпаты Һám Һуқйқ нормалары (қағыддалар)ды турмыста қолланыw Һаққында Һár жылы Олы Majlistiн Senatында мағлыwмат берйп барадй.

Áдйлик органларыннң тйýкаргы wазйýпалары тóмендегйлерден йбарат:

- қабйл етилген нызамлар, басқа норматив – Һуқйқй Һúжетлердиң мазмуны, áһмиетин орынлаwшыларға jetkeriy, “respublika – wálayat–rayon – máһһále” принципи бойынша Һуқйқты қорғав органлары Һám суд органлары менен биргелikte Һуқйқй úгит-násiyat жумисларын áмелге асырý Һám халықтың Һуқйқй sawat-sызлыгына sheк қойыw;
- Konsituciya Һám нызамлар менен bekkemlengen инсанның Һуқйқ Һám erkinlikлерин қорғавды тáмийнlew;
- Пуқараның тйри екенлыгы Һаққындағы факты тастйýқлайды; Пуқараның белгйли бир jerде екенлыгы Һаққындағы факты тастйýқлайды; пуқараның

foto súwrettegi kórsetilgen shaxs ekenligin tastıyqlaydı; hújjetler berilgen waqıttı tastıyqlaydı huqıqıy mashqalalardı úyreniw hám huqıqıy hújjetlerdiń orınlanıwın támiyinlew;

- siyasiy partiyalardı dizimge alıw;
- fizikalıq hám yuridikalıq shaxslarǵa huqıqıy xızmet kórsetiwın támiyinlew, notorial mekemelerdi, notarius lawazımın shólkemlestiriw hám tamamlaw, notariuslar tájiriybelerin asırıw, olardı attestaciyadan ótkeriw tártibin belgilew;
- advokatlıq dúzilmeleri hám Ózbekstan Respublikası Advokatlar palatası xızmetin shólkemlestiriw, advokatlarǵa licenziya beriw;
- yurist kadrlardı tayarlaw, qayta tayarlaw hám tájiriybesin asırıwdı shólkemlestiriw jumısların ámelge asırıw.

Ádillik ministrliǵı milliy internet portalına iye bolıp, oǵan huqıqıy maǵlıwmatlar, jańa yuridikalıq sózlikler, elektron huqıqıy qollanbalar, nızam hújjetleri rejeleriniń dodalanıwı onlayn forumı payda boldı.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 9-yanvarındaǵı “Jámiyette huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyattı tereńlestiriw sistemasın túpten jedellestiriw haqqında”ǵı pármanında Ózbekstan Respublikası Ádillik ministrliǵı jámiyette huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyattı rawajlandırıw tarawındaǵı muwapıqlastırıwshı mámleket organı etip belgilendi.

Siz oqıwshılardıń huqıqıy tálim-tárbiyańızdı ámelge asırıwda hám ádillik organlarınıń úlesi úlken. Tiykarınan, oqıwshı hám studentlerdiń huqıqıy bilimlerin úzliksiz asırıp barıw ushın oqıw dástúrleri, sabaqlıqlar, oqıw materialları tayarlanıwın shólkemlestiriw ádillik organları tárepinen ámelge asırıladı.

Prezidentimiz tárepinen alǵa súrilgen “Xalıq mámleket mákemelerine emes, mámleket mákemeleri xalqımızǵa xızmet etiwı kerek” degen ideyanı ámelge asırıw ushın Ózbekstan Respublikası Ádillik ministrliǵı janında Mámleket xızmetler agentliǵı hám onıń aymaqlıq bólinbeleri shólkemlestirilgen.

“Yagona darcha” principi tiykarında úy-jaylardaǵı suw tarmaqları, kanalizaciya, ıssılıq tarmaqları, jeke tártipte úy-jay salıw ushın ruqsatnama alıw, turar jay boyınsha dizimge alıw (propiska), dizimnen shıǵarıw, túrli arxiv maǵlıwmatnamalar (patentler), guwalıqlar hám rásmiy hújjetler dublikatların alıw sıyaqlı xızmetler kórsetpekte. Nátiyjede Mámleket xızmetleri orayları xalıqtıń waqıt hám qárejetlerin kemeytiw maqsetinde jalǵız jer sıpatında shólkemlestirildi.

Advokatura — huqıqiy institut bolıp, ol advokatlıq xızmeti menen shuğıllanıwshı yuridikalıq shaxslar hám de jeke advokatlıq penen shuğıllanıwshı ayırım fizikalıq shaxslardıń erkin, ıqtıyarlı, kásiplik birlespelerin óz ishine aladı. Advokatura Ózbekstan Respublikası Konsituciyası hám de “Advokatura haqqında”ǵı nızamǵa muwapıq Ózbekstan Respublikası puqaraları, shet el puqaraları, puqaralıǵı

“Advokat” latinsha söz bolıp, “qorǵawshı”, “aqlawshı” degen mánisti bildiredi.

bolmaǵan shaxslarǵa, kárxanalar, mekemeler, shólkemlerge yuridikalıq járdem kórsetedi.

Advokatura — huqıqiy institut (ayırıqsha topar) bolıp, ol advokatlıq xızmeti menen shuğıllanıwshı adamlar hám de jeke advokatlıq penen shuğıllanıwshı ayırım adamlardıń erkin, ıqtıyarlı, kásiplik birlespesi bolıp tabıladı.

Advokatlar basqa túrdegi yuridikalıq járdem kórsetiwleri de múmkin. Ayırım jaǵdaylarda olar óz aldına biypul járdem kórsetedi.

Joqarı yuridikalıq maǵlıwmatqa iye bolǵan hám advokatlıq xızmeti menen shuğıllanıw huqıqın beriwshi licenziyanı belgilengen tártipte alǵan Ózbekstan Respublikası puqarası Ózbekstan Respublikası advokat bolıwı múmkin. Belgilengen tártipte qarım-qatnasqa uqıpsız yaki qarım-qatnasqa uqıbı sheklengen dep tabılǵan, sonday-aq sudlanǵanlıq jaǵdayı tamamlanbaǵan yaki sudlanǵanlıǵı alıp taslanbaǵan shaxslardıń advokatlıq jumısı menen shuğıllanıwına jol qoyılmaydı.

Advokat hakamlik sudlarında hám jumıs júritedi.

Advokatlıq iskerligin litsenziyalaw tártibi Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabineti tárepinen belgilenedi.

Nızamǵa muwapıq, advokatlar tómendegi yuridikalıq xızmetlerdi kórsetedi:

- yuridikalıq máseleler boyınsha másláhát hám túsindiriw, nızamlar boyınsha awız eki hám jazba maǵlıwmatlar beriw;
- puqaralıq hám de hákimshilik huqıq buzıwshılıq isleri boyınsha sud hám mámleket organlarında wákillik wazıypasın atqarıw;

– dáslepki tergew hám sudta jinayat isleri boyınsha qorǵawshı, jábirileniwshiler, puqaralıq isleri boyınsha dawager hám juwapkerlerdiń wákilleri sıpatında qatnasıw hám t.b.

Belgilengen tártipte licenciya alǵan shaxs advokatlıq jumısın óz advokatlıq byurosın ashıp, jeke tártipte ámelge asırıwǵa yamasa basqa advokatlar (sharikler) menen advokatlıq firmasın yaki aǵzalıqqa tiykarlanıp advokatlar keńesin dúziwge yamasa jumıs islep atırǵan sonday advokatlıq dúzilmelerinen birine kiriw yaki yuridikalıq máslá-hátxanada islegen halda advokatlıq iskerlikti ámelge asırıwǵa haqlı. Advokat óz iskerligin tek bir advokatlıq dúzilmesinde ámelge asırıwǵa haqlı.

Advokatura óz iskerligin nızam ústinligi, ǵárezsiz hám basqa demokratik princip tiykarında ámelge asıradı.

Ózbekstan Respublikasında nızamlar, hákimshilik hújjetler orınlanıwın támiynlewde *notarial mákemeler* huqıqın qorǵawshı organlarǵa jaqınnan járdem beredi. Ózbekstanda notarial háreketler “Notariat haqqında”ǵı nızam hám basqa nızamlarǵa muwapıq notarial mákemeler notariusları tárepinen ámelge asırıladi.

*Notariallıq keńselerde islewshi lawazımlı shaxslar **notariuslar** dep ataladı, olar orınlaytuǵın isler **notarial isler** dep júrgiziledi.*

Notarial mákemeler Ózbekstan Respublikası Ádillik ministrliği tárepinen shólkemlestiriledi hám tamamlanadı. Notaryus lawazımına 25 jastan kishi bolmaǵan, joqarı yuridik maǵlıwmatqa hám úsh jıllıq stajǵa iye bolǵan, tájriybe imtiqanın tapsırǵan Ózbekstan puqarası ılayıq tabıladi.

Notarial mákemeler wazıypaları tómendegiler:

- pitimlerdi hám wásiyatnamalardı tastıyqlaydı;
- erli-zayıptıń ulıwma mal-múlktegi úleske múlk huqıqı hám miyrasqa bolǵan huqıq haqqında guwalıq beredi;
- miyras mal-múlktiń qorıqlanıwına tiyisli shara-ilajlar kóredi;
- hújjet nusqa hám kóshirmeleriniń tuwrılıǵın tastıyqlaydı;
- hújjettiń tuwrı awdarma etiliwin tastıyqlaydı;
- hújjetlerdegi imzanıń haqıqıylıǵın tastıyqlaydı;
- kóshpes múlk satıp alınǵanlıǵı haqqında guwalıq beredi;
- puqaranıń tiri ekenligi haqqındaǵı faktti tastıyqlaydı; puqaranıń belgili bir jerde ekenligi haqqındaǵı faktti tastıyqlaydı; puqaranıń

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

foto súwrettegi kórsetilgen shaxs ekenligin tastıyqlaydı; hújjetler berilgen waqıttı tastıyqlaydı;

- pul summaları hám qımbat bahalı qağazlardı depozitke qabil etip aladı;
- hújjetlerdi saqlaw ushın qabil etip aladı;
- pul tólew ushın cheklerdı beredi hám chekler boyınsha pul tólenbegenligin tastıyqlaydı.

Notarial háreketlerdi ámelge asırıp atırǵanda puqara hám ámeldar shaxslar tárepinen nızambuzıwshılıq háreketleri anıqlanǵanda shólkemlerge, prokurorǵa xabar etiledi. Tárepler kórsetilgen shártnamanıń mazmunın, tıp maqsetke sáykesligi hám nızam talaplarına qayshı kelmeytuǵınlıǵın tekseredi. Jınayiy iskerlikten alınǵan dáramatlardı legallastırıw, terrorizm hám ǵalaba qırǵın quralların tarqatıwdı qarjılandırıw menen baylanıslı notarial háreketler haqqındaǵı maǵlıwmatlardı arnawlı mámleket organlarına usınıs etedi.

Kóshpes mülk, úy-jay, miyras, ijara, sawǵa hám aldı-sattı mülkiniń bahası haqqındaǵı maǵlıwmatlardı, avtotransport qurallarınan paydalanıw, alıp taslaw ushın isenim xatlardı, usı qurallardan basqa shaxslarǵa ótkeriw, ijaraǵa beriw sıyaqlı shártnama maǵlıwmatların ishki isler organına wásiyat etiwshiniń óliminen keyin mápdar shaxslarǵa wásiyatnama haqqındaǵı maǵlıwmattı beredi.

Notarius óz kásiplik májbúriyatın buzǵanlıǵı ushın nızamlı juwapker bolıwı múmkin.

Notarial mákemeler avtomatlastırılǵan jeke xabar sisteması arqalı notarial háreketlerdi orınlaw imkanına iye.

Hikmetler ǵáziynesinen!

Insan tárbiyasınıń dárejesi basqanıń huqıqın húrmet etiw menen belgilenedi. (Muhammad Kamol Pilav)

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Ózbekstan Respublikası Ádillik ministrliǵı qanday organ?
2. Ádillik organı sisteması quramın aytıń.
3. Ádillik organlarınıń tiykarǵı wazıypaların sanap beriń.
4. Mámleket xızmetleri orayları qanday maqsetlerde shólkemlestirilgen?
5. Advokatura qanday organ? Onıń qanday wazıypaları bar?
6. Notariuslar mákemeleri ne? Olardıń qanday wazıypaları bar?
7. Advokatlar qanday xızmetlerdi kórsetedi? Notariuslar ne?

26-tema

**QURALLÍ KÚSHLER HÁM JASLARDÍ
ÁSKERİY-WATANSÚYIWSHILIK RUWXÍNDÁ
TÁRBIYALAW**

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. *Qurallı kúshler degende neni túsinesiz?*
2. *Siz yaki klaslasıńızdıń ajaǵaları áskeriý xızmette bolǵanba? Olardıń xızmeti haqqında sáwbetlesih.*
3. *Áskeriý minnet mánisin siz qalay túsinesiz?*
4. *Armiya atamasınıń mánisin bilesizbe?*
5. *Siz oqıp atırǵan mektepte áskeriý watansúyiwshilikke baǵısh-langan qanday ilajlar ótkeriledi?*

Ózbekstan Respublikasınıń Qurallı Kúshleri Ózbekstan Respublikasınıń suverenitetin, aymaqlıq dúzilisin, xalıqtırn tınısh hám qáwipsizligin qorǵaw, urıslar hám qurallı máselelerdiń aldın alıw, zárúr bolǵanda qaytarıw ushın mámleket tárepinen shólkemlestiriledi hám uslap turıladı. Qurallı kúshler óz ishine áskeriý birlespeler, birlesiwler hám toparlardı óz ishine aladı.

Qurallı Kúshlerdiń úsh belgisin biliwimiz kerek.

Birinshiden, Qurallı Kúshler nızamshılıqta bekkemlengen óz dúzilisi hám wazıypalarına iye bolǵan mámleketlik shólkem esaplanadı.

Ekinshiden, Qurallı Kúshler áskeriy shólkem bolıp, áskerlerdi birlestiredi, qural kúshine iye boladı.

Úshinshiden, Qurallı Kúshler taktikalıq tezlik hám strategiyalıq dárejede urıs hám áskeriy háreketler alıp barıwǵa baǵdarlangan ayrıqsha áskeriy shólkem.

“Búgingi kúnde dúnyanıń ayırım orınlarında júdá keskinlesip baratırǵan qanlı mashqalalar, terrorizm hám ekstremizm qáwpi bizlerden barqulla sergek hám abaylı bolıwdı talap etpekte. Sol boyınsha Ózbekstan shegaralarınıń qáwipsizligi hám qol qatılmaslıǵın támiyinlew, mámleketimizdiń qorgaw qábletin bekkemlew, jurtımız bosǵasında hesh qanday qáwiplerdi jaqınlatpaw sıyaqlı sheshiliwdi talap etiwshı wazıypalar barqulla dıqqatımız orayında boladı.”

SH.Mirziyoyev

Ózbekstan Respublikasınıń Qurallı Kúshleri Ózbekstan Respublikasınıń mámleket suverinitetin hám aymaqlıq dúzilisi, xalıqtıń tınısh turmısı hám qáwipsizligin qorgaw ushın dúziledi.

Qurallı Kúshler mámleket áskeriy shólkeminiń hám mámleket qorgaw sistemasınıń negizi bolıp, áskeriy máselelerdi jılawlaw hámde olardıń aldın alıw, sonday-aq, mámlekettiń áskeriy qáwipsizligin támiyinlew ushın shólkemlestirilgen. Qurallı Kúshlerdiń jumısı, wazıypaları Ózbekstan Respublikasınıń Konstituciyası. “Qorgaw doktrinası haqqında”ǵı nızamı hám basqa huqıqiy hújjetler menen tártipke salınadı.

Qurallı Kúshler quramına Ózbekstan Respublikası Qorǵanıw, Ishki isler, Ayrıqsha jaǵdaylar ministrlikleriniń, Mámleket qáwipsizlik xızmetiniń hám basqa basqarmalardıń tiyisli basqarıw organları, armiyaları, áskeriy qurılımlar sonday-aq, Milliy gvardiya kiredi.

Mámleket qorǵanıwına hám Qurallı Kúshlerge basshılıqtı Ózbekstan Respublikası Prezidenti — Ózbekstan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Joqarı bas asker basshısı, ámelge asıradı.

Áskeriy xızmet — Ózbekstan Respublikası puqaralarınıń Qurallı Kúshler qatarında ulıwma áskeriy májbúriyatın orınlawdaǵı mámleket

xizmetiniñ ayriqsha túri esaplanadı. Áskeriy xizmetke 18 jasqa tolğan, den sawlıǵına kóre Qurallı Kúshler qatarında áskeriy xizmetti ótewge jaramlı puqaralar shaqırıladı.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti, Ózbekstan Respublikası Qurallı Kúshleriniñ Joqarı bas asker basshısı Shavkat Mirziyoyev tárepinen belgilep berilgen. “Armiya hám xalıq birligi” sistemasına tayanıp, respublika mekteplerinen baslap joqarı bilim mekemelerine shekem ózine tán ayriqsha-úzliksiz áskeriy-watansúywshilik tálimniñ jeke sisteması jaratıldı. Jaña Qurallı Kúshler akademiyası shólkemlestirildi, áskeriy bilim orınlarınıñ jumısları shólkemlestirildi.

Qurallı Kúshler sistemasında Jaslar Awqamı birlemshi bólimleri dúzildi. Bul wazıypalardıñ orınlanıwın támiyinlew maqsetinde “Jaslardı áskeriy watansúywshilik ruwxında tárbiyalaw haqqında”ǵı Ministrler Kabinetiniñ 2018-jil 23-fevraldaǵı qararı qabıl etildi.

Jaslardı áskeriy watansúywshilik ruwxında tárbiyalaw Konsepciyasınıñ mazmunın ana Watanımızdı kóz qarashıǵınday asıraw, onı dúnyaǵa tanıtıw, Ózbekstanniñ haqiqiy watansúyǵish puqaraların kamalǵa keltiriw wazıypası. Hár bir jas puqara sanasına watança sadıqlıq, watandı qorǵaw minneti ekeni, janajan Watanımızdıñ gárezsizligi hám rawajlanıw jolında pidayı gúresken milliy qáhármanlarımız benen pikirlesiw, milliy armiyamızǵa fizikalıq bekkem hám ruwxıy jetilisken jaslar zárúrligi hám áskeriy xizmet há bir Ózbekstan puqarası ushın muqaddes wazıypası ekenliǵın añlaw hár bir jas puqaranıñ tiykarǵı wazıypası.

Jaslardı áskeriy watansúywshilik isleri tórt basqıshta ámelge asırıladı:

Birinshi basqısh, 3—17 jastaǵı balalardıń átirapımızdaǵı álem, Watan haqqındaǵı dáslepki túsinikler shańaraqta hám mektepke shekemgi bilim beriw mekemelerinde qosıq, taqmaq, multfilm, oynılar oynaw hám súwretler salıw arqalı mámleket nıshanlarına húrmet hám ana jurıtına muhabbat qalıplestirilip barıladı.

Ekinshi basqısh, 7—16 jastaǵı oqıwshılardıñ Watança muhabbatı hám sadıqlıǵın bekkemlew. Olardı ana jurıtı aldındaǵı perzentlik májbúriyatın orınlaw ushın tayarlaw. Olarda Qurallı Kúshler qatarında xizmet etip atırǵan ajaǵalarına háwesin oyatıw. Áskeriy xizmetti arzıw etken hár bir jas balalıqtan-aq fizikalıq bekkem bolıwǵa, hár dayım sport penen shuǵıllanıwı, mekteptegi barlıq pánlerdi puqta ózlestiriwi, bos waqıttan únemli paydalanıwı hám “Jas kitapxan” sıyaqlı tańlawlarǵa

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

qatnasıw, jetiskenliklerge erisiwge umtılıw lazım. Oqıwshılardı “Temurbektiń áwladları”, “Ózbekstanniń perzentleri batır bolar” sıyaqlı áskeriy sport jarıslarda belsene qatnasıw talap etiledi.

Ushinshi basqısh, 16—18 jastağı jaslardı watanga hám onı qorgaw ushın múnásip xızmet qılıwga ruwxıy hám fizikalıq tayarlaw. Olarğa milliy armiyamız ushın fizikalıq bekkem hám ruwxıy jetilisen jaslar zárúrligi, áskeriy xızmettiń áhmiyeti hám de Qurallı Kúshlerde alıp barılıp atırğan reformalar haqqında kórgizbe qurallar arqalı maǵlıwmatlar berip barıw.

Tórtinshi basqısh, 18—30 jastağı jaslardı hár tárepleme jetik, atana hám Watanǵa sadıq insanlar etip tárbiyalaw, Watan qorgawına hár dayım tayar bolıw hám Qurallı Kúshler qatarında xızmet májbúriyatın ótep atırğan jaslar menen maqtanıw, konsituciyalıq minneti hám áskeriy antına sadıqlıq sezimlerin qalıplestirip barıw.

Jaslardı áskeriy watanparwarlıq ruwxında tárbiyalaw Konceptsiyada belgilengen, óz tańlağan kásibińizdi puqta iyelewińiz hám jetik qánige bolıp jetilisiw ushın bos waqıttı mazmunlı ótkeriwi lazım. “Jas kitapxan” tańlawına qatnasıwına háreket etip ilimiy hám ádebiy ádebiyatlardı dodalaw watanparwar, pidayı, batır hám sergek bolıwga shaqıradı.

*Ózbekstan Respublikasın qorgaw Ózbekstan Respublikasınıń hárbir puqarasınıń minneti. Puqaralar nızamda belgilengen tártipte áskeriy yaki alternativalı xızmetti ótewge májbúr.
52-statya.*

Áskeriy watanparwarlıq Watannan maqtanıwı, aydın keleshekke isenim ruwxın kórsetip beredi. “Watan” ataması tiykarınan arabsha sóz bolıp, “ana yurt” mánisin bildiredi. Watan túsiniği keń hám tar mánide qollanıladı. Bir xalıq wákilleri birlesip jasad turğan, olardıń áwladlari azelden jasad aymağı názerde tutılса, bul keń mánidegi túsiniк esaplanadı. Adam tuwılıp ósken úy, máhálle, awıl názerde tutılса bul tar mánidegi túsiniк esaplanadı. “Watan” hám “Watanparwarlıq” túsiniкleri barqulla birge keliwshi ajralmas túsiniкler esaplanadı. Watanparwarlıq shaxstıń ózine tiyisli bolǵan millet, watanı menen maqtanıw, búgingi kúni haqqında qayǵırıwı, óz Watanınıń aydın kelesheğine isenimdi kórsetiwshi joqarı páziylet sanaladı. Biz isenemiz, siz joqarı batır áwladlarımızǵa múnásip miyras hám watannıń huqıqıy qorgawshıları bolıp ósesiz.

Sholw jasań

“Áskeriy xızmet waqtında hárbir jas ásker menen ayrıqsha is alıp barıwımız, olardı aldı menen Jalalatdin Manguberdi hám Amir Temur sıyaqlı ullı, batır áwladlarımızğa múnásip miyrasları, ana Watandı huqıqıy qorgawshıları etip tárbiyalawımız kerek”.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoyev.

dóretiwshilik xızmet

“Sherik” (armiya, áskeriy dúzilme) navkar alıwda úsh qağıydağa ámel qıldım:

- *Birinshiden, jigittiń kúsh-quwatına;*
- *Ekinshiden, qılıshı oynata alıwına;*
- *Úshinshiden, aqıl-parasatınıń jetiliskenligine.*

Usı úsh pázıylet birge bolsa, navkarlık xızmetine aldım. Sebebi, kúsh-quwatlı jigit hár qanday qıyınshılıqlarğa, azap-aqıbetlerge shıdamlı boladı, qılısh oynata alatuğın adam qarsılasın jeńe aladı, aqıllı hár jerde aqıl oyın iske salıp qıyınshılıqlardı jeńiwi múmkin.

Ámir Temur

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Qurallı Kúshler qanday mámleketlik shólkem esaplanadı?
2. Qurallı Kúshler quramı nelerden ibarat?
3. Qurallı Kúshlerge basshılıqtı kim ámelge asıradı?
4. Kimler áskeriy xızmetke shaqırıladı?
5. Jaslardı áskeriy watansúyiwshilik ruwxında tárbiyalaw koncepciyası qanday maqsette qabıl etildi?
6. Koncepciyanıń basqıshları hám wazıypaların táriyplep beriń.
7. Ámir Temur qaysı shártler tiykarında jigitlerdi saqshılıqqa tańlap alğan?
8. Siz watandı qorgaw hám haqıqıy ásker bolıw ushın ózınızdi qanday tayarlawınız kerek?

Bap boyınsha ulıwma tákirarlaw ushın sorawlar hám tapsırmalar

1. Huqıq buzıwshılıq túsiniġin táriyipleń.
2. Mámleketimiz nızamshılıġında huqıqıy juwapkershilik neshew hám qanday túrlerge ajratılġan?
3. Prokuraturanıń bul sistemadaġı ornı qanday?
4. Jınayat islengeninde sorastırw islerin alıp barıw boyınsha qanday organlar wákillikke iye?
5. Ádillik Ministrliğiniń qanday organları bar?
6. Jámiyetlik qáwiplilik qanday jaġdaylarda júzege keliwi múmkin?
7. Huqıqqa qarsılıq atamasın qalay túsinesiz?
8. Hákimshilik juwapkerlikke qanday túrdegi jazalar kiredi? Jınayat juwapkerlik degenimiz ne?
9. Ol qanday huqıq buzıwshılıq jaġdaylarında qollanıladı hám onıń eń tiykarġı qásiyetleri nelerden ibarat?
10. Notarial keńesleri qanday wazıypalardı atqaradı? Notariuslar qanday adamlar? Atamalarġa say táriyiplerdi beriń.

Atamalarġa say táriyiplerdi beriń.

1. Prokuror

2. Huqıqbuzarlıq

3. Jınayat

4. Advokatlar kollegiyası

5. Advokat

a) latınsha sóz bolıp, “qorġawshı” degen mánisti bildiredi mánini bildiredi.

b) jámiyet ushın qáwipli bolġan qılmıs (háreket yaki háreketsizlik).

d) francuzsha sóz bolıp, “qaralawshı” degen mánisti ańlatadı.

e) óz is-háreketin túsinetuġın hám oġan juwap bere alatuġın shaxstń huqıqqa qarısı is-háreketinen kelip shıġıwshı ayıbı.

f) huqıqıy institut (öz aldına topar) bolıp, ol advokatlıq xızmeti menen shuġıllanıwshı shaxslar hám de jeke advokatlıq penen shuġıllanıwshı ayırım shaxslardıń erkin, iqtıyarlı, kásiplik birlespesi.

Вар бойинша testler

- 1. Prokuratura organlariniń jeke oraylastırılğan tiziminde Ózbekstan Respublikasınıń qaysı tolıq erkli puqarası bassılıq etedi?**
 - a) Bas prokuror;
 - b) Prokuratura kollegiya baslıǵı;
 - d) Wálayat prokurorları tárepinen saylanǵan shaxs;
 - e) Ózbekstan Respublikası prokurorı.
- 2. Qaysı qatardaǵı juwap qawenderlik maǵanasın ańlatadı?**
 - a) Advokat;
 - b) Ádillik ministirligi;
 - d) Prokuror;
 - e) Sudya.
- 3. Prokuror qanday jumislardı baqlap baradı?**
 - a) Tergew jumisların;
 - b) Sudlaw jumisların;
 - d) Nızamlardıń anıq orınlanıwın;
 - e) Húkimniń ámelge asırılıwı.
- 4. Ózbekstan Respublikası aymaǵında nızamlardıń anıq hám bir-dey ámelge asırılıwın baqlap barıwın kim hám qaysı mámleketlik organı tárepinen alıp barıladı?**
 - a) Ádillik wázirligi;
 - b) Notarial mákemeler;
 - d) Ózbekstan Respublikası bas Prokurorı hám oǵan baǵınıńqı prokurorlar;
 - e) Sud organları.
- 5. Qorgawshı bul ...**
 - a) Jınayat jumisların sudda kórip shıǵıw procesinde puqaralardı qorgawshı shaxs;
 - b) Sudta qatnasıwshı hám mámleket máplerin qorgawshı shaxs;
 - d) Ayıplanıwshı tárepinen shaqırılǵan shaxs;
 - e) Ayıplanıwshınıń nızamlı wákili.
- 6. Jınayatshılıqtıń qaysı túrinde mámleket tárepinen eń awır jazalar qollanadı?**
 - a) Hákimshilik;
 - b) jınayat;
 - d) intizamlı;
 - e) puqaralıq.
- 7. Hákimshilik juwapershiligi neshe jastan belgilenedi?**
 - a) 16 jastan;
 - b) 14 jastan;
 - d) 15 jastan;
 - e) 17 jastan.

Mámleket organlariniñ kúndelik iskerliginde insan huqıq hám erkinlikleriniñ ústinligine tán konsituciyalıq sistema sózsiz támiyenleniwi shárt.

Shavkat Mirziyoyev

VI BAP

ERJETPEGENLERDIŇ HUQÍQLARÍ, MINNETLERI

Puqaralıq nızamshılıqta erjetpegenlerdiñ huqıqları
Jınayat nızamshılığında erjetpegenlerdiñ huqıq hám májbúriyatları
Shańaraq nızamshılığında erjetpegenlerdiñ huqıq hám
májbüriyatları
Miynet nızamshılığında erjetpegenlerdiñ huqıqları

27-tema

Puqaraliq nizamshılıgında erjetpegenlerdiń huqıqları

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. *Süwretlerdegi insanlardıń jasların shamalap anıqlań.*
2. *Olardıń huqıqtı bilim dárejesi boyınsha toparlarǵa bóle alasız ba? (yaǵnıy huqıqları bir-birine uqsasların bir topar etip).*
3. *Ajratqan toparlarıńızdaǵı adamlardıń huqıqları arasında qanday ózgeshelikler bolıwı múmkin dep oylaysız. Juwabıńızdı dálilleń.*
4. *Islegen hár qanday hâreketleri ushın olardıń juwapkershiliginde de parq bolıwı múmkin be?*
5. *Mámleketimizde insan neshe jasınan baslap erjetken dep esaplanıwın bilesiz be?*

6. *Ne ushın usı jasında olar erjetken bolıp esaplanadı dep oylaysız?*

Ўзбекстан Республикасындағи барлиқ шахслар (физикалиқ һәм юридикалиқ) мүлке байланисли һәм байланисли болмаған қатнасиқларди һәм товар—пул қатнасиқларин тартипке салп туривши ҳуқиқи нормаларин өзинде јәмлеген тарав — бу пуқаралиқ ҳуқиқи тарави.

Пуқаралиқ низамшилғина тийкарланп, пуқара ийелик этиви мүмкин болған ҳуқиқ һәм миннетлери јујналп пуқаранин ҳуқиқи қабилетин шөлкестиреди.

Пуқаралиқ ҳуқиқи ен даслеп аyyемги Римде payda болған һәм ҳуқиқ пуқаралар ортасидағи қатнасиқларди тартипке салған. Бүгунги күнге келип көпшиллик мамлекетлерде пуқаралар арасидағи қатнасиқларди тартипке салатуғин миллий ҳуқиқ дизиблири жаратилған. Мамлекетимизде пуқаралар ортасидағи қатнасиқлар Ўзбекстан Республикасинин Конституциyasi һәм Ўзбекстан Республикасинин Пуқаралиқ кодекси арқали тартипке салнади.

Пуқаранин ҳуқиқи қабилети ол тувилған вақиттан баслап payda болadı һәм дунядан отиви менен жоғалади.

Пуқаранин қарим-қатнас уқибі болса, пуқаранин өз һарекетлери менен пуқаралиқ ҳуқиқларға ийе болиw һәм оларди әмелге асирив, ози ushın пуқаралиқ wазипаларди payda этиw һәм оларди оринлаw қабилети болп, бу қабилет пуқара er jetkende, yaғниy он сегиз jasqa толған вақитта толиқ көлемде payda болadı.

Пуқаралиқ ҳуқиқ һәм wазипалари төмендегилерден јүзеge келиди:

1) низамда көзде тutilған шартнамалар һәм басқада pitimlerden, sonin menen birge низамда көзде тutilған болмасада, бирақ оған қарси болмаған шартнамалар һәм басқа pitimler;

2) низамда пуқаралиқ ҳуқиқ һәм wазипалари payda болиwинин тийкари сипатинда көзде тutilған мамлекетлик органлардин ya болмаса пуқаралардин өзин-өзи басқарив organlari һүјжетлеринен;

3) судтин пуқаралиқ ҳуқиқ һәм wазипаларин белгилеген низаминан;

4) низам јол қoyатуғин тийкарларда mal-mүлк алиw jaғdayинда;

5) пән, әдебиyat, көркем өнер shıғarmaların jaratıw, oylanıp tabıw һәм басқа интеллектуал xızmetler нәтијесинде интеллектуал xızmetler нәтијесинде;

- 6) basqa insanğa zıyan etiw nátiyjesinde.
- 7) tiykarsız bayıp ketiw nátiyjesinde.
- 8) Puqaralar hám yuridikalıq shaxslardıń basqa háreketleri nátiyjesinde;
- 9) nızam hújjetleri puqaralıq-huqıqıy juwmaqlarınıń kelip shıǵıwı menen baylanıstıratuǵın jaǵdaylar nátiyjesinde.

Erjetpegenlerdiń qarım-qatnasqa uqıplılıǵın belgilewde jas insannıń denesi, boyı, bulshıq etleri hám sana-sezim qábiiletleriniń rawajlanıw dárejesi itibarǵa alınǵan.

Ózbekstan Respublikası “Puqaralıq kodeksi”ne tiykarlanıp, insan- nıń tolıq kólemdegi qarım-qatnas uqıbı 18 jasqa kirgende payda boladı.

Puqaraniń óz háreketleri menen puqaralıq huqıqlarına iye bolıw hám olardı ámelge asırıw, ózi ushın puqaralıq wazıypalardı payda etiw hám olardı orınlaw uqıbı (qarım-qatnas uqıbı) ol erjetkennen soń, yaǵnıy 18 jasqa tolgannan soń keń kólemde payda boladı.

22-statya.

14 jastan 18 jasqa shekem bolǵan erjetpegenler:

- 1) óz miynet haqısı, stipendiyası, basqa dáramatlarǵa iyelik etiw;
- 2) hár qıylı avtorlıq huqıqların ámelge asırıw;
- 3) nızamǵa muwapıq banklerge amanat qoyıw, olarǵa iyelik etiw;
- 4) hár qıylı tutınıw pitimlerdi dúziw huqıqına iye.

6 jastan 14 jasqa shekem bolǵan kishi jastaǵı balalar:

1. mayda tutınıw pitimlerdi;
2. biypul xızmet (máp) kóriwge qaratılǵan pitimler.
3. nızamlı túrde belgili bir maqset yaki erkin iyelik etiw ushın berilgen qarjularǵa iyelik etiw haqqındaǵı pitimlerdi dúziwge haqlı.

16 jasqa tolgan erjetpegen shaxs nızamda kórsetilgen shártler tiykarında islep atırǵan yamasa isbilermenlik xızmeti menen shuǵıllanıw atırǵan bolsa, ol sud qararı menen tolıq qarım-qatnasqa ılayıq dep daǵazalanıwı múmkin. Bunı puqaralıq huqıqta **emansipaciya** dep júrgiziledi. Bul jaǵdayda ata-ana, perzentlikke alıwshılar hám qáwender emansipaciya etilgen erjetpegenniń wazıypaları boyınsha, atap aytqanda ol jetkizgen zıyan juwmaǵında kelip shıqqan wazıypalar boyınsha juwapker bolmaydı.

Emansipaciya — latinscha “Emancipatio” “aymaqlarda teʼlesiw” degan mánini aʼnlatadi.

Erjetpegenge shekem nızamli túrde nekeden ótken puqara nekeden ótken waqıttan baslap qarım-qatnas qábiletine iye boladı. Neke dúziw nátiyjesinde iye bolǵan qarım-qatnas qábileti on segiz jasqa tolmastan burın neke biykar etilgen jaǵdayda da toliq saqlanıp qaladı.

Neke haqıyqıy emes dep tabılǵanda sud erjetpegen erli-zayıp sud belgilengen waqıttan baslap toliq qarım-qatnas qábileti joǵaltqanlıǵı tuwralı nızam qabıl etiliwi múmkin.

Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabineti, Qaraqalpaqstan respublikası Ministrler Kabineti, wálayat, posyolka, qala, hákimliklerinde Erjetpegenler jumısları boyınsha komissiyalar dúzilgen. Bul komissiyalardıń maqseti hám wazıypaları tómendegilerden ibarat:

- erjetpegenlerdiń baqlawsız hám qarawsız qalıwları, jinayatlardıń aldın alıw;
- erjetpegenlerdiń nızamǵa qarsı háreketleri hám jinayatlardı jaǵday, imkan tuwdırıwshı sebepler hám jaǵdaylardı anıqlaw hám boldırmaw;
- erjetpegenlerdiń huqıqları hám máplerin qorgaw;
- sociallıq tárepten qáwipli jaǵdayda bolǵan erjetpegenler menen tárbiyalıq jumıslar alıp barıwdı jolǵa qoyıw.

Komissiyalar tárepinen qabillangan, olardıń imkaniyatlarınan kelip shıqqan nızamlar mámleket organları, basqa shólkemler hám hámeldar insanlar tárepinen orınlanıwı májbúriy esaplanadı.

15 jaslı Nazım jazǵı dem alıs waqtında ata-anasınıń irazılıǵı menen shayxanaǵa mineral suw satıwshı bolıp jumısqa jallandı. Shayxana xojayını onı háptesine 48 saat isletip, úlken úlkenler menen teńdey aylıq tóledi?

- 1) Shayxana xojayını Nazımniń huqıqın buzǵan bolıwı múmkin be?
- 2) Usı háreket qatnasıwshılarınıń qaysı biri nızamdı buzdı dep oylaysız?
- 3) Olardıń huqıqıy jaqtan sawatlı desek múmkin be?

Sholw jasań

Erjetpegen shaxslar jetkergen zıyan ushın olardıń ata-anaları yaqı qáwenderleri yamasa olardı baqlawshı oqıw, tárbiya yaqı emlew mekemeleri juwapker boladı.

dóretiwshilik xızmet

1. 5 jaslı Dilshattıń súwret sızwıǵa qábileti bar. Onıń salǵan súwretlerinen is jaǵdayında paydalanıw ushın baqsha apası albom tayarladı.

- Dilshattıń huqıqları buzılǵan ba?
- Dilshattıń huqıqın kim qorǵaydı?

2. Jazǵı demalis kúnlerinde 14 jasl Nabijan firmaǵa usta járdemshisi bolıp jumısqa kirdi. Aylıq is haqsın jıynap, planshet satıp aldı. Ol bunday etiwge haqlı ma? Pikiirińizdi dálilleń.

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Huquqıy qábilet degenimiz ne?
2. Qarım-qatnas qábileti degende neni túsinesiz?
3. Huquqıy qábilet hám qarım-qatnas qábiletine mısallar keltiriń.
4. Puqaralıq huqıq hám wazıypaları qanday jaǵdayda júzege keledi?
5. Emansipaciya degenimiz ne?
6. Tomendegi tablicanı dápterińizge sızıń hám Ózbekstan Respublikası Puqaralıq kodeksine tiykarlanıp erjetpegenlerdiń qarım-qatnas qábiletleri tiykarında toltiriń:

6 jastan 14 jasqa shekem bolǵan kishi jastaǵı balalar:	14 jastan 18 jasqa shekemgi bolǵan erjetpegenler:	16 jasqa tolǵan erjetpegenlyer
		Úlgi: Mayda sociallıq pitimlerdi dúzedi.

28-tema

Ҷиноят низамшўлиғида ержетпегенлердиң
ҳуқуқ ҳәм миннетлери

Зийреклестриривши сорав ҳәм тасирмалар

1. 1-3-сўвретлердеги савлеленген жағдайларди тариплең.
2. Бул сўвретлердеги балалар келесекте қандай инсанлар болп жетилиши мүмкин деп ойлaysыз. Олардиң жарқин келесеклери ушун қандай кепилликлер бар?
3. 4-сўвреттеги баланиң низамға тис ҳәрекетиниң жулмағи қандай болви мүмкинлиги туврالی не дей аласыз?
4. 6-сўвреттеги бала не себептен бундай жағдайға тускен?
5. 4-ҳәм 6-сўвретлердеги балаларди жазалау кереклигин дәлillewге ҳәрекет этиң. Бунда олардиң айыпларин жазаламау қандай жулмақларға алып келиви мүмкинлигинен келип шығиң.
6. Ержетпегенлер ҳәм үлкенлердиң җинайы жуwapкershilikleri ортасында парқ болви керекпе ya жоқпа? Пикириңизди дәлillep бериwге ҳәрекет этиң.

Ҳуқуқ бузиw ҳәрекетлери ҳәр қылы болп, олар ҳуқуқ таравиниң түрли тармақлари менен бақланади.

Huqiqbuzarlıqtıń qásiyeti hám belgilerine qarap tórt toparǵa ayırıp alıw múmkin. Bular: Hákimshilik, jınayatshılıq, intizamlıq hám puqaralıq huqıqbuzıwshılıqlar bolıp esaplanadı. Usı jınayatshılıqlar ishinde bir-birine uqsasraq bolǵanları jınayıy hám hákimshilik jınayatshılıqları bolıp esaplanadı. Olardıń puqaralıq huqıqbuzıwshılıqlar obyektleri de kóp jaǵdaylarda birdey boladı. Atap aytqanda, Ózbekstan Respublikasınıń Jınayat kodeksiniń 2-statyasında jınayat nızamı menen qorǵalatúǵın obyektler kórsetilgen bolıp, insan, onıń huqıq hám erkinliklerin, jámiyet hám mámleket mápleri, múlkin, tábiyiy ortalıqtı, tınıshlıqtı, insaniyat qáwipsizligin jınayıy basqınshılıqtan qorǵaw kózde tutılsa, hákimshilik jawapkerligi haqqındaǵı kodekstiń 10-statyasında insańǵa, puqaralardıń huqıqları hám erkinlikleri, múlkshilikke, mámleket hám jámáát tartibine, tábiyiy ortalıqqa zıyan jetkiziwshi nızamlı ayıplı qılmıslar kózde tutıladı.

Jınayıy juwapkerlik jınayat kodeksinde múmkin bolmaǵan qılmıslardı islegen jaǵdayda ǵana qollanatuǵın juwapkerliktiń eń awır túri esaplanadı.

Ózbekstan Respublikasınıń ámeldegi Jınayat kodeksiniń 16-statyası birinshi bóliminde jınayıy juwapkershilikke jınayat ushın juwapkershilik jınayat isleniwinde ayıplı bolǵan insańǵa qaraganda sud tárepinen húkim etiw, jaza ya bolmasa huqıqıy tásir ilájların qollanıwında sáwlelenetuǵın jınayat sadir etiwdiń juwmaǵı esaplanadı.

Jınayattı islew waqtında nızamda belgilengen jasqa jetken insanlar ǵana jınayattıń subyekti boladı. Nızamda belgilengen jasqa jetpegen kishi jastaǵılar ózleriniń jası, ruwxıy hám fizikalıq rawajlanıwı jaǵınan óz ayıpları ushın ele tolıq juwap bere almaydı, óz háreket (ya bolmasa háreketsizligin)lerin tolıq basqara almaydı.

On tórt jasqa tolmaǵanlar kishi jastaǵılar esaplanıp, óz háreketleriniń social qáwipliligin, jınayat ekenligin, (jınayattı awırlastırıwshı jaǵdaylar qasttan adam óltiriw buǵan kirmeydi) ele tolıq ańlap jete almaydı. On tórt jasqa tolǵanlar bolsa ayırım háreketleriniń jınayat ekenin ańlaydı, óz háreketlerin tolıq basqara aladı. Sonıń ushın JKniń 17-statyasında on tórt jastan jınayat subyekti bolıwı múmkin bolǵan jınayatlardıń dizimi berilgen.

Ózbekstan respublikasınıń Jınayat kodeksinde on segiz jasqa tolmaıstan jınayat islegen insanlar jarimaǵa tartıp dúzetiw jumısları, qamaq, erkinlikten ayırıw sıyaqlı eń baslı jazalar qollanıwı múmkin.

Erjetpegenlerge qosimsha jazalar hamde olim jazasi tayinlanishi mumkin emas.

Jinayat kodeksinde erjetpegenlarning jinayat islewi jazaning jenhillestirishida jagdayi (55-statya), jas bala shaxsiga qaray jinayat islewi jinayatti awirlastirishida jagday dep belgilenedi.

Endi har bir jaza-shara haqqida o'z aldina toqtab o'tsek:

Jariyma — bul jinayat islegan insannan mamleket esabina pul ondiriw. jariyma tek 16 jasqa tolgan erjetpegenlerge gana en kem aylıq is haqini eki esesinen jigirma esesine shekem bolgan muqdarida tayinlanadi.

Miynette duzetiw jazasi — miynetke say, erjetpegendi miynetke majburiy tartıwdan ibarat.

Erjetpegenlerge bul jaza turi bir aydan bir jilga shekemgi muddette tayinlanadi.

Azatlignın sheklew — bul jaza erjetpegen ayıplanıwshılarga qarata tiykarlı jaza sharası sıpatında 6 aydan 2 jilga shekemgi muddetke belgilenedi.

Majburiy jamiyet jumislari — tek miynetke jaramlı erjetpegenlerge qarata 60 saattan 240 saatqa shekem muddetke tayinlanadi.

Azatlıqtan mahrum etiw — bul jaza turi erjetpegenlerge 6 aydan 10 jilga shekemgi muddetke tayinlanadi.

Ulwma, erkinen ayırıw 13 jastan baslap qollanıladı. Bunda jazalanıwshılardıń jınısı da itibarga alınadı. 18 jasqa tolmağan er balalarga erkinen ayırıw jazasın ulwma yamasa kusheyttirilgen tar-tipli tarbiya koloniyalarında otew tayinlanadı. Qızlarga jazanı ulwma tartipli tarbiya koloniyalarında otew tayinlanadı.

Sud erjetpegenlerge jaza tayinlawda, erjetpegenlarning rawajlanıw darejesi, turmıs jagdayı ham tarbiyasın, densawlıgın, ulken jastağılardıń tasirin, o'z is-hareketiniń ahmiyetin toliq anlamaytuǵınlıǵı anıqlansa, jaza majburiy shara menen almasdırıladı.

Erjetpegenlerge salıstırǵanda ulken jastağılardıń (18 jastan asqan) juwapkershiligi de asırılǵan. Tiykarınan, ulken jastağılar erjetpegenlerdi tilenshilikke, spirtli ishimlikler ishiwge tartsa 3 jilga shekem, giya-

bentlik zatlardı paydalanıwǵa tartsa 3 jıldan 5 jılǵa shekem, jinayat islewge tartsa 5 jıldan 10 jılǵa shekem erkinen ayırıw jazası menen jazalanadı.

Belgili adamdı, ásirese, erjetpegen adamdı, jinayıy juwapker-shilikke tartıw ushın islengen jinayattı dálillewshi hujjetler jeterli, tiykarlandırılǵan, yuridikalıq tárepten ahmiyetke iye bolǵan bolıwı kerek.

Jinayat etkenge shekem on segiz jasqa tolmaǵan adamnıń jinayattı tuwralı jumıslar boyınsha tómendegiler hám anıqlanıwı kerek:

- 1) ayıplanıwshınıń anıq jası (tuwılǵan jılı, ayı, kúni);
- 2) onıń ózine tán belgileri hám salamatlıq jaǵdayı;
- 3) onıń turmıs hám tárbiyalanıw shárayatı;
- 4) úlken jaslı akt beriwshiler hám basqada qatnasıwshılardıń bar ya bolmasa joqlıǵı.

Er jetpegenniń jinayattı haqqındaǵı jumıstı juritiw nızamlı wákil-diń ya bolmasa ğamxor hám qáwender organnıń wákiliniń qatnasıwı shárt. Usı menen birge erjetpegenlerdiń jinayatlardı haqqındaǵı jumısta qorǵawshıda qatnasıwı shárt. Erjetpegen gúmanlanıwshi, ayplanıwshını tergew etiwge ketken ulıwmalıq waqıt, kún dawamında demalıw hám awqatlanıw ushın bir saatlıq tánepisti esapqa almaǵanda, altı saattan aspawı kerek.

Sud erjetpegenlerdiń jinayatlardı haqqındaǵı jumıslardı kóretuǵın waqıt hám orın tuwralı olardıń ata-anası ornın basıwshı adamlardı, er etpegenler oqıǵan ya bolmasa jumıs islegen mekeme, shólkemlerdi erjetpegenlerdiń jumısı menen shuǵıllanıw atırǵan komissiyanı, kerek bolsa, basqada shólkemlerdi de xabarlandırıw kerek. Sud bul mekemelerdiń wákıllerin, sudlanıwshınıń ğamxor hám qáwenderlerin sud jıynalıwına shaqırıwǵa haqlı esaplanadı.

Erjetpegen ayıplanıwshıǵa kóretuǵın ilajlar Jinayat processual kodeksiniń 236-statıyasında kózde tutılǵan tiykarlar bolǵan jaǵdayda qorǵanıw ilaji sıpatında qamaqqa alıw erjetpegen adamǵa tek oǵan bes jıldan artıq waqıtqa erkinen ayırıw múmkin bolǵan bilip islengen jinayat islengenlikte ayıp daǵaza qılınǵanda hámde ayıplanıwshınıń múnásip minez-hulqta bolıwın basqa ilajlar táminiyley almaytuǵın jaǵdayda qollanıwı múmkin.

Erjetpegen óspirimge ayıplawdı daǵaza etiw waqtında qorǵawshı menen birge erjetpegen óspirimniń nızamlı wákili da qatnasıwı múmkin.

Erjetpegen ayıplanıwshıǵa qorǵanıw ilajları kórilgenligi tuwralı onıń nızamlı wákiline, egerde bunday wákili bolmasa, basqa tuwısqanlardı xabar etedi. Erjetpegen óspirim ata-anasınıń, qáwenderler, ǵamxorlıqqa alınǵanı ya bolmasa, balalar úyinde tárbiyalanıw atırǵan bolsa, usı mekeme baslıǵınıń ǵamxorlıǵına da beriliwi múmkin.

dóretiwshilik xızmet

Erjetpegen balalardıń huqıqbuzıwshılıǵı haqqında kishkene gúrrin jazıń. Bul gúrrinde bir huqıqbuzıwshılıq jaǵdaydı keltiriń. Usı gúrrindegi huqıqbuzıwshılıqtı islegen shaxs jastan 14 jasqa shekem, 14 jastan 16 jasqa shekem, 16 jastan 18 jasqa shekem hám 18 jastan úlken bolsa qalay jazalanıwı múmkin ekenligin anıqlań (Bunda puqaralıq, jinayat hám hákimshilik juwapkerlik haqqındaǵı kodekslerden paydalanń).

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Jinayat nızamshılıǵı degenimiz ne?
2. Er jetpegenlik degenimiz ne?
3. Erjetpegenlik túsiniǵiniń jinayat subyekti jasi túsiniǵinen parqı nede?
4. Erjetpegenler neshe jastan baslap jinayıtı juwapkerlikke tartılıwı múmkin?
5. Ózbekstan Respublikası Jinayat Kodeksiniń 17-statyasınan paydalanıp tómendegi tablicanı toltiriń.

Jinayat islegenge shekem 13 jasqa tolǵan shaxslardıń juwapkershilikleri	Jinayat islegenge shekem 14 jasqa tolǵan shaxslardıń juwapkershilikleri	Jinayat islegenge shekem 18 jasqa tolǵan shaxslardıń juwapkershilikleri

29-tema

Shańaraq nızamshılıǵında erjetpegenlerdiń huqıq hám minnetleri

13 jasar Ğaniyjangá atasınıń avtomashına miyras bolıp ótti. Ğaniyjan ógey ata-anası menen birge jasaydı. Ğaniyjanńń ákesi mashınanı satıp, shártnamanı rásmiylestiriw maqsetinde hújjetlerdi tastıyıqlatıw ushın mámleket keńsesi (notarius)ne xabarlastı. Biraq notarius shártnamanı rásmiylestiriwden bas tarttı.

Kásip-óner kolledjiniń oqıwshısı Dilshadbek 80000 swmlıq DVD pleyerdi kreditke aldı. Dilshadbek 16 jasta bolıp, hár ayda stipendiya alatuǵın edi. Onın ákesi Alım aǵaǵa onıń sawdası maqul bolmadı. Ol balasınıń DVD pleyerga qızıǵıp oqıwǵa itibarı kemeyip ketiwinen qáweterde edi. Sol sebepli Alım aǵa, balası bul shártnamanı dúzgeninen xabarsız ekenligin názerde tutıp, onı haqıqıy emes dep tán alınıwın sorap sudqa múrájáát etedi.

Haliymanıń hesh kimi joq, ol aǵayınleriniń tárbiyasında bolıp, ata-anasınan miyras úyi bar. Ol 16 jasında rayon hákiminiń ruxsatı menen turmısqa shıqtı. Ómirlik joldasınıń úyine kóship ótiw múnásibeti menen ózine miyras bolıp qalǵan jeke mülki bolǵan úydi satıwǵa qarar etti. Usı maqsette aldı-sattı jumısların rásmiylestiriw maqsetinde awıl puqaralar jıyını baslıǵına múráját etken edi, jıyın basshısı Haliymanı tolıq qarım-qatnas uqıbına jetpegen dep, shártnamanı rásmiylestiriwge ruqsat etpedi. Bunnan qapa bolǵan Haliyma awıl puqaralar jıyını baslıǵınıń qararınan narazı bolıp sudqa múrájáát etpekshi.

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Eger Ğaniyjanńń ógey ákesi sudqa arız etse, sud qanday qarar shıǵarıwı mómkin dep oylaysız?
2. Siziń pikirinizshe, Ğaniyjanńń ógey ákesi oǵan miyras qalǵan avtomashınanı satıw huqıqına iye me?
3. Sizińshe Haliymanıń APJ basshısına qapa bolıwı orınlı ma?
4. Eger Haliyma sudqa usınıs etse, onıń arzası boyınsha sud qanday qarar shıǵarıwı mómkin dep oylaysız? Haliymanıń ata-anası bar bolsa, qanday jaǵday júzege keliwi mómkin? Joq bolsa ne?
5. Dilshadbektiń islegen isin huqıq buzıwlıq dep atasa bola ma? Ne ushın?

6. *Siziñshe, Alim aǵamniñ arzasi boyınsha sud qanday qararǵa keliwi múmkin? Siz Alim aǵamniñ ornunda bolǵanıñızda qanday jol tutqan bolar ediñiz? Dilshadbektiñ ornunda bolǵanıñızda ne?*
7. *Joqandaǵı mashqalalardı sheshiwde siz qanday jol tutqan bolar ediñiz?*
8. *Shańaraǵıñızdaǵı qaysı buyımlarǵa erkin iyelik etiwihiz múmkin?*
9. *Jeke óziñizge tiyisli bolǵan buyımlarıñız bar ma?*
10. *Óziñizge tiyisli bolǵan buyımlarıñızdı dostıñız benen almasırw ushin ata-anasıñızdan ruqsat soraysız ba? Ne ushin?*

Ata-analar óz perzentlerin erjetkenshe baǵıw hám tárbiyalawǵa májbúr.

Mámleket hám jámiyet jetim balalardı hám ata-analarınıñ qáwenderliginen mahrum bolǵan balalardı baǵıw, tárbiyalaw hám oqıtıwdı támiyinleydi, balalarǵa baǵıshlangan qayırxomlıq islerin qollap-quwatlaydı.

64-statya.

1. *Balalardıñ erjetkeniñshe ata-analar tárepinen baǵıw hám tárbiyalanıwı shárt ekenligi konstituciya hıqıq dárejesine shıǵarılıwınıñ sebebi nede dep oylaysız? Bul jaǵday biziñ qádiriyatlarımuızǵa say ma?*

2. *Mámlekettiñ baǵıwshısı hám qarawsız qalǵan balalarǵa itibarn konstituciya arqalı bekkem minnetlemege aylandırılıwınan jámiyet qanday payda kóredi? Bunda házirgi hám keleshekte kóriletuǵın paydanı óz aldına ajratıp kórsetiwge háreket etiñ.*

Bala máplerine qarsı bolǵan jaǵdaylardan tısqarı, hárbir bala shańaraqta jasaw hám tárbiyalanıw, óz ata-anasın biliw, olardıñ ǵamxorlıǵınan paydalanıw, olar menen birge jasaw huqıqına iye.

Ayırım sebeplerge qaray balanıñ ata-anası bolmaǵanda onıñ shańaraqta tárbiyalanıw huqıqı qáwenderlik hám ǵamxorlıq organları tárepinen támiyinlenedi.

Erjetpegen bala óz huqıqı hám nızamlı máplerin qorǵaw huqıqına iye. Balanıń huqıqı hám nızamlı mápleri onıń ata-anası, ata-anası joq bolsa, ata-anasınıń ornın basıwshılar, qáwenderlik hám mehriybanlıq basqarmaları, prokuror hám sud tárepinen ámelge asırıldı.

Erjetpegen balanıń ómiri hám densawlıǵına qáwip tuwılǵanlıǵınan, onıń huqıq hám nızamlı mápleri buzılǵanlıǵınan xabardar bolǵan shaxslar bul haqqında bala usı waqıtta jasap turǵan orındaǵı qáwenderlik hám mehriybanlıq organına málim etiwı shárt. Usınday maǵlıwmatlardı alǵannan soń, qáwenderlik hám mehriybanlıq organı balanıń huqıq hám nızamlı máplerin qorǵaw boyınsha zárúr ilajlardı kóriwi shárt boladı. Ata-ana óz balalarınıń nızamlı wákilleri esaplanadı hám de hár qanday fizikalıq hám yuridikalıq shaxslar menen bolatuǵın qarım-qatnasıqlarda, atap aytsaq sudta óz aldına wákilliklersiz olardıń huqıq hám erkinliklerin qorǵaydı.

Shańaraqta erjetpegen balanıń máplerine tiyisli hár qanday másele sheshilip atırǵanda bala óz pikirin dálillewge, sonday-aq, hár qanday sud oylasıǵı yaqı hákimshilik oylasıq waqtında sóylesiwge haqlı.

Hár qanday ata-ana óz perzentlerine óz-ara kelisip, yaqı jaqın tuwǵan-tuwısqanlarınıń másláhátleri menen ata-anasınıń ismine qaray, yaqı ózleri qálegen isimdi qoyıwı múmkin. Ádette balanıń familiyası ata-ananıń familiyasına qarap belgilenedi. Eger ata-ana hár túrli familiyalarda bolsa, olardıń kelisiwine baylanıslı balaǵa ákesiniń yaqı anasınıń familiyası beriliwi múmkin. Ata-ananıń qálewine qaray, balaǵa ata yaqı ana tárepinen milliy dástúrlerge baylanıslı atasınıń ismi boyınsha familiya beriliwi múmkin.

“Erjetken, miynetke uqıplı perzentler óz ata-anaları haqqında ǵamxorlıq etiwge májbúr”.

66-statya.

1. Konstituciyanıń usı statyasınıń talapları boyınsha pikirinizdi bildiriń.

2. Bul statya talapları biziń milliy qádiriyatlarımızǵa, úrp-ádetlerge qanshelli say bolıwı haqqında óz pikirinizdi bildiriń.

3. Usı statya talapların 64-statya talapları menen salıstiriń.

On altı jasqa shıqqansha, erjetpegen balanıń familiyası belgili maqsette ata-anası qabıl etken qarar menen ózgeriliwi múmkin.

Eger ol on altı jasqa tolğan bolsa, onıń ismi yáki familiyasın ózgertiw tek ǵana onıń razılıǵı menen ámelge asırıladı. Ata-ana tiri waqtında balalar olardıń mal-múlkine iyelik etiw huqıqına iye emes. Sonday-aq, ata-ana da erjetpegen balalardıń mal-múlkine iyelik etiw huqıqına iye emes. Erjetpegen bala óz ata-anası yaki basqa insanlardan nızamlı túrde támiynat alıwǵa haqılı. Bunda balaǵa tiyisli hár qanday qárejet, ol pensiya bolsın, basqa túrdegi napaqa bolsın, onıń ata yaki anası tárepinen onıń támiynatı tálim-tárbiya alıw ushın ǵana sarplanıwı kerek boladı.

Qalaberse, ata-ana hám balalardıń óz aldına múlki bolıwı da múmkin. Birge jasap turǵanda olar bir-biriniń razılıǵı menen bunday múlkke iyelik etiwı hám olardan paydalanıwı múmkin.

Nátıyjede, erjetpegen balalar nızamda belgilengen tártipte enshi (sıylıq), miyras retinde alǵan mal-múlki, sonday-aq, jeke miynet hám isbilermenlik xızmeti nátiyjesinde arttırǵan mal-múlki olardıń jeke múlki esaplanadı.

Tap usı taqılette, jas óspirimlerdiń jeke paydalanatuǵın buyımları (kiyim-kenshek, túrli is quralları, oqıw quralları hám basqalar) olardıń jeke múlki esaplanadı.

Amerikalı bir dostımnıń úyine miymanǵa bardım. Dostım menen hal-jaǵday sorasıp turǵan edim, onıń ul balası oqıwdan keldi.

— Aǵa men keldim. Sálem dedi (inglisshe) de joqarǵı qabatqa óz xanasına shıǵıp ketti. Az ǵana waqıt ótip, qanday da bir rok toparınıń muzıkası úydi toltırıp jańıray basladı. Men dostıma házir bas awırıwınan arız etip atır edıń, ulıńa aytsañ bolmaydı ma, sál páseytsin muzıkanı, — dedim. Dostım maǵan, bul ulınıń huqıqı, men oǵan páseyt dey almayman, dem alıp atır, — dep juwap berdi.

1. *Bizniń milliy qádiriyatlarımız kóz qarasinan usı shańaraqtaǵı huqıqıy qatnasıqlardı unamlı dep bahalaw múmkin be?*

2. *Bala óz huqıqınan paydalanar eken, basqalardıń qanday huqıqların buzdı?*

Sholw jasań

Ata-ana erjetpegen perzentleriniń nızamlı wákili esaplanadı. Buǵan sebep olar óz huqıq hám minnetlemelerin erkin qorǵay almaslıǵınan boladı.

Ata hám ana balalardı materiallıq jaqtan támiyinlew, fizikalıq, ruwxıy hám aqıl jaǵınan saw-salamat etip tárbiyalaw, olardı erkin turmısqa tayarlaw barısında birdey minnetlemelerge iye. Ata-ananıń huqıqı balanıń mápine xızmet etiwı kerek. Bala óz huqıq hám nızamlı máplerin qorǵaw huqıqına iye.

dóretiwshilik xızmet

Ózińiz shańaraǵıńızdı jazba túrde táriyipleń. Shańaraǵıńızdaǵı ózińizdiń hám basqa erjetpegen aǵa, ini, apa, qarındaslarıńızdı sanap jazıń. Olardı zárúrlık dárejesine qarap súwretleń.

Ózińizdiń shańaraǵıńızdaǵı minnetińizdi de jazıń.

Siz ushın shańaraǵıńızdaǵı huqıqlarıńızdıń saqlanıwı áhmiyetli me yaki minnetlerińizdiń orınlanıwı ma? Bunda siz hám shańaraq kóz-qarası qatnasında háreket etiń. Juwabıńızdı jazıń.

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Hár qanday balanıń óz shańaraǵında qanday huqıqları bar?
2. Eger erjetpegen balanıń ata-anası bolmasa, onıń huqıqlarınıń orınlanıwı kim tárepinen támiyinlenedi?
3. Shańaraqta erjetpegen balanıń máplerine tiyisli másele sheshiletuǵın jaǵdayda balanıń qanday huqıqları bar ekenligin aytıń.
4. Balaǵa isim qalay hám kim tárepinen beriledi?
5. Neshe jasqa tolgannan keyin erjetpegen balanıń ismi hám familiyası ózgergili ushın onıń razılıǵı soraladı?
6. Ata-ana erjetpegen balasınıń yaki bala ata-anasınıń mülkine iyelik etiwge haqlı ma?
7. Eger erjetpegen bala hám onıń ata-anası óz aldına mülklerge iyelik etse, olar bir-biriniń mülklerinden paydalana ala ma?
8. Qanday buyımlar erjetpegenlerdiń jeke mülki esaplanadı?

30-tema

Miyнет nizamshılıǵında erjetpegenlerdiń huqıqları

1

Hár bir shaxs miynet etiw, erkin kásip tańlaw, ádil miynet sharayatlarında islew hám nızamda názerde tutqan tártipte jumis sızlıqtan qorǵalıw huqıqına iye.
37-statyadan.

2

3

On segiz jasqa tolmaǵan shaxslar miynetke baylanıslı huqıqıy qatnasıqlarda úlken jasaǵı xızmetkerler menen teń huqıqta boladı, miynetti qorǵaw, jumis waqtı, dem alıslar hám basqa miynet shártleri tarawında olar ushın miynet haqqındaǵı nızamlar hám basqa normativ hújjetlerde belgilengen qosımsha jeńilliklerden paydalanadı.
240-statyadan.

4

Ziyreklestiriwshi soraw hám tapsırmalar

1. Joqarıdaǵı sıwretlerde kórsetilgen balalar qanday jumislar menen shuǵıllanbaqta?
2. Konstituciyanıń keltirilgen statyaları menen tanısqań halda, sizdiń qatarıńız mine usı kásiplerden qaysı birinde islewi

mumkin ekenligi haqqinda öz pikirinizdi bildirin. Pikirinizdi dälillewge hâreket etin.

3. *Eger de qatarınız usı kâsiplerden qanday da birine jumısqa kirse, oğan qanday sharayatlar düziliwi kerek boladı dep oylaysız?*
4. *Balardıñ jaslıǵınan miynetke tartılıwınan jâmiyet mâpke iye bolıwı mumkin be? Bunnan unamlı hâm unamsız târeplerin aytıp beriwge hâreket etin.*
5. *Mekteptegi oqıwǵa kesent bermegen jaǵdayda miynet penen shuǵıllanıp, óziñiz erkin pul tabıwǵa imkanıñız bar dep oylaysız ba?*
6. *Haqı tólenetuǵın jumısta islewiñiz ushın ata-anañızdıñ razılıǵı shârt dep oylaysız, ba?*
7. *Siziñ pikirinizshe islep tabılǵan pulıñızdı kim iyelewi (uslawı) kerek? Siz be yaki ata-anañız ba? Ne ushın?*

Mámleketimiz Konstituciyasında hârbir shaxs miynet etiw, erkin kâsip tañlaw huqıqına iye bolsa da, Ózbekstan respublikasi Miynet kodeksiniñ 77-statyası menen, jumısqa qabıl etiw on altı jastan baslap jol qoyıladı. On bes jasqa tolǵan balalar ata-anasınan biriniñ yaki olardıñ ornın basıwshı adamnıñ jazba türdegi razılıǵı menen, medicinalıq kórikten ótkerilip jumısqa qabıl etiledi.

Sonda da bul jumıs olardıñ densawlıǵına hâm minez-qulqına, âdep-ikramlıǵına zıyan etpeytuǵın, oqıwına kesent etpeytuǵın, jeñil bolıwı kerek.

Er jetpegenlerdi miynet etiwge shaqırıwdan gózlangen eñ baslı maqset jaslardı miynetke tayarlaw hâm olardı kâsip tañlawǵa túrtki bolıwı tiyis ekenligin itibargá alıw tiyis.

Miynet nızamshılıǵına kóre jumıs waqtı 16 jastan 18 jasqa shekem bolǵan balalargá háptesine 36 saat, 15 jastan 16 jasqa shekem bolǵan oqıwshılar ushın háptesine 24 saattan kóp bolmaytuǵın etip belgilenedi.

Miynetke baylanıshlı huqıqıy qatnasıqlarda bolsa on segiz jasqa tolmaǵan balalar úlken jastaǵılar menen teñ huqıqta boladı. Olar waqtı,

demalılar hám basqa miynet shártleri boyınsha olar ushın miynet haqqındaǵı nızamlar hám basqa normativ hújjetlerde belgilenen qosımsha hám jeńilliklerden paydalanadı. Olarǵa belgilenen normadan artıq júk kóteriw hám tasıwlarına jol qoyılmaydı.

Nádir ata-anasınıń, qáwender hám ǵamxorlıq organınıń razılıǵı menen kishi mekemege jumısqa kirdi. Biraz waqıt islegennen ol jumıstan bosawı haqqında mekeme baslıǵına xabarladı hám jazba túrde arza berdi. Mekeme baslıǵı Nádirdiń arzasın qabıllamadı ata-anasınıń jazba túrde razılıǵın alıp keliwin soradı.

Siziń pikiriniz. Mekeme baslıǵı tuwrı jol tuttıma?

Sunday-aq, oqıwdan bos waqıtlarda islep atırǵan oqıwshılardıń jumıs waqtınıń múddeti on altı jastan on segiz jasqa shekem bolǵan balalar jumıs waqtı eń kóp múddetiniń yarımınan asıp ketiwi múmkin emes. Qalaberse, balalardı túngi jumıslarǵa, jumıs waqtınan tısqarı jumıslarǵa hám demalıs kúnlerdegi jumıslarǵa jumsamawı kerek.

Bunnan tısqarı, jumıstı oqıwı menen birge alıp barıp atırǵan erjetpegenlerge jumıs beriwshiler zárúr sharayatları jaratıp beriwı kerek boladı.

Usı jerde hám oqıp, hám miynet etiwdi qálewshi erjetpegen balalarǵa mámleketimizdiń miynet nızamshılıǵında bir qansha jeńillikler berilgenin aytıp Ótiw kerek. Bulardan, qosımsha demalısqa shıǵıw, qısqartilǵan jumıs háptesi usaǵanlardı mısal etiw múmkin.

Eger ulıwma bilim beriw mekteplerinde oqıp atırǵan balalar háptesine altı kún islese, olarǵa oqıw jılı dawamında keminde otız altı jumıs kúni muǵdarında demalıs beriliwi kerek boladı.

Jumıstan azat etilgen waqıt ushın oqıwshılarǵa jumıs ornında alatuǵın ortasha aylıq is haqınıń keminde eliw procentinen kem bolmaǵan muǵdarda haqı tólenedi.

Mektep oqıwshıları ushın miynet haqı saqlanǵan halda 11-klasta mámleketlik imtixanların tapsırıw waqtında jigirma jumıs kúنینen kem bolmaǵan demalıs beriledi.

Ustaxana hâkimshiligi on bes yarım jasar óspirimdi gaz keperlewshisine shákirt etip erkin türde qabil etedi. Medicina tekseriwinde vrash (kásibin kórsetpegen jağdayda) bul óspirim islep shıǵarıw praktikasın ótiwi mümkin degen spravka beredi. Onıń ushın 6 saatlı jumıs kúni belgilenedi (arnawlı qosımsha tólemsiz). Biraz waqıttan keyin prokuror járdemshisi miynet nızamshılıǵına boysınıwın ulıwma baqlaw tártibinde tekseriw ótkerip, rayon prokuraturası arqalı ustaxana baslıǵına jazba türde bayanlama jiberedi hám onda shákirtin basqa jumsqa ótkeriwın hám de óspirimler miynetin qorǵaw boyınsha nızamshılıqtıń bir qatar buzılıw halatların talap etedi.

1. *Prokurordıń talabı dâllili me?*
2. *Ustaxana hâkimshiligi târepinan miynet nızamshılıǵınıń buzılıwınıń qanday halatları jüz berdi?*
3. *Usıǵan uqsas jağdaylarda nızamshılıǵımızda sud târepinen huqıqıy juwapkershiliktiń qanday türleri nâzerde tutılǵan?*

Mekteptiń klastan klasqa ótiw imtixanların tapsırıw waqtında ortasha miynet haqı saqlanǵan halda tórt künnen altı künge shekem jumıstan azat etiw belgilep qoyılıwı mümkin.

Ózbekstan Respublikası er jetpegenlerdi miynetke tartıwdı tártipke salıw hám balalar miynetinen paydalanıwdı sheklew boyınsha kóplegen xalıqaralıq huquqıy hújjetlerge qosılǵan Ózbekstan Respublikası, atap aytqanda, 2008-jılı 4-apreldegi ÓRN-140-sanlı Nızamı menen “Jumısqa qabil etiliw ushın eń kishi jas haqqında”ǵı Konvencionanı (Jeneva 1973-jıl, 26-iyun), 2008-jıl 8-apreldegi ÓRN-144-sanlı Nızamı menen bolsa, “Balalar miynetiniń awır formaların qadaǵan etiw hám joq etiwge tiyisli asıǵıs ilajlar haqqında”ǵı Konvencionanı (Jeneva, 1999-jıl, 17-iyun) ratifikaciya etilgen.

Hikmetler g'aziynesinen!

Altın hám gúmissi bolmağan adam jarlı emes, al aqıl-oyı hám kasip óneri bolmağan adam jarlı esaplanadı. (*Majididdin Xavofiy*)

Sholiw jasań

Hár qanday miynet insannan jeke erkin xızmetti talap etedi hám tárepinen tikkeley ámelge asırıladı, sol sebepten hár qanday miynetke uqıplı shaxs bir waqıttıń ózinde huqıqıy uqıppa hám qarım-qatnas uqıbına iye bolıwı múmkin.

dóretiwshilik xızmet

Köz aldınızğa keltiriń, siz kárxana basshısız. Sizge 14 jasar 16 jasar eki shaxs jumısqa jaylastıw ushın mürájáát etti.

Siziń is-háreketińiz qanday bolıwı kerek? Siz olarğa qanday jumislardı usına alasız? Olarğa qanday sharayatlar dúzgen bolar edińiz. Olarğa qanday jeńillikler bergen bolar edińiz? Eger olar jumıstan bosaw haqqında arza berse qanday hújjetler talap etken edińiz?

Bekkemlew hám tákirarlaw ushın soraw hám tapsırmalar

1. Mámleketimiz nızamshılıǵına tiykarlanıp erjetpegen balalardı neshe jastan jumısqa alıw múmkin?
2. On bes jasqa tolǵan balalar jumısqa qalay ornalasadı?
3. Balalardıń qanday sharayatlarda miynet etiwine jol qoyılmadı?
4. Miynet nızamshılıǵına tiykarlanıp 16 jastan 18 jasqa shekem bolǵan balalardı jumıs waqtı háptesine neshe saat, 14 ten 16 jasqa shekem bolǵan balalarda neshe saat etip belgilenedi?
5. Hám oqıp, hám miynet etiwshi erjetpegenlerge nızamshılıǵımızda qanday jeńillikler kózde tutılǵan?
6. Bul jeńillikler qalay belgileniwi kerekligin túsindiriń.
7. Ózbekstan Respublikası jası jetpegenlerdi miynetke tartıwdı tártipke salıw, hám balalar miynetinen paydalanıwdı sheklew boyınsha qanday xalıqaralıq huqıqıy hújjetlerdi ratifikaciya etilgen?

Bap boyınsha ulıwma tákirarlaw ushın sorawlar hám tapsırmalar

1. Ózbekstan Respublikası nızamshılıǵı erjetpegenler ushın qanday principke tiykarlanıp jumis alıp baradı?
2. Ózbekstan Respublikası Puqaralıq kodeksi insannıń tolıq uqıppa jetilisiwin neshe jastan belgilegen?
3. Erjetpegenlerdi jasına qaray qarım-qatnas uqıbına iye ekenligin anıqlawda nelerge itibar berilgen?
4. Eger erjetpegen bala hám onıń ata-anası óz aldına mülklerge iyelik etse, olar bir-biriniń mülklerinden paydalana ala ma?
5. Qanday buyımlar erjetpegenlerdiń jeke mülki esaplanadı?
6. Erjetpegen balalardıń qanday sharayatlarda miynet etiwine jol qoyılmaydı.
7. Miynet nızamshılıǵına tiykarlanıp 16 jastan 18 jasqa shekem bolǵan balalarǵa jumis waqtı háptesine neshe saat, 14 ten 16 jasqa shekemgi balalarǵa neshe saat etip belgilenedi?

Atamalarǵa sáykes táriyplerdi belgileń.

1. Erjetpegenler

2. Erjetpegenler hám miynetke uqıplı perzentler

3. Puqaralıq huqıqı tarawı

4. Qamaq jazası

5. Járiyma,

6. Miynet dúzetiw isleri,

7. Azatlıqtan mahrum etiw

8. Jasi jetpegenlerge qatnası

a) tómendegi tiykarǵı jazalar qollanılıwı mümkin: járiyma; miynette dúzetiw isleri; qamaq; azatlıqtan mahrum etiw.

b) fizikalıq hám yuridikalıq shaxslar mülkke baylanıslı hám baylanıslı bolmaǵan qatnasıqlardı hám tovar-pul qatnasıqların tártipke salıwshı huqıqıy normalardı ózinde jámlegen taraw.

d) bul 16 jasqa tolǵan, miynetke jaramlı erjetpegenlerdi miynetke májburiy jumsaw.

e) bul türdegi jaza 16 jasqa tolǵan, erjetpegenlerge bir aydan úsh ayǵa shekem müddetke tayınlanadı.

f) qosımsha jazalar hám ólim jazası tayınlanıwı mümkin emes.

g) óziniń ata-anaları haqqında ğamxorlıq etiwge májbür.

h) bul jinayattı islegen adamlar mámleket esabına pul óndiriw

i) bul jaza türı erjetpegenler ushın 6 aydan 10 jılǵa shekem müddetke tayınlanadı.

Баp бойнша testler

1. 14 jasqa tolğan er jetpegenler tómendegi qaysı jinayatlardıń subyekti bolıwı múmkin?

1. Өz xızmet wazıypasınan paydalanıw;
 2. Adam urlaw;
 3. Buyırıq ya bolmasa basqada pármanlardı orınlaw;
 4. Erkinen ayırıw orınlarınan qashıw;
 5. Transportlıq zatlardı alıp qashıw.
- a) 1, 2, 3, 4, 5; b) 1, 3, 4, 5; d) 3, 4, 5; e) 2, 4, 5.

2. Emansipaciya qanday mağananı ańlatadı?

- a) Latin tilinen alıńǵan bolıp, teń huqıqlılıqqa iye bolıw, qutılıwdı;
- b) Bul juwapkerliktiń bir túri bolıp, 16 jasqa tolğan adamlar juwap beredi;
- d) Latin tilinen awdarılǵanda “qorgawshi”, “aqlawshi” degen mağananı bildiredi;
- e) Francuz tilinen awdarılǵanda “aqlawshi” degen mağananı ańlatadı.

3. Erjetpegen óspirimler qanday jaǵdaylarda tolıq qarım-qatnas qábiletine iye boladı?

- 1) Sudtıń buyırǵı menen emansipaciya etilgende;
 - 2) Erjetpegen óspirimler tolıq qarım-qatnas qábiletine iye bolmaydı;
 - 3) 18 jasqa tolmaстан nızamlı nekeden ótken puqara, nekeden ótken waqtınan baslap tolıq qarım-qatnas qábiletine iye boladı;
 - 4) Erjetpegen óspirimler bir mekeme menen miynet shartnamasın dúzgeninen soń.
- a) 1, 2; b) 1, 2, 3; d) 1, 3; e) 1, 4.

4. Miynet dápteri jumısqa birinshi kirgende jumıs baslaǵanda neshe kun keshiktirmey toltırılıwı shárt?

- a) 1 kun; b) 3 kun; d) 5 kun; e) 7 kun.

5. Tómendegilerden kimlerge sınaq múddeti beriliwi múmkin emes?

- 1) Hámiledar hayallargá;
- 2) Perzenti 3 jasqa shekem bolǵan hayallargá;

- b) erjetpegen óspirimniń ata-anasınıń ya bolmasa olardıń ornındaǵı adamlardıń razılıǵı bolıwı talap etiledi;
- d) orınlarda qáwenderlik hám ǵamxorlıq mákemeleri menen kelisiliwi kerek;
- e) Miynet nızamshılıǵına kóre direktor erjetpegen óspirimdi jumıstan bosatıw ushın ata-anasınıń ya bolmasa olardıń ornındaǵı qáwenderlerdiń razılıǵın alıwı kerek.

9. Tomendegilerden hákimshilik juwapkerlik túrin kórsetiń.

- a) Járiyma, belgilengen huqıqtan ayırıw, haqın tólew shárti menen biraz zattı alıp qoyıw;
- b) Járiyma, belgilengen huqıqtan ayırıw, tárbiyasın jaqsılaw jumısları, xızmet wazıypasın sheklew;
- d) Sógis;
- e) Járiyma, erkinen ayırıw.

10. "Ań awlaw huqıqınan ayırıw" qaysı juwapkerlik túrine kiredi?

- a) Hákimshilik;
- b) intizamlılıq;
- d) jınayıy-intizamlılıq;
- e) puqaralıq.

11. Eger 14 jashlı erjetpegen óspirim jumısqajúk tasıwshı bolıp alınsa, ol bir waqıttıń ózinde qansha awırlıqtaǵı júkti kóteriwi múmkin?

- a) 10 kg;
- b) 5 kg;
- d) 4,1 kg;
- e) 7 kg.

12. Hákimshilik uslap turıwı neshe saatqa deyin bolıwı múmkin?

- a) kóbi menen 1 saat;
- b) kóbi menen 3 saat;
- d) kóbi menen 24 saat;
- e) kóbi menen 3 sutka.

13. Eger 16 jashlı ya bolmasa 18 jasqa tolmaǵan erjetpegen óspirim júda awır jınayat islese, onda neshe jılǵa erkinen ayırıw múmkin?

- a) 12 jıl;
- b) 15 jıl;
- d) 10 jıl;
- e) Ómirlik erkinen ayırıw.

14. Ózbekstan Respublikası Konstituciyasında hámme puqaralardıń miynet etiwı májbúriy ekenligi aytıp ótilgen statyamı kórsetiń.

- a) 6-statya;
- b) 37-statya;
- d) 41-statya;
- e) bunday statya joq.

15. Nızamnan tıs social háreket ya bolmasa háreketsizlik ne dep ataladı?

- a) Jinayat;
- b) Hákimshilik háreketi;
- d) intizamlılıq háreketi;
- e) Fuqaralıq háreket.

ERJETPEGENLERDİN HUQÍQLARÍ HÁM MINNETLERI

- 14 jasqa tolmağan erjetpegenlerdín (kishi jastağı balalardín) yaki qávenderlikte bolğan puqaralardín nızamlı wákilleri — ata-anaları, perzentlikke alıwshılar yaki qávenderleri jasaytuğın jay erjetpegenler yaki qávenderlikte bolğan puqaralardín jasaw ornı esaplanadı.
- Puqaralardín óz háreketleri menen puqaralıq huqıqlarına iye bolıw hám olardı ámelge asırıw, ózi ushın puqaralıq minnetlerin júzege keltiriw hám olardı atqarıw uqıbı (qarım-qatnas uqıbı) ol erjetkennen keyin, yaǵnıy 18 jasqa tolgannan soń tolıq júzege keledi.
- 18 jasqa tolmastan neke buzılsa da qarım-qatnas uqıbı tolıq saqlanıp qaladı. Biraq neke haqıyqıy emes dep tabılǵanda sud erjetpegen er (hayal) sud belgilengen waqıttan baslap tolıq qatnas uqıbın joytqanlıǵı haqqında qarar qabıl etiwı múmkin.
- 18 jasqa tolmağan erjetpegenler pitimlerdi óz ata-anaları, perzentlikke alıwshıları yaki qávenderleriniń jazba razılıqları menen dúzgende ǵana haqıyqıy dep esaplanadı.
- 14 jastan 18 jasqa shekemgi erjetpegenler ata-anaları, perzentlikke alıwshıları yaki qávenderleriniń jazba razılıqsız tómendegilerdi erkin ámelge asırıwǵa haqlı:
 - óz miynet haqı, stipendiyası hám basqa dáramatlarına iyelik etiw;
 - ilim, ádebiyat yaki kórkem óner shıǵarmasınıń, oylap tabıwdıń yamasa óz intellektual xızmetiniń nızam menen qorǵalatuğın (basqa nátiyjesi) avtorlıq huqıqın ámelge asırıw;
 - nızamǵa muwapıq, kredit mákemelerine amanatlar qoyıw hám olarǵa iyelik etiw;
 - mayda tutınıw pitimlerdi, erkin máp kóriwge qaratılǵan, notarial tastıyqlanıwdı yaki mámleket diziminen ótkiziwdi talap etpeytuğın pitimler, nızamlı wákil yaki onıń razılıǵı menen úshinshi shaxs tárepinen qanday da bir maqset yaki erkin iyelik etiw ushın berilgen qárejetlerge iyelik etiw barısındaǵı pitimler.
- 14 jastan 18 jasqa shekemgi erjetpegenler ata-anaları, perzentlikke alıwshıları yaki qávenderleriniń jazba razılıqsız tómendegilerdi erkin ámelge asırıwǵa haqlı.

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ

- Суд ата-analardıń, perzentlikke alıwshılar yaki qorǵawshılardıń tiykarǵı ótinishleri bolǵanda, olardıń ótinishine muwapıq 14 jastan 18 jasqa shekem bolǵan erjetpegenlerdıń óz miynet haqı, stipendiyası yaki basqa dáramatlarına erkin túrde iyelik etiw huqıqın sheklep qoyıwı yaki bul huqıqlardan mahrum etiliwi múmkin.
- 16 jasqa tolǵan erjetpegen shaxs miynet shártnaması boyınsha islep atırǵan bolsa yaki ata-anası, perzentlikke alıwshıları yaki qáwenderleriniń razılıǵına qaray isbilermenlik penen shuǵıllanıp atırǵan bolsa, ol tolıq qarım-qatnas uqıbına iye deliniwi múmkin.
- Erjetpegenniń tolıq qarım-qatnasqa uqıplı deliniwi — emansipaciya — sudtıń qararı menen ámelge asıladı. Bunday erjetpegen shaxstıń minnetlemeleri boyınsha, tiykarınan ol jetkergeń zıyan aqibetinde kelip shıqqan minnetlemeler boyınsha ata-anası yaki olardıń ornın basıwshılar emes, bálki onıń ózi tolıq juwapker boladı.
- Bala máplerine qarsı bolǵan jaǵdaylardan tısqarı, hárbir bala shańaraqta jasaw hám tárbiyalanıw, óziniń ata-anasın biliw, olardıń ǵamxorlıǵınan paydalanıw, olar menen birge jasaw huqıqına iye.
- Bala óz huqıqı hám nızamlı máplerin qorǵaw huqıqına iye. Balanıń huqıqı hám nızamlı mápleri onıń ata-anası, ata-anası joq bolsa, ata-anasınıń ornın basıwshılar, qáwenderlik hám ǵamxorshı basqarmaları, prokuror hám sud tárepinen ámelge asırıladı.
- Shańaraqta balanıń máplerine tiyisli hár qanday másele sheshilip atırǵanda bala óz pikirin dálillewge, sonday-aq, hár qanday sud oylasıǵı yaki hákimshilik oylasıǵı waqtında sóylewge haqlı.
- Balaǵa at qoyıw ata-ananıń kelisiwine baylanıslı, áke atı — ákesiniń atına qaray beriledi. Balanıń familiyası ata-ananıń familiyasına qarap belgilenedi. Ata-ana túrli familiyalarda bolǵanda ata-ananıń kelisiwine baylanıslı balaǵa ákesiniń yaki anasınıń familiyası beriledi. Ata-ananıń qálewine qaray balaǵa áke yaki ana tárepinen milliy dástúrler boyınsha atasınıń ismi boyınsha familiya beriliwi múmkin.
- Balanıń atı hám familiyası ata-ananıń birgeliktegi arzasına baylanıslı bala 16 jasqa tolǵansha bala máplerin itibarǵa alǵan halda (ákesi yaki anasınıń familiyasına) ózgeriliwi múmkin. 16 jasqa tolǵan balanıń ismi yaki familiyasın ózgeritiw tek onıń razılıǵı menen ámelge asırıladı.

- Erjetpegen balalar nızamda belgilengen tártipte sıylıq, miyras túrinde alǵan mal-múlki sonday-aq, jeke miyneti hám isbilermenlik xızmeti nátiyjesinde arttırǵan mal-múlki olardıń menshik múlki esaplanadı.
- Erjetpegenlerdiń jeke paydalanıwındaǵı buyımları (kiyim-kenshek, óndiris quralları, oqıw quralları hám basqalar) olardıń menshik múlki esaplanadı.
- 18 jasqa tolmaǵan shaxslar miynetke baylanıshlı huqıqıy qatnasıqlarda úlken jastaǵı xızmetkerler menen teń huqıqta boladı.
- 16 jastan 18 jasqa shekemgi xızmetkerlerge háptesine otız altı saattan jumıs kúni etip belgilenedi.
- 15—16 jasqa shekemgi shaxslar (dem alıs waqtında islep atırǵan 14 jastan 16 jasqa shekem bolǵan oqıwshılar ushın) ushın háptesine jigirma tórt saattan aspaytuǵm jumıs kúni etip belgilenedi.
- Hákimshilik juwapkershilikke hákimshilik huqıq buzıwshılıq islegen waqıtta 16 jasqa tolǵan shaxslar tartıladı.
- Jinayat islegenge shekem 13 jasqa tolǵan shaxslar juwapkershilikti awırlastıratuǵın jaǵdaylarda qastan adam óltirgeni (JK 97-statyasınıń 2-bólimi) ushın ǵana jinayiy juwapkershilikke tartıladı.
- Jinayat islegen waqıtqa shekem 14 jasqa tolǵan shaxslar tómendegi jinayatlardı ushın juwapkershilikke tartıladı:
 - qastan adam óltirgeni;
 - qastan denege artıqsha awır jaraqat jetkizgeni;
 - namısqa tiyiw;
 - mütájligin zorlıq isletip ǵayrı tábiyiy usılda qandırıw;
 - adam urlaw;
 - basqınshılıq, aldawshılıq, talawshılıq;
 - múlkti qastan oyran etiw yaki oǵan dúzetip bolmas zıyan jetkeriw;
 - azatlıqtan mahrum etiw orınlarınan qashıw;
 - oq atar qural, oq dáriler, partlawshı zatlar yaki partlaw qurılımların, radiaktiv materiallardı nızamǵa qarsı ráwishte iyelew;
 - temir jol, teńiz, dárya, hawa transportı quralı yaki baylanıs jolların jaramsız jaǵdayǵa keltiriw;
 - transport quralın alıp qashıw;
 - giyabentlik yaki psixotrop zatlardı nızamǵa qarsı túrde iyelew;
 - ayıptı awırlastırıwshı jaǵdaylarda biyzarlıq etiw.

“ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИҚИ ТИЙКАРЛАРИ” NAN МАСЕЛЕЛЕР

1. Mektepti radio qanigeligin iyelew menen tamamlağan oqıwshı zavodqa jumısqa kiriwden aldın zavod oğan neshe saat jumıs waqtı belgilewi lazım degen sorawlardı sheshiw ushın Ózbekstan Respublikası Konstituciyasına mürájáát etti, biraq Konstituciyadan sorawına juwap taba almadı. Jas jumısshı qaysı nızamnan juwap tabıwı mümkin? Konstituciya nege tiykarǵı nızam dep ataladı?

2. Ózbekstan Konstituciyasınıń 9-statyasında jámiyet hám mámleket turmısınıń tiykarǵı máseleleri galaba xalıqlıq talqılawǵa usınıladı, ulıwma dawıs beriwge (referendumǵa) qoyıladı, dep kórsetilgen.

Aytıń, neler ulıwma xalıqlıq dawıs beriw menen sheshiledi?

3. Ózbekstan Respublikası saylandı komandasınıń aǵzası “N” endi ǵana 18 jasqa tolıp, ómirinde birinshi ret saylawǵa qatnasıwı kerek edi. Biraq jarıs ushın basqa qalaǵa ketiwi nátiyjesinde “N” saylawǵa qatnasa almaytuǵınına ókindi.

Aytıńız, “N” saylawǵa qatnasa ala ma? Eger qatnassa, ol óz huqıqın qalayınsha iske asıradı?

4. Respublika Konstituciyası hám mülk haqqındaǵı nızam puqaralardıń jeke menshikke iyeligin bildirdi, turaq jaylar da menshikleştirildi. Bul nızamnan paydalanıp, puqara M. jayınıń bólmelerin ózine qolaylastırıp ózgerge basladı, ayırım diywallardı alıp tasladı, eki bólmenni qosıp úlken bir ójire etti, asxananı balkongá kóshirdi. Úy basqarmasınıń xızmetkerleri “M” ǵa eskertip, barlıq bólmelerdi burınǵı jaǵdayına keltiriwdi buyırdı. Bul jayda basqalardıń da jasawı kerekligin oğan túsindiridi.

Aytıńız, bul jerde kim haq?

5. “M” ismli puqara, Jekke saray rayonlıq prokuraturasına qońsısı “S” óz sherigi menen birge jınayat islewge tayarlıq kórip atırǵanın xabarlaydı. Prokuror tergewshisine “S” ni qamaqqa alıwdı buyırdı.

Aytıńız, prokuror durıs buyırıp bergeni be?

Tergewshi Konstituciyanıń qaysı statyasına qarsı háreket etken?

6. “A” ismli puqara jumıstan qayıtıp úyine kelse ayırım buyımlarınıń urlanǵanlıǵın bildi, urı usı mákan jayda jasawshı “M” ekenligin anıqlap, onıń esigin buzıp, úyinen mal-múlkin alıp ketedi.

“A” Konstituciyanıń qaysı statyasına qarsı háreket etken? Ol qanday is islegende nızamlı bolar edi?

7. 15 jasar kolledj talabaların kurslasları Shuxrat hám Aǵzam tuwılǵan kúnlerine shaqırǵan edi. Stol ústinde 1 shiyshe spirtli ishimlik payda bolǵanın kórgen Batır “Nege spirtli ishimlik qoydıńız, bizge ishiw múmkin emes. Bul ushın járiyma saladı”, — dedi.

— Qoyıń, eger biz kóshede, jámiyetlik ornında ishsek járiyma saladı, al biz óz úyimizdemiz, — dedi Bahadır.

— Ekewińiz de nahaqsız, — dedi Bahram. Bizge spirtli ishimlikler ishiw múmkin emes. Qay jerde ishile de báribir bul ushın ata-analarımızǵa járiyma saladı. Kim haq?

Kim haq?

8. Álisher toǵayǵa aw miltıǵın alıp ketti. Toǵaydıń janında ol eki ǵazdı kórip, olardı atıp aldı. Sol waqıtta-aq tártip buzıwshını toǵay baqlawshısı (bajban) uslap aldı hám tiyisli uyımǵa tapsırdı.

Toǵay baqlaw inspekciyası Álisherge toǵay xojalıǵınıń ań awlaw qádelerin buzǵanı ushın tómendegi ilajlardı kórdi:

járiyma 10 000 swm, miltıǵın mámleket paydasına alıw, atıp alǵan ǵazların alıp qalıw hám 18 000 swm aqsha tólew.

Álisher qay túrdegi jazalarǵa tartıladı?

9. Mektep oqıwshılarınıń bir toparı tábiyattı qorgaw jumısı menen shuǵıllanatuǵın edi. Mekteptiń dógeresindegi suwda zıyanlı nárselerdiń aǵıp atırǵanın kórip, balıqshılıq baqlaw inspekciyasına xabarladı.

Awır aqıbettiń aldın alıw ilajlarınıń tez anıqlanǵanın itibarǵa alıp, zıyanlanǵan materiallardı suwǵa aǵızǵan kárxananıń lawazımlı adamlarına hákimshilik jaza qollanıw menen sheklendi.

Tómendegi hákimshilik jazanıń qaysı birin bul mısalda qollanıw múmkin? Eger ayırım puqaralar tárepinen bunday tártip buzıwshılıq bolsa, qanday sharalar qollanıladı?

Eger kóp muǵdarda balıqlar nabit bolǵan bolsa, kárxana basshı-larına qanday sharalar qollanılar edi?

- A) járiyma;
- B) miynette dúzew jumısları;
- C) D) konfiskaciyalaw.

10. “A” ismli xızmetker jumıstan bosaw haqqında “Óz razılıǵı” menen dep arza jazdı. Aradan bir qansha waqıt ótkennen keyin direktor shaqırtıp alıp, arzanı qayta jazıwdı hám jumıstan shıǵıw sebebin kórsetiwdi talap etti. “A” razılıq bermedi.

Bunday jaǵdayda kim haq?

11. “T” ismli aydawshı óz isine salqın qarawı nátiyjesinde bahalı ásbaptı isten shıǵardı. Kárxana basshısı oǵan sógis beriw menen birge keltirilgen zıyandı ótew, járiyma tólew sharaların kórdi. “T” razılıq bermedi

Hákimshiliktıń háreketi nızamlı ma?

12. Jumıs waqtınıń tamamlanıwına bir saat qalǵanda 17 jasar “M” jumıstan qayıw ushın esikten shıǵa beriste, bólim baslıǵı “ele erte emes pe?” — dep sorap qaldı.

Bólim baslıǵı Ózbekstan Respublikası Miynet kodeksiniń qaysı statyasın biliwi shárt?

13. 16 jasar xızmetker “S” 6 ay islegennen keyin oǵan miynet dem alısın beriwdi basshıdan soradı. Basshısı ele islegenine 6 ay tolmaǵanlıǵın esapqa alıp, miynet dem alısın bermedi.

Basshınıń is-háreketi miynet nızamına qarama-qarsı ma yamasa joq pa?

14. Tórende kórsetilgen xızmetkerlerge qaysı túrdegi jumıs waqtınıń qollanıwı miynet kodeksinde kórsetilgen (qısqartılǵan, tolıq emes?)

- A) awırıw anasına qaraǵan xızmetkerge;
- B) 16 jasar xızmetkerge;
- C) jas balalı xızmetkerge;
- D) zıyanlı jumıstaǵı xızmetkerge;
- E) óndiristen qol úzbey oqıytuǵın xızmetkerge.

15. Cex باشلىقى 16 jasar jumisshini jumis waqtinan tısqarı islewi haqqında buyrıq berip, eki hápte islewin soraydı. Biraq jumisshi razılıq bermeydi. Cex باشلىقى oğan sógis járiyaladı.

a) bul jaǵdayda cex باشلىقىnıń háreketi nızamlı ma?

b) nızamlı bolmasa jumisshi qay jerge múráját etiwı múmkin?

16. “F” ismli puqara bir neshe kún dawamında óz úyiniń aynasınan eki óspirimniń qońsısı mashinasınıń dógeresinde aynalanshıqlap júrgenin kórdi. Kúnlerden bir kún qońsısınıń mashinasınıń eki dóńgeleginiń urlanǵanlıǵın bilip qaldı. Qońsısınıń: “Kim urladı eken?” — degen shawqım-súrenine “F”: “Kim bolatuǵın edi, mine sol eki óspirim urlaǵan”, — dedi.

“F” haq pa? Eger ol gúmanlanǵan bolsa, kimge múrájáát etiwı kerek edi.

17. Sháwkettiń ákesi úzliksiz araq ishetuǵın bolıp qaldı. Bir kúni ol 8-klasta oqıytuǵın balasın májbúrlep, araq ishkidı. Sháwkettiń kózi tınıp, awzı ashıp, shıdamastan kóshege qashıp ketti. Onı kórgen miliciya xızmetkeri is júrgiziw jazba dápterine onıń tártip buzǵanlıǵın kórsetti. Erteńine Sháwkettiń ákesin miliciya bólimine shaqırtıp, jazalaytuǵının ayttı. Sháwkettiń ákesine qanday jazba sharası qollanıladı?

Qanday tártip buzıwshılıq boldı?

18. Kempir apasınıń basqa elge kóship ketiwine baylanış 12 jasar aqlıǵına turaq jaydı sawǵaǵa berdi. Aqlıǵı ol jaydı qanday da bir nársege almasırmaqshı boldı. Almasırwǵa haqı bar ma? Puqaralıq nızamı bul huqıqıy qatnastı nızamlı dep bile me?

A) awa, haqılı, ol mülk iyesi;

B) joq, ele ol 18 jasta emes.

АЙЎРИМ YURIDIKALIQ ATAMALARDIŃ TÚSINDIRME SÓZLIGI

ÁDILLIK — arapsha “adalat, tuwrılıq, rás góylik” mánilerin bildiretuđın túsiniq bolıp, belgili organiniń huqıqtı qorǵaw boyınsha xızmetin ańlatadı.

ADVOKAT — (lat.) ayıplanıwshınıń qorǵawshısı, sudta qanday da bir adamnıń isin alıp barıwı, huqıqıy máseleler boyınsha másláhátler beriwshi yurist.

ÁLIMENT — miynetke jaramsız bolıp, ayrıqsha úy-ruwzigershiligin júrgizilip atırǵan shańaraq aǵzalarına jaqın adamları tárepinen tóle-netuğın napaqa.

AMNISTIYA — sudlanganlardıń bir bólimin nızam tiykarında tolıq yamasa az gána waqıtqa azatlıqqa shıǵarıw.

APPELYACIYA — shaǵım etiw, narazılıq bildiriw.

AUDITOR — kommerciyalıq banklerdiń jumısın tekseriw wákilligi.

AYÍP — jámáát tártip-qaqıydaları hám minez — qulıq normalarına qarsı orınsız is-háreket.

AYÍPLANÍWSHÍ — jinayatlı juwapkershilikke tartılıwshı adam.

ALDAWSHÍLÍQ — aldaw hám basqa jollar menen ózgelerdiń mülkin nápsiqawlıq maqsetinde iyelew.

ANT — ant ishiw bir nárseni orınlawǵa rásmiy yamasa saltanatlı türde wáde beriw, sadıq bolıw.

BIYLIK — mámleketti basqarıw hújjetleri túrleriniń biri.

BIYZARÍLÍQ — jámiyetlik tártip qádelerine bilqastan hürmetsizlik kórsetip, urıw-tayaqlaw, denesine jaraqat salıw.

BASQÍNSHÍLÍQ — ózgeniń mülkin talaw maqsetinde hújim shólkemlestirip, denesine jaraqat salıw.

DÁMEGÓYLIK — materiallıq mápgóylik, ashkózlik, dúnya arttırıw jolında islegen jinayıt háreket.

BAYANLAMA — qanday da bir waqıya, hádiyse yamasa bolǵan jaǵdaydı tastıyıqlaw, oǵan gúwaliq beriw maqsetinde bir neshe adamlar tárepinen dúzilgen hújjet.

DEMALÍW WAQTÍ — xızmetker miynet wazıypaların onnlawdan bos bolǵan hám bunnan ol óz ıqtıyarı menen paydalanıwı múmkin bolǵan waqıt.

DAWA — óziniń puqaralıq huqıqın qorǵaw haqqında sudqa qılıńǵan arza.

DEKLARACIYA (lat.) — arza, dáramatı hám baylıqları haqqında salıq tólewge tartılǵan adamnıń arzası.

EKSPERTIZA — belgili bir máselelerdiń ekspertler tárepinen tekserilip úyreniliwi.

EKSTERNAT (lat.) — sırtqı, jat, oqıw jurtında tikkeley oqımağan adamlar ushın oqıw kursı boyınsha imtixanlar tapsırw ushın belgilengen tártip.

EMANSIPACIYA (lat.) — jábir-zulımnan, gárezsizlikten, diniy isenimlerden qutılıw, teń huqıqlıqqa erisiw, azatlıqqa shıǵıw.

PÁRMAN — mámleket basshısı tárepinen shıǵarılatuǵın hújjet.

PARÍZ (arab) — minnet, minnetleme, barlıq musulmanlardıń orınlawı shárt bolǵan talaplardı hám normalardı bildiretuǵın diniy-huqıqiy kategoriya.

GÚWA — bolǵan waqıyanı óz kózi menen kórgen, bilgenlerin aytıp beriw ushın sudqa shaqırılǵan adam.

HÚJDAN ERKINLIGI — bul puqaralardıń hár qanday dinge iseniw yamasa hesh bir dinge isenbew huqıqı.

HÚKIM — ayıplanıwshıǵa jaza beriw yamasa onı aqlaw haqqında shıǵanlǵan sudtıń sheshimi.

HUQÍQ — mámleket tárepinen belgilengen hám qorǵalatuǵın nızam-qádeler sisteması.

HUQÍQÍY QATNAS — qatnasıwshılardıń huqıq hám minnetlerin belgileytuǵın, nızam normaları menen tártipke salınatuǵın jámiyetlik qatnas.

INAM — shaxstıń ózge shaxs paydasına óz mülkin bıypul beriw haqqındaǵı shártnama.

JAZA — huqıqbuzıwshı dep tabılǵan adamǵa mámleket tárepinen sud húkimi menen qollanılatuǵın, belgili bir huqıq hám erkinliklerden ayırıwdan ibarat májbúrlew sharası.

JÁBIRLENIWSHI — jinayatlı háreket nátiyjesinde zıyan kórgen shaxs.

JÁRIYMA — ayıplanıwshıdan mámleket esabına nızamda belgilengen muǵdarda pul óndiriwi bolıp esaplanadı.

JEKE BIYLIK — sud procesi dáwirinde húkim menen bir waqıtta shıǵarılatuǵın qarar.

JUWAPKERSHILIK — orınsız háreketi ushın juwap beriwdi talap etetuǵın jaǵday.

JÍNAYAT — nızam menen qadaǵan etilgen jazaǵa ılayıq, jámiyetlik qáwipli qılmıs (háreket yamasa háreketsizlik) jinayat esaplanadı.

KODEKS (lat.) — huqıqtıń qanday da bir tarawına tiyisli nızam-qádeler toplamı.

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКЕТИ ҲАМ ҲУҚИ ҚИ ТИЙКАРЛАРИ

KONSTITUCIYA (lat.) — dūzilis, māmleketiñ tiykarǵı nızamı. Ol māmleketiñ jámiyetlik-siyasiy, māmleketlik dūzilisi, uyımlar sisteması, puqaralardıñ tiykarǵı huqıq hám minnetlerin kórsetedi.

KONTRABANDA — (kontr hám banda) māmleket shegarasınan jasırın türde, salıq (bajı) tólemesten tovar alıp kiriw.

KONVENCIIYA (lat.) — pitim, kóp táreplemeli xalıq aralıq shártname túrleriniñ biri.

LICENZIYA (lat.) — erkinlik, huqıq, ruqsat beriw. Máselen, oylap tabıw ushın beriletuǵın texnikalıq hújjet, sawda-satıq penen shuǵıllanıw ushın beriletuǵın ruqsatnama.

MIYRAS — qaytıw bolǵan adamnıñ mülkiniñ óz tuwısqanlarınıñ hám basqa jaqın-juwıqlarınıñ iqtıyarına ótiwi.

NOTARIUS — notariallıq háreketlerdi ámelge asırıwshı lawazımlı adam, māmleket wákili.

NÍZAM — māmleketlik hákimiyattıñ joqarǵı uyımı tárepinen belgilengen tártipte qabıl etiletuǵın normativlik hújjet.

OBLIGACIYA — bahalı qaǵazdıñ túri bolıp, onıñ iyesi burın belgilengen muǵdarda jıllıq dáramat alıp turadı.

PARITET — (latin) teńlik, túrli māmleketlerdiñ pul birligi yaki awırlıq ólshemlerindeki teńsalmaqlılıq.

PATENT — belgili bir múddet dawamında qanday da bir jumıs penen shuǵıllanıw ushın berilgen sheksiz hújjet.

PENYA — minnetlemeni óz waqtında orınlamaǵanı ushın beriletuǵın sankciya, tólenetuǵın summa.

POSHLINA — māmleket hám basqa uyımlar tárepinen orınlanatuǵın mashqalalar ushın óndiriletuǵın aqsha jıyımı.

QASLIQ — ayıptıñ túrleriniñ biri. Bunda jinayatshı óz qılmısınıñ jámiyetlik qáwipli ekenligin túsinedi, zıyanlı aqıbetlerin kóredi hám oǵan sanalı türde qol uradı.

ORINBASARLIQ — kárxanalarda tiykarǵı jumıs penen birge, basqa pullı lawazımda islew.

QIDIRIW — tergew, sorastırıw uyımı hám ishki isler uyımları tárepinen jasırınıp júrgen ayıpkerdi, jazadan qashqan tutqındı, dereksiz joǵalǵan adamdı tabıwǵa qaratılǵan ilajlar jıyındısı.

REPLIKA (lat.) — tákirarlayman, juwap beremen. Qaǵıtpa, qısqa tartıs, qarsılıq, juwap. Máselen, sud procesinde aqlawshı menen qaralawshı ortasındaǵı qarsılıqlar.

SANKCIYA — huqıq buzıwshıǵa mámleket tárepinen qollanılatuǵın saqlıq sharası.

SESSIYA (latin) — májlis, keńes, wákillikli organlarınıń shólkemlestiriwshi huqıqıy xızmet túri.

SUBSIDIYA (lat. subsidium) — járdem, mámleketlik byudjet esabınan jergilikli hákimiyat uyımları, yuridikalıq hám fizikalıq táreplerge beriletuǵın járdem.

SORAW — tergewde, sorastırıw hám sud májilisinde shaxstan kórsetpe hám túsiniq alıw quralı.

TERGEW — qanday da bir waqıyanıń sebebi hám ayıpkerdi anıqlawǵa qaratılǵan jumıs.

TERRORSHÍLÍQ AKT — mámlekettiń qáwipsizligine qarsı, konstituciyalıq dúzim tiykarlarına qarsı qaratılǵan jinayat.

TÓRESHI — tárepler ortasındaǵı kelispewshiliklerdi sudsız sheshiwshi, jarastırıwshi, qalıq bahalawshı.

ULÍWMA MÚLK — nızamlıqqa muwapıq eki yamasa onnan artıq adamǵa tiyisli múlk.

ULÍWMA SAYLAW HUQÍQÍ — nızamda belgilengen jasqa jetken barlıq puqaralar hákimiyattıń wákillikli uyımlarına bolatuǵın saylawlarǵa qatnasıw huqıqın beretuǵın saylaw huqıqı sisteması.

WÁSIYATNAMA — mal-múłkti miyrasxorlarına ótkeriw haqqındaǵı wásiyattıń teksti jazılǵan hújjet.

YURIDIKALÍQ (HUQÍQÍY) AKT — mámleketlik uyımlar, lawazımlı adamlar tárepinen óz wákillikleri sheginde shıǵanlatuǵın biylik.

YURIDIKALÍQ (HUQÍQÍY) JUWAPKERLIK — jazaǵa tartıw, yuridikalıq minnetlemelerdi buzǵan adam, ayıpkerge nızamda názerde tutilǵan sankciyalardı qollanıw.

YURIDIKALÍQ (HUQÍQÍY) FAKTLER — huqıq hám minnetlemelerdi júzege keltiriw, ózgeritiw yamasa biykarlaw menen baylanıslı jaǵdaylar.

YURIDIKALÍQ (HUQÍQÍY) TÁREP — puqaralıq huqıqları hám minnetlemeleriniń konkret subiekti.

YURISTKONSULT (lat.) — yurist, kárxana hám mákemelerde yuridikalıq máseleler boyınsha konsultant sıpatında isleytuǵın qánige.

SHÁRTNAMA — eki yamasa bir neshe adam ortasındaǵı óz-ara minnetlemelerdi belgilew, olardı ózgeritiw yamasa biykar etiw haqqındaǵı kelisim.

SHAXS QOL QATÍLMASLÍǴÍ — puqaralardıń konstituciyalıq jeke huqıq hám erkinliklerinen biri.

SHIRKET — qanday da bir isti birgelikte ámelge asırıw maqsetinde birlesken adamlardıń birge islesiwı, joldaslıq shólkemi.

MAZMUNÍ

Sabaqlıqtan paydalanıw boyınsha ulıwma kórsetpeler.....	3
<i>1-tema. Ózbekstan respublikası - Ğárezsiz mámleket</i>	4

I BAP

SHAXS, JAMIYET ҲАМ МАМЛЕКЕТ

<i>2-tema. Shaxs</i>	10
<i>3-tema. Jámiyet</i>	15
<i>4-tema. Mámleket</i>	20
<i>5-tema. Mámleket funkciyaları</i>	25
<i>6-tema. Mámlekettiń basqarıw forması</i>	30
<i>7-tema. Mámlekettiń dúzilis forması.</i>	35
<i>8-tema. Siyasiy tártip (rejim). Mamleket organları. Mamleket mexanizmi</i>	40
<i>Bap boyınsha testler</i>	46

II BAP

PUQAROLÍQ JAMIYETI ҲАМ ҲУҚИҚÍЙ МАМЛЕКЕТ

<i>9- tema. Puqaralıq jámiyet</i>	48
<i>10-tema. Huqıqiy mámleket</i>	53
<i>Bap boyınsha testler</i>	58

III BAP

ЎЗБЕКСТАН RESPUBLIKASÍNDА МАМЛЕКЕТ BASQARÍLÍWÍNÍŇ SHÓLKEMLESTIRILIWI

<i>11-tema. Ózbekstan Respublikasında mámleket basqarıwı</i>	60
<i>12-tema. Ózbekstan Respublikası Prezidenti</i>	65
<i>13-tema. Ózbekstan Respublikasında nızam shıǵarıwshı organ</i>	70
<i>14-tema. Ózbekstan Respublikasınıń atqarıwshı hakimiyat organları</i>	75
<i>15-tema. Ózbekstan Respublikası sud sisteması</i>	80
<i>Bap boyınsha testler</i> ..	86

IV BAP
ÁDEP-IKRAMLÍLÍQ HÁM HUQÍQ. HUQÍQÍY QATNASÍQLAR

16-tema. Ádep-ikramlılıq hám huqıq	90
17-tema. Huqıq normaları.....	95
18-tema. Huqıq tarawları	100
19-tema. Huqıqıy qatnasıqlar	105
20-tema. Ózbekstan Respublikasınıń nızam derekleri.....	110
21-tema. Huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyat.....	115
Bap boyınsha testler	121

V BAP
HUQUQBUZARLÍQ HÁM YURIDIKALÍQ JUWAPKERLIK

22-tema. Huqıqbuzarlıq.....	124
23-tema. Yuridikalıq juwapkershilik	129
24-tema. Huqıqtı qorǵawshı mámleket organları.....	134
25-tema. Ádillik ministrligi. Advokatura hám Notarial mákemeler	140
26-tema. Qurallı kúshler hám jaslardı áskeriy watansúyiwshilik ruwxında tárbiyalaw	146
Bap boyınsha testler	152

VI BAP
ERJETPEGENLERDİŇ HUQÍQLARÍ, MINNETLERI

27-tema. Puqaralıq nızamshılıǵında erjetpegenlerdiń huqıqları	154
28-tema. Jınayat nızamshılıǵında erjetpegenlerdiń huqıq hám minnetleri	159
29-tema. Shańaraq nızamshılıǵında erjetpegenlerdiń huqıq hám minnetleri	164
30-tema. Miynet nızamshılıǵında erjetpegenlerdiń huqıqları	169
Bap boyınsha testler	175
Erjetpegenlerdiń huqıq hám minnetleri	178
“Ózbekstan mámleketi hám huqıqı tiykarları” nan máseleler	181
Ayırım yuridikalıq atamalardıń túsindirme sózligi.	185

K-21 **O'zbekiston davlati va huquqi asoslari: 8-sinf**
uchun/Mualliflar guruhi; Mas'ul muharrirlar:
— T., 2019 — 192 b.

ISBN 978-9943-5874-9-6

OMINA ABDURAHIMOVNA KARIMOVA
NARGIZA QAMARITDINOVNA ISMATOVA
SHUHRATBEK ERGASHEVICH SARIQOV
OMINA ERGASHEVNA AMANOVA

O'ZBEKISTON DAVLATI VA HUQUQI ASOSLARI

*O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi
umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8- sinf o'quvchilari
uchun darslik sifatida tavsiya etgan*

(Qoraqalpoq tilida)

"Huquq va Jamiyat" nashriyoti, 2019,
Toshkent, Yunusobod 6, Jumamasjid ko'chasi

Muharrir	Sh. Dadasheva
Texnik muharrir	A. Umarova
Bosh dizayner	"H&J" jamoasi
Sahifalovchi	D. Iskandarbekov

Litsenziya AI №022, 27.10.2018 yil.

Bosishga ruxsat etildi 20.08.2019 y. Bichimi 70×90^{1/16}, «Tayms» garniturası. Kegli 11. Ofset
usulida bosildi. Bosma tabog'i 12.

Adadi 12 905 nusxa. 19-10 sonli buyurtma.
Shartnoma №21/01

"Huquq va Jamiyat" nashriyoti matbaa bo'limi.
Toshkent, Yunusobod 6, Jumamasjid ko'chasi.
Guvohnoma №10-2750, 13.06.2017 yil

Ijarağa berilgen sabaqlıqtıń jaǵdayın kórsetiwshi keste

T/n	Oqıwshınıń atı hám familiyası	Oqıw jılı	Sabaqlıqtıń alıńandaǵı jaǵdayı	Klass basshı-sınıń qolı	Sabaqlıqtıń tapsırılǵandaǵı jaǵdayı	Klass basshı-sınıń qolı
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Sabaqlıq ijaraga berilip, oqıw jiliniń juwmaǵında qaytarıp alıńanda joqarıdaǵı keste klass basshısı tárepinen tómendegishe bahalawǵa muwapıq toltırıladi:

Jaqsı	Sabaqlıqtıń paydalanıwǵa birinshi berilgendeǵı jaǵdayı.
Jaqsı	Muqabası pütün, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajıralmaǵan. Barlıq betleri bar, jırtılmaǵan, kóshpegen, betlerinde jazıw hám sıziwlar joq.
Qanaatlanarlıq	Muqaba jazılǵan, bir qansha sızilip, shetleri jelingen, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajıralıw jaǵdayı bar, paydalanıwshı tárepinen qanaatlanarlıq ońlangan. Kóshken betleri qayta ońlangan, ayırım betleri sızilǵan.
Qanaatlan-dırmaydı	Muqaba sızilǵan, ol jırtılǵan, tiykarǵı bólimnen ajıralǵan yamasa pútkilley joq qanaatlandırarsızlıq ońlangan. Betleri jırtılǵan, betleri jetispeydi, sızip boyap taslangan sabaqlıqtı tiklewge bolmaydı.